

ΑΡΧΕΙΟΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

= 1921 =

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΥΠΟ

ΔΗΜΗΤΡ. ΕΜΜ. ΚΑΛΙΤΣΟΥΝΑΚΗ

ΕΤΟΣ 42ον (1962)
ΤΟΜΟΣ 42ος

ΤΕΥΧΟΣ Α'
ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΜΑΡΤΙΟΣ

Η ΜΕΤΡΗΣΙΣ ΤΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΠΡΟΟΔΩΝ ΚΑΙ Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΠΡΟΟΔΕΥΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ *

Υπό FR. PERROUX

(Κατὰ μετάφρασιν ΠΕΤΡΟΥ ΧΑΤΖΗΛΗΜΟΥ)

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Τὸ ἀντικείμενον τῶν ἐρευνῶν τὰς ὁποίας ἀνελάβομεν ἐπὶ τῆς οἰκο-
μικῆς προόδου, προσωρινῇ ἔκθεσις τῶν ὁποίων θὰ δημοσευθῇ εἰς
τὴν παροῦσαν σειρὰν τῶν *Cahiers de l'Institut de Science Economique
Appliquée* διὰ τὸν εἰδικὸν δὲν χρειάζεται νὰ δικαιολογηθῇ. Γνωρίζει
οὗτος ὅτι τοιαύτης φύσεως ἐρευνᾶν προκαλοῦσι ζωηρὰς συζητήσεις καὶ εἶναι
ἀρρήκτως συνδεδεμένοι πρὸς τὴν προσπάθειαν συνθέσεως οἰκονομικῆς δυνα-
μικῆς, ἀδστηρᾶς, συστηματικῆς καὶ εὐχρήστου.

Τὸ περιεχόμενον τῆς παρούσης συμβολῆς θὰ καταστή, ἴσως, περισσό-
τερον κατανοητόν, διὰ τῆς διατιτύσεως τῶν δύο κάτωθι παρατηρήσεων :

1. Μεταξὺ τῶν οἰκονομικῶν προόδων καὶ τοῦ προοδευτικοῦ χαρακτή-
ρος τῆς οἰκονομίας, δεόν νὰ γίνηται ἀδστηρὰ διάκρισις.

Ἡ διάκρισις αὕτη καὶ αἱ συνέπειαι αὐτῆς θέλουσι -- καὶ τὸ ἐλπίζομεν --
ἀποσαφηνισθῇ, ἤδη, διὰ τοῦ πρώτου τούτου *cahier*. Πάντα τὰ φαινόμενα
τὰ σχετικὰ πρὸς τὴν πρόοδον διακρίνονται, ἐξ ἄλλου, ἀπὸ τῶν ἀφορώντων
τὴν αὐξήσιν (*Croissance*) καὶ τὴν ἀνάπτυξιν (*développement*), ἐκ λόγων
οἵτινες προέκυψαν ἐκ τῆς πινακτορήσεως καὶ τῶν μεθοδικῶν ἐπὶ τῶν «ἐμπει-
ρικῶν» δεδομένων σκέψεων.

2. Ὡς διατυπῶνται, περιληπτικῶς, εἰς τὰς τελευταίας σελίδας τοῦ πα-
ρόντος *cahier*, τὸ σύνολον τῶν προβλημάτων τὰ ὁποία θὰ πραγματευθῶμεν,
ἀναλύεται ὡς κάτωθι :

* *Cahiers de l'Institut de Science Économique Appliquée. Serie I : Le Pro-
grès Économique. 1. La Theorie du Progrès économique. A. Les mesures des Pro-
grès économiques et l'idée d'économie collective, par François Perroux.*

«ΑΡΧΕΙΟΝ» Δ. Ε. Καλιτσούνακη, Τόμ. 42ος (1962), Τεύχ. Α'

I. Αἱ μετρήσεις τῶν οἰκονομικῶν προόδων καὶ ἡ ἔννοια τῆς προοδευτικῆς οἰκονομίας.

II. Τὰ στοιχεῖα, ἐξ ὧν σύγκειται ἡ οἰκονομικὴ πρόοδος :

1. Ἡ Δημιουργία
2. Ἡ Διάδοσις (*Propagation*)
3. Ἡ Σημασία

III. Αἱ ὁδοὶ τῆς οἰκονομικῆς προόδου :

1. Ἡ ἐνηρμονισμένη αὐξησης (*Croissance harmonisée*) αἱ Πρόοδοι καὶ ἡ Πρόοδος.

2. Αἱ «ἀνὰ ἑκατονταετίαν» κυμάνσεις καὶ οἱ Κύκλοι.

Τὸ παρὸν *cahier* πραγματεύεται τὰ προβλήματα περὶ ὧν γίνεται μνεία εἰς τὸ πρῶτον ἐκ τῶν κυρίων αὐτοῦ μερῶν¹.

Εἰσαγωγή

Η ΛΟΓΙΚΗ ΔΟΜΗ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΗΣ ΠΡΟΟΔΟΥ

Τὸ «βέλτιον» [*mieux*], ὁ «χρόνος», ὁ «μεταξὺ τοῦ βελτίονος καὶ χρόνου σύνδεσμος».

Ὁ ὅρος «πρόοδος», καθὼς καὶ ἄλλοι εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, ἀναλύεται εἰς ὅρους ἀπλουστεύρους.

Τὸ «βέλτιον» καὶ ὁ «χρόνος», ἀλληλένδετα τὸ ἓν πρὸς τὸ ἕτερον, ἀποσαφηνίζονται καὶ προσδιορίζονται διὰ τῆς συστηματικῆς οἰκονομικῆς ἐρεῦνης.

Τὸ «βέλτιον» εἶναι ἐπαύξεις τοῦ ἔθνικοῦ εἰσοδήματος. Τὸ λέγομεν πραγματικόν. Τὸ ὑποθέτομεν ὑπολογισθὲν μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν «νομισματικῶν ἐπιδράσεων» καὶ τὸ ἐκφράζομεν εἰς τιμὰς, δυνάμενας νὰ προσδιορισθῶσιν ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς ὅρους.

Αἱ «οἰκονομικαὶ» περίοδοι παρουσιάζονται μὲ τὴν περίοδον κυκλοφορίας ἐνὸς σταθεροῦ κεφαλαίου, τὴν περίοδον παραγωγῆς ἐνὸς τελικοῦ ἀγαθοῦ, τὴν ταχύτητα κυκλοφορίας ἐνὸς προϊόντος, ἐνὸς κεφαλαίου, τὴν περίοδον προβλέψεως ἐνὸς οἰκονομικοῦ σχεδίου ἢ ἐνὸς προγράμματος, τὴν ταχύτητα ἀντιδράσεως μιᾶς μονάδος ἐναντι δεδομένης ὑποκινήσεως.

Οἱ ἱστορικο-στατιστικοῦ χαρακτῆρος οἰκονομικοὶ χρόνοι παρουσιάζονται κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν φάσεων τῆς οἰκονομικῆς προόδου, τῶν οἰκονομικῶν

1. Ἐκφράζω εὐχαριστίας εἰς τὸν κ. Barbe-Richaud, ὅστις εὐηρεστήθη νὰ προβῇ εἰς τινὰς βιβλιογραφικὰς ἐρεῖνας.

Τὸν φίλον μου Henri Bouquouί παρακαλῶ, ὅπως δεχθῇ τὴν ἔκφρασιν τῆς βαθείας μου εὐγνωμοσύνης : ἐμελέτησε ἐκ νέου τὸ παρὸν κείμενον καὶ ἐκ τῶν παρατηρήσεων καὶ ὑποδείξεων του ἀπεκόμισε μέγα ὄφελος.

μορφῶν τῶν περιόδων, τῆς ὑπὸ τοῦ Levi-Strauss κληθείσης σωρευτικῆς ἱστορίας (Histoire Cumulative). Ἐπίσης δὲ κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν προόδων τῶν κατὰ τὰς κυκλικὰς καὶ ἀνὰ ἑκατονταετηρίαν περιόδους (Seculaires), καθὼς καὶ ὅταν εἰς μίαν δεδομένην κοινωνίαν μερικώτερον, διακρίνομεν περιόδους διαδόσεως μιᾶς τεχνικῆς ἐφευρέσεως ἢ μιᾶς δεδομένης καινοτομίας ἢ περιόδους μεταδόσεως τῶν ἐπαχολούθων μιᾶς προόδου.

Ἡ ἐξάρτησις τοῦ «βελτιόνος» ἐκ τοῦ «χρόνου» παρουσιάζεται εἰς τὰς μᾶλλον περιπλόκους δυσκολίας ὡς κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἀποδοτικότητος τῆς συλλογικῆς μνήμης ἢ τὴν περίοδον τῆς χρησίμου διατηρήσεως μέσων χειρωνακτικῆς ἢ πνευματικῆς ἐργασίας, τὸν χρόνον διακοπῆς ἢ ἐξαλείψεως τῶν περιπτώσεων κοινωνικῆς ἀδρανείας εἰς ἓνα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον εὐρύν τομέα.

Διὰ τὰ ἐξηγηθῆ τὸ βέλτιον, ὁ χρόνος, καὶ οἱ ὅροι τῆς μεταξὺ τοῦ ἐνὸς πρὸς τὸ ἕτερον συνδέσεως ἐπενεύθησαν τεχνικαὶ ἔννοιαι ἐκ προθέσεως λειτουργικαί, ἐπιτρέπουσαι τὴν ποιτικὴν διάκρισιν ποσοτικῶν συλληπτῶν φαινομένων, πλεῖστα τῶν ὁποίων τυγχάνουσι στατιστικῶν μετρήσεων.

Ἡ ἐργασία αὕτη μεταβάλλει τὴν τρέχουσαν ἔννοιαν, τῆς ἀραιεῖ ἢ τῆς περιορίζει¹ τὴν κοινωνικὴν της σημασίαν καὶ δὲν θὰ ἡδύνατο αὕτη νὰ ἀποκατασταθῇ παρὰ μόνον διὰ μιᾶς νέας προσπαθείας συνθέσεως. Καὶ ἐνῶ ἡ ἐργασία αὕτη ἐπιτελεῖται, οἱ ἄνθρωποι καὶ αἱ κοινωνίαι αὐτῶν σκέπτονται τὴν πρόοδον, δεχόμενοι εἰς τὰς προσωρινάς, ἀλλὰ ζωτικὰς συνθέσεις τῶν, στοιχεῖα μὴ λογικὰ. Ἀπεικονίζουσι καὶ ἐπικαλοῦνται ἓνα μέλλον χρησιμοποιοῦντες παλαιὰς λέξεις μὲ ἀνανεωμένας σημασίας.

Αἱ μεταμορφώσεις τῶν περὶ πρόοδου ἰδεολογιῶν δὲν εἶναι μικροτέρας σημασίας, τῆς τῶν ἀναλυτικῶν σχέσεων τῶν ληφθεισῶν ἐκ τῆς λογικῆς ἀνάλυσεως συνόλου ἰδεῶν.

Ὁ τρόπος διὰ τοῦ ὁποίου οἱ ἄνθρωποι, θεαταὶ ἢ δημιουργοὶ τῶν ἐπιστημονικῶν, τεχνικῶν, οἰκονομικῶν, θρησκευτικῶν προόδων, ἀντιδρῶσι προσπαθοῦντες νὰ διατυπώσωσι μίαν ἔννοιαν τῆς προόδου, πρὸς χρῆσιν αὐτῶν τῶν ἰδίων ἢ τινῶν ἄλλων, δὲν εἶναι ἀμελητέος διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ πνευματικοῦ καὶ ὅλικοῦ πολιτισμοῦ.

Προφανέστατα εἰς δύο περιπτώσεις :

α) Ὅταν ὁ δημιουργὸς (A. Comte², M. Berthelot), ὁ ἀποκρυσταλλῶν μίαν ἔννοιαν προόδου καὶ βοηθῶν εἰς τὴν διατύπωσιν μιᾶς ἰδεολογίας προόδου, εἶναι ἐξ ἐκείνων τῶν ὁποίων ἡ ἐνημερότης καὶ ἡ εὐρύτης τοῦ πνευματικοῦ

1. Διαστέλλουσα τ' ἀντικείμενα εἰς τὰ ὅποια μετ' ἐπιμελείας θὰ ἔδει νὰ στραφῇ ἡ σκέψις, διακόπτουσα — πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἀναλύσεως — τὴν κίνησιν τῶν ἰδεῶν καὶ περιορίζουσα, κατὰ τρόπον γόνιμον καὶ συστηματικόν, μίαν πλοσίαν ἄλλ' ἀσαφῆ διαλοθῆσιν.

2. Jean Lacroix : La Sociologie d'Auguste Comte (P.U.F., Paris, 1956).

των πεδίου είναι πρόσφοροι όπως δεχθῶσι τὴν οὐσίαν τῶν πραγματοποιηθεισῶν ἢ πραγματοποιουμένων προόδων τῶν ἐντὸς τοῦ πνευματικοῦ περιβάλλοντος εἰς τὸ ὅποιον ἀνήκουν.

β) Ἐπίσης ὅταν μία περὶ προόδου ἰδέα, υἱοθετεῖται ὑπὸ μιᾶς κοινωνικῆς τάξεως, ὅταν δύναται νὰ μελετηθῇ ὡς Kampfideologie. Τριαύτη ὑπῆρξεν ἀκριβῶς ἡ περίπτωσης τῆς Γαλλίας, ἐνθα ἡ ἰδεολογία τῆς οἰκονομικῆς προόδου ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τῆς ἀστικῆς τάξεως κατὰ τῶν πιστῶν τῆς παραδόσεως τοῦ πρὸ τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως καθεστῶτος. Εἶναι ἡ περίπτωσης τῆς ἰδίας ταύτης ἰδεολογίας τῆς χρησιμοποιηθείσης ὡς ριζοσπαστικῆς κριτικῆς ὑπὸ τῆς ἐργατικῆς τάξεως κατὰ τῆς ἀστικῆς τάξεως καὶ ληφθείσης ἐπίσης ὡς στήριγμα τῶν μεταβολῶν καὶ τῶν ἐπαναστατικῶν ρήξεων (τῆς γενικῆς ἀπεργίας καὶ τοῦ ἐλευθέρου ἐργαστηρίου τοῦ ἐπαναστατικοῦ συνδικαλισμοῦ ἢ τῆς σημερινῆς κομμουνιστικῆς ρήξεως).

Δὲν ὑποτιμῶ διόλου τὴν μέθοδον, ἥτις δι' ἐρωτημάτων προβαίνει εἰς τὴν διερεύνησιν τῶν περὶ προόδου ἰδεολογιῶν ἐν σχέσει πρὸς τὰς συνεργασίας ἢ διαμάχας τῶν κοινωνικῶν ὁμάδων. Παρὰ ταῦτα διάφορον μέθοδον θ' ἀκολουθήσω προσπαθῶν νὰ προβῶ εἰς μίαν ἀνάλυσιν καὶ ἐν ταύτῃ εἰς τὴν διατύπωσιν μιᾶς θεωρίας τῆς οἰκονομικῆς προόδου.

Τὸ σημεῖον ἐκκινήσεώς μου εἶναι τὸ ἀπρόσφορον τῶν μετρήσεων καὶ (ἐν ἀναλύσεων τῶν οἰκονομικῶν προόδων¹, οἷοι συνήθως παρουσιάσθησαν π.χ. τῇ στατιστικῇ ἐπιτομῇ) τοῦ Colin Clark : « Condition of Economic Progress » καὶ ἐν τῷ σώματι τῶν προτάσεων τῶν συγχρόνων νεοκλασσικῶν, οἵτινες ἐπαναλαμβάνουσι βελτιοῦντες κάπως, τὰς προτάσεις τῶν κλασσικῶν, ἀπὸ τοῦ A. Smith ἕως τοῦ Stuart Mill καὶ μέσω τοῦ A. Marshall².

Θὰ δώσω μίαν πρώτην ἰδέαν τῆς εὐλόγου ταύτης μὴ ἱκανοποιήσεως ἐφιστῶν τὴν προσοχὴν, λ.χ. :

1. Ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς πείρας κατὰ τὰ μέσα τοῦ 20οῦ αἰῶνος.
2. Ἐπὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς Γαλλικῆς Οἰκονομίας μεταξὺ τοῦ τέλους τῶν αὐτοκρατορικῶν πολέμων καὶ τοῦ 1914.

1. Ἡ Οἰκονομικὴ πείρα κατὰ τὰ μέσα τοῦ 20οῦ αἰῶνος.

Αἱ συνθῆκαι τῆς κατὰ τὸν 20ὸν αἰῶνα πείρας μας διαφέρουσι τῆς πείρας τῶν κλασσικῶν, εἰδικώτερον κατὰ τὸ ἐξῆς : π λ ε ῖ σ τ α οἰκονομικά

1. Ἡ πολλαπλότης τῶν ἐννοιῶν τῶν ἀποδομμένων εἰς τὸν ὅρον «Economic Progress» ὑπὸ τῆς ἐπιστημονικῆς φιλολογίας τῶν Η.Π.Α. ἐμφαίνεται σαφῶς ἐν τῷ ἄρθρῳ τοῦ κ. Harold Williamson : «An appraisal of american economic progress» (American Economic Review) 1950, May, Vol. XL, p. 107-118.

2. Ἐὰν αἱ μετρήσεις δὲν ἔχουν ἀνανεωθῇ, τοῦτο σημαίνει ὅτι καὶ ἡ θεωρία δὲν ἔχει ὡσαύτως ἀνανεωθῇ. (Παράδειγμα : ἡ ἐπένδυσις εἰς τὴν στατιστικὴν καὶ ὁ ρόλος τοῦ κεφαλαίου εἰς τὴν κλασσικὴν θεωρίαν).

συστήματα, ὡς λ.χ. ὁ καπιταλισμός, ὁ κομμουνισμός καὶ τὰ οἰοῦναι φυσικά καὶ βιοτεχνικά τῶν λεγομένων ὑπαναπτύκτων χωρῶν, εὐρίσκονται εἰς ἐπαφὴν καὶ εἰς σύγκρουσιν μεταξύ των. Ἄν καὶ ἡ σύγχρονος τεχνικὴ τῶν μέσων ἐπικοινωνίας καὶ ἡ ἀναπόφευκτος ἐρευνητικὴ τάσις τοῦ πνεύματος τὰ ἔχει προσεγγίσει παρουσιάζουσιν ἐν τούτοις τὰ μὲν ἐν σχέσει πρὸς τὰ δέ, σημαντικὰς, ὡς πρὸς τοὺς τύπους, διαφορὰς καὶ κολοσσιαίας, ὡς πρὸς τὸ εἰδικὸν ἐκάστου σταδίου ἐξελιξέως διαφοροποιήσεις. Ἐνῶ οἱ κλασσικοὶ — εἴτε εἰς τοὺς λόγους των εἴτε εἰς τὰς πράξεις των — ἔλαβον ὡς κέντρον ἐν μόνον, οἰκονομικὸν σύστημα, ὅπερ ἔκριναν ὑπέρτερον, ἡμεῖς δὲν δυνάμεθα τοῦ λοιποῦ νὰ δεχθώμεν τόσον ἀπλῶς τὴν ὑπεροχὴν ταύτην, καίτοι συνεχίζομεν νὰ ἐνεργῶμεν ὡς ἐάν τὸ δυτικὸν σύστημα ἦτο πράγματι, ἀνώτερον τοῦ συστήματος τῶν οἰκονομικῶς καθυστερημένων χωρῶν.

Ἀλλὰ δὲν δημιουργοῦμεν ἐν εὐνοϊκὸν ὑπὲρ τῆς ταξινομήσεως ταύτης κριτήριον περιορίζοντες τὴν πρόδον εἰς καταλλήλους μετρήσεις — ὡς λ.χ. τοῦ μέσου πραγματικοῦ εἰσοδήματος μιᾶς χώρας κτηνοτρόφων προυνισμένης ὑπὸ τινος πετρελαιοφόρου κέντρου ἢ περιφρονούντες τὰ διδάγματα τῆς Κοινωνιολογίας καὶ τῆς Πολιτιστικῆς Ἐθνολογίας, αἵτινες μετ' ἐπιτάσεως μᾶς ὑπομιμνήσκουν ὅτι εἰς πολιτισμὸς εἶναι μία σύνθεσις, ἐν ὅλῳ καὶ ὅτι δὲν θίγει τις ἐν ἐκ τῶν μερῶν αὐτοῦ χωρὶς νὰ προσβάλῃ τὸ ὅλον. Πέραν τούτου εἶναι, φρονούμεν, ἐπιτρεπτόν νὰ διερωτηθῇ ὁ καπιταλισμός, ἐάν εἶναι ἱκανὸς νὰ ἀνακατασκευάσῃ τὰς κοινωνικὰς συνθέσεις, αἵτινας θέτει εἰς κίνδυνον (ἐάν ἡ ἡῤῥησις — ἡ ὑποτιθεμένη — τοῦ πραγματικοῦ προϊόντος δὲν θὰ ἀπετέλει ἐν ἄλλοθι (alibi). Ὑπὸ εἰδικωτέρους ὁρους, αἱ «διεσπαρμέναι ὑπηρεσίαι» τῶν θεσμῶν ἐνός δεδομένου πνευματικοῦ περιβάλλοντος, αἵτινες, χωρὶς νὰ διαφεύγωσιν ἐντελῶς λογιστικοῦ ὑπολογισμοῦ εἶναι ὅμως στοιχεῖα ἀτελοῦς λογιστικοῦ προσδιορισμοῦ γίνονται ἀρρομή γενέσεως ἀμφιβολιῶν ἐπὶ τῆς «ὑπεροχῆς» τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος τοῦ εἰσυχθέντος εἰς ἐν προ-καπιταλιστικὸν περιβάλλον.

Ἡ ὕψ' ἡμῶν, ὅθεν, νέα ἐξέτασις τοῦ προβλήματος ἀναγκαίως γίνεται ἐν τῷ πλαίσιῳ τῶν ἀντιθέσεων πολλῶν συστημάτων — δύο ἐκ τῶν ὁποίων (ὁ καπιταλισμός καὶ ὁ κομμουνισμός) εἶναι ἐφωδιασμένα μὲ μίαν ἄκαμπτον λογικὴν — τὰ δὲ ἄλλα (τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν) μᾶς διδούσι τὴν εὐκαιρίαν πρὸς συνευθετοποίησιν τῆς μεταβατικῆς των μορφῆς.

Ἐξ αὐτῆς προκύπτουσι μεταβολαί :

εἰς τὰς μετρήσεις τῆς προόδου

εἰς τὸ «Modus Operandi» τῆς προόδου

εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν ἔννοιαν τῆς προόδου.

α) Κατανοοῦμεν νῦν τὸ ἀναγκαῖον καὶ τὸ ἀδύνατον συγχρόνως τοῦ ἐπακριβοῦς χαρακτηῖρος τῆς νομισματικῆς μετρήσεως μιᾶς οἰκονομικῆς ποσότητος οἰαδήποτε καὶ ἐάν εἶναι αὕτη καί, συνεπῶς, καὶ τῶν χαρακτηριστικῶν ἐκείνων

ποσοτήτων, τὰς ὁποίας χρησιμοποιοῦμεν πρὸς μέτρησιν τῶν οἰκονομικῶν προόδων. Αἱ Στατιστικαὶ αἱ πλέον ἀτελεῖς εἰς μίαν οἰκονομίαν, ἥτις παραμένει οἰκονομία ἀποκεντρωμένη καὶ θεμελιωμένη ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς εἶναι διάφοροι τῶν εἰς σταθερὰ ρούβλια σοβιετικῶν ὑπολογισμῶν, προγενεστέρως ἐποχῆς¹, ἀλλὰ κοινὰς παρουσιάζουν δυσχερείας. Ἡ ἐκλογή μιᾶς περιόδου βάσεως γίνεται ἐν ἀναφορᾷ πρὸς μίαν σαφῶς καθωρισμένην δομὴν τῶν σχετικῶν τιμῶν, ἥτοι τῶν τάσεων σπανιότητος τῶν τε διαπιστουμένων καὶ ὑποτιθεμένων εἰς ἐποχὴν καὶ ἐντὸς μιᾶς δεδομένης κοινωνίας. Τῆς δομῆς ταύτης μεταβαλλομένης ἐν μακρῷ χρόνῳ, αἱ συγκρίσεις καθίστανται ἐπισηφαλεῖς. Ἡ περίπτωσις αὕτη καθίσταται περισσότερον κατανοητή, διὰ τῆς μελέτης τῶν δύο πειραμάτων τοῦ σοβιετικοῦ καθεστῶτος ἀφ' ἐνὸς καὶ τῶν δυτικῶν στατιστικῶν ἀφ' ἑτέρου, αἵτινες εὐρίσκονται εἰς ἀντίθεσιν μὲ τὰς μακρὰς σειρὰς τοῦ εἰσοδήματος. (Ἡ δυσχέρεια ἀποκορυφῶνται, μὲ τὴν ἐπιφύλαξιν ὡς πρὸς τὰς διαφορὰς καθεστῶτος τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν μὲ ζῶνας ἐκτεταμένας ἐξωνομισματικὰς ἢ ἔξω τῶν ἀγορῶν εὐρίσκομένης). Ἐὰν ἡ μὲ νόμισμα μέτρησις εἶναι ἀμφιβόλου ἀσφαλείας, ἡ σύγκρισις, δύο ποσοτήτων καὶ ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ ἀκόμη συστήματος κατὰ μίαν μακρὰν περίοδον ἢ μεταξὺ δύο διαφόρων συστημάτων, ἥτις θὰ ἔδει νὰ ἔδιδε ὡς συμπέρασμα τὴν πρόοδον ἢ τὸ ἀντίθετόν της, στερεῖται μεγάλως τῆς ἀπαιτουμένης αὐστηρότητος. Ὁ τομεὺς τῆς οἰκονομικῆς γνώσεως συνδέεται (χωρὶς νὰ περιορίζεται εἰς τοῦτο μόνον) πρὸς ἐκεῖνον τὸν τοῦ λογιστικοῦ προσδιορισμοῦ τῶν πραγμάτων τῶν δεκτικῶν τοιοῦτου προσδιορισμοῦ. Ἐν ὅμως σημαντικὸν τμήμα τῆς συγχρόνου κοινωνικῆς λογιστικῆς ἔχει σχηματισθῇ ἐκ πλασματικῆς λογιστικῆς. Ἐλλείπει ἀριθμῶν οἱ πλασματικοὶ ἀριθμοὶ ἀντικατέστησαν τὰς πλασματικὰς παραστάσεις καὶ αὐτοὶ δὲν εἶναι ὀλιγώτερον ἐπιωφελεῖς, ἀπὸ ὅτι ἐκεῖναι ὑπῆρξαν διὰ σαφῶς καθωρισμένα κοινωνικὰ συμφέροντα.

Ἡ ὑπόμνησις τῆς γενικῆς φύσεως τῶν δυσχερειῶν τῶν στατιστικῶν διατυπώσεων (déflations), εἶναι ἀνεπαρκεῖς διὰ τὸ διερευνώμενον πρόβλημα, τὸ ὅποιον ἀφορᾷ τὰ πολλὰ συστήματα. Δὲν ἀμφισβητοῦμεν τὴν δυνατότητα ἐπινοήσεως καταλλήλων μέσων διὰ μίαν τοιαύτην ἐνέργειαν συγκρίνοντας ἐπὶ παραδείγματι τὴν αὐξήσιν τῶν ἐθνικῶν εἰσοδημάτων εἰς διάφορα συστήματα. Σημειοῦμεν ὅτι καὶ ἐὰν ἀκόμη γίνεται χρῆσις τῶν προχείρων τούτων μέσων, ἀπαραίτητος τυγχάνει ἡ κατανόησις τῆς θεμελιώδους αἰτίας (καὶ ὄχι μόνον τῶν δυσχερειῶν ἐνεργείας ἢ καὶ τοῦ λογισμοῦ), τῆς ἀντιτιθεμένης εἰς τὴν χρῆσιν τῆς διὰ τοῦ νομίσματος μετρήσεως λ.χ. τῶν τιμῶν, διὰ τὸν προσδιορισμὸν τῆς ἀξίας καὶ τὴν σύγκρισιν δύο κοινωνικῶν προϊόντων ἐντὸς δύο συστημάτων διαφορετικῆς ιδεολογίας.

Ἄς σημειωθῇ ἐν πρώτοις ὅτι δὲν θὰ ἐπιμείνωμεν ἐνταῦθα ἐπὶ τῆς δια-

1. Ρούβλια ἀγοραστικῆς ἀξίας ἴσης πρὸς τὴν τοῦ 1926-27.

φορᾶς τῆς λογιστικῆς συλλήψεως τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος εἰς τὴν Ρωσίαν καὶ εἰς τινα χώραν τῆς Δύσεως.

Εἰς μίαν χώραν τῆς Δύσεως, συμφώνως πρὸς τὴν λογικὴν τῆς ἀποκεντρωμένης οἰκονομίας, τὸ κοινωνικὸν προϊόν εἶναι τὸ σύνολον τῶν καθαρῶν προϊόντων τῶν ἐπιχειρήσεων ἢ τῶν οἰκονομικῶν μονάδων. Ἡ πλεον ὀδυνηρὰ αὐθαίρεσις ἐπικρατεῖ κατὰ τὸν εἰς τὸ συνολικὸν προϊόν καταλογισμὸν καθωρισμένων κοινωνικῶν ὑπηρεσιῶν, ὡς ἐπὶ παραδείγματι τῶν ἐμμέσων φόρων — καὶ εἶναι ἀδύνατον, ἐξαίρεσει εἰδικῶν συμφωνιῶν νὰ προσδιορισθῇ ἐν συνολικόν πρὸς προσεγγίζον τὸ συνολικὸν εἰσόδημα, δοθέντος ὅτι τὸ συνολικὸν πρὸς, ἐν τῇ κοινωνικῇ λογιστικῇ, ἀποτελεῖται ἐξ εἰσοδημάτων διανεμηθέντων καὶ χρηματισθέντων.

Εἰς τὴν Σοβιετικὴν Ρωσίαν, συμφώνως πρὸς τὴν λογικὴν μιᾶς συγκεντρωτικῆς οἰκονομίας καὶ πειθαρχούσης εἰς ἓν κεντρικὸν σχέδιον, τὸ ἀκαθάριστον κοινωνικὸν προϊόν. παρουσιάζεται λογιστικῶς μόνον ὡς περιέχον μόνον προϊόντα (χρήσιμα ἢ λικὰ ἀγαθὰ) καὶ ὑπηρεσίας ἀπαραιτήτως ἀναγκαίας¹ διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῶν προϊόντων τούτων. Ἐκ τοῦ ἀκαθαρίστου τούτου κοινωνικοῦ προϊόντος ἀφαιρεῖται ἐν συνολικόν κοινωνικόν κόστος τὸ ὅποιον ἐπιτρέπει τὸν καθορισμὸν ἑνὸς καθαροῦ κοινωνικοῦ προϊόντος.

Ἡ ἀντίθεσις τῶν δύο τούτων μεθόδων γεννᾷ δύο, περὶ λογιστικῆς, ἔννοιας, αἰτίνας, δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι ἀντιτίθενται ἢ μία πρὸς τὴν ἄλλην καὶ θὰ ἦτο ἄρετὴ νὰ καταστρέψῃ τὰς ἐντὸς τῶν δύο συστημάτων μετρήσεις τῶν οἰκονομικῶν προόδων, τὰς θεμελιωμένας ἐπὶ τῆς συγκρίσεως τῶν ἐπιπέδων τοῦ κοινωνικοῦ αὐτῶν προϊόντος. Δὲν εἶναι αὕτη ἡ δυσχερεία μας; Αὕτη ἀφορᾷ τὴν τιμὴν ὡς μέτρον τῆς ἐντάσεως σπανιότητος εἰς τὸ ἓν καὶ εἰς τὸ ἕτερον σύστημα. Ἀμφότερα ποιοῦνται χρῆσιν καὶ τῆς τιμῆς καὶ τοῦ νομίματος².

Προσέτι, οἱ κανόνες οἱ ἀφορῶντες τὴν χρῆσιν αὐτῶν δὲν εἶναι οἱ αὐτοὶ καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις. Χωρὶς νὰ ἐπιθυμῶμεν νὰ εἰσέλθωμεν ἐνταῦθα εἰς μίαν τεχνικὴν λεπτομέρειαν, τὴν ὁποίαν ἀλλαχοῦ θὰ ἐκθέσωμεν, ἀντιπαραβάλλομεν δύο πίνακας ἐνθα διαγράφονται τὰ οὐσιώδη αὐτῶν χαρακτηριστικά.

Εἰς τὴν Σοβιετικὴν οἰκονομίαν ἡ δημοσία ἐκμετάλλευσις συνδυάζει τὰ μέσα παραγωγῆς λαμβάνουσα ὑπ' ὄψιν τὰς τιμὰς καὶ τὸ κόστος διὰ νὰ ἐπιτύχῃ ποσότητος ἴσας ἢ ἀνωτέρας τῶν ὑπὸ τοῦ σχεδίου καθορισθεῖσων. Ἀνα-

1. Ἡ διατύπωσις, τὸ γνωρίζομεν, εἶναι ἀόριστος, καὶ ἡ πρακτικὴ ἐκλογὴ ἔδωκεν ἀφορμὴν ἀμφισβήτησεων, μετὰξὺ τῶν σοβιετικῶν εἰδικῶν.

2. «Ἐντάσεις κοινωνικῆς σπανιότητος» σημαίνει ἀντιθέσεις τῶν συμφερόντων καὶ τὸ ἀσυμβιβαστὸν τῶν σκοπῶν καὶ τῶν σχεδίων, ἕκαστον τῶν ὁποίων ἀγωνίζεται διὰ τὴν ἴδιαν αὐτοῦ πραγμάτων.

λόγως τῆς ἐπιχειρήσεως αἱ ἐντάσεις ἐκδηλοῦνται μεταξὺ τοῦ σκοποῦ τοῦ ἐπὶ κεφαλῇ τῆς ἐπιχειρήσεως καὶ τῶν συνεργατῶν του, χωρὶς αὐτὰ νὰ «προσδιορίζωνται» ἢ νὰ «μετροῦνται» ὑπὸ τῶν ζητήσεων καὶ τῶν τιμῶν τῶν παραγωγικῶν ὑπηρεσιῶν. Κατὰ τὴν αὐτὴν πάντοτε κλίμακα ἡ εἰς ἐκείνην ἐνὸς συνόλου βιομηχανικοῦ αἱ ἐντάσεις αἱ διὰ τῶν πραγματικῶν ἀπολογισμῶν ἐκδηλοῦνται μεταξὺ τῶν δράσεων τούτων καὶ τοῦ ρεύματος χρήματος καὶ πίστεως ἐκφράζουσι τὰς ἀσυμφωνίας μεταξὺ τῶν σκοπῶν τοῦ Κέντρου καὶ τῶν σκοπῶν τῆς περιφερείας. Τὰ σχέδια τοῦ Κέντρου ἐκφράζουσι τὰ ἐπίπεδα καὶ τὰς δομὰς αὐξήσεως τοῦ σοσιαλιστικοῦ συνόλου, διὰ τὴν λειτουργίαν τῶν ὁποίων ἐφαρμόζονται ἡ ὑπὸ τῶν ἀρχῶν προσδιορισμὸς ὁρισμένων νομισματικῶν χορηγήσεων (π.χ. μισθῶν) καὶ ἡ χειρισμὸς τοῦ φόρου κύκλου ἐργασιῶν, ὅστις ἐπηρεάζει τὸ ποσὸν τῆς ἀποταμιεύσεως καὶ τὸ ἐπίπεδον τῶν τιμῶν καταναλώσεως. Θὰ ἦτο ἀνακριβές, κατὰ τὴν γνώμην μου, νὰ ἴδωμεν εἰς τὰς τιμὰς ἓνα ἀπλοῦν μηχανισμόν κατανομῆς ἀρμολογητῶν καὶ πραγματώσεως τοῦ σχεδίου. Αὗται ἐκφράζουσιν ἀντιστάσεις, ἀλλ' ἀντιστάσεις οἰονεί διουικητικὰς κατὰ (σχεδίου) τοῦ συνόλου τὸ ὅποῖον δοκιμάζει συντελεστές, ἥτοι ἀναζητεῖ τὰ πραγματοποιήσιμα σημεῖα ἐντὸς τῶν ὁρίων τῶν κριθέντων ὡς ἐπιτευξίμων.

Εἰς μίαν δυτικὴν οἰκονομίαν, σχέδια ἐπενδύσεων ἐκσυγχρονισμοῦ καὶ τεχνικοῦ ἐξοπλισμοῦ ἐφαρμόζονται : μερικὰ ὑπὸ ἐποψὴν ἐκτάσεως, ἅτινα δὲν εἶναι καθαρῶς ἐπιτακτικά, ἀναζητοῦσι δὲ τὴν βοήθειαν αὐτῶν ἀπὸ τὸν κρατικὸν προϋπολογισμόν περιλαμβανομένου καὶ τούτου εἰς λογισμοὺς σχεδίων, οἵτινες ἐκφράζουσιν εἰς ὀλιγαριθμούς καὶ λίαν συνοπτικὰς ὑποθέσεις, τὰς πιθανὰς ἰσορροπίας τῶν ρευμάτων κατὰ τὴν διάρκειαν μιᾶς ἐπομένης βραχείας περιόδου. Οἱ μισθοὶ καὶ μέγας ἀριθμὸς τιμῶν, συνεπεῖς τῆς κρατικῆς διαρρυθμίσεως παρουσιάζουν δυσκαμψίαν. Ἄλλαι τιμαὶ εἶναι δύσκαμπτοι, συνεπεῖς τῆς δράσεως τῶν ἰδιωτικῶν ὁμάδων παραγωγῶν. «Ἐντάσεις» μὲ ὀρθόδοξοι μεταξ' ὁμαδῶν διοικήσεων καὶ κρατικῶν ὑπηρεσιῶν, μεταξ' ὁμαδῶν τιθεμένων μερικῶς ὑπὸ τὸ καθεστῶς τοῦ δημοῦς μονοπωλίου καὶ ὀλιγοπωλίου, καθορίζουσι τὰς τιμὰς διατετητικῶς κρινόμενας. Ἄνευ σαφοῦς ἀποφάνσεως τῶν ἀρχῶν τῆς διατετησίας¹. Αὕτη δὲν ὑφίσταται εἰμὴ ὑπὸ ὅρους γενικοὺς καὶ ἀσαφεῖς εἰς τὴν ἀνωτάτην βαθμίδα καὶ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰς πολλαπλὰς δομὰς, ἃς δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν ἐκ τῶν μερικῶν σχεδίων. Αἱ τιμαί, ἐκφράζουσιν, ὅθεν, τὰς μεταξὺ ἀνίσου δυνάμεως μονάδων ἐντάσεις σπανιότητος. Αἱ ἀντιστάσεις τῆς περιφερείας εἶναι ἐντονώτεραι τῶν τοῦ εἰρημένου συστήματος, ἂν καὶ ἱκανῶς ποικίλλουσιν ἀπὸ ζώνης εἰς ζώνην. Παράδειγμα : αἱ μεγάλαι οἰκονομικαὶ μονάδες ἀλληλοεξαρτιζοῦνται διὰ τῶν ἐμπορικῶν ἀγώνων, ἡ πολιτικὴ τῶν ἀποσβέσεων, ἐπιφυλάξεως γενεμένης ὡς

1. Οὕτε καὶ τῆς διατετητικῆς ἐξουσίας.

πρὸς τὴν φορολογίαν, εἶναι ἐλευθέρᾳ ὡς καὶ ἡ ἀφορῶσα τὰς δαπάνας διαφημίσεως, οἱ καταναλωταὶ — μὴ ὄντες ποσῶς κυρίαρχοι — ἔχουσι ἐκτεταμένᾳ ὅρια ἐλευθερίας.

Προκύπτει, ὁθεν, σαφῶς ἐκ τῶν δύο συνοπτικῶν πινάκων, ὅτι οἱ τρόποι ὑπὸ τοὺς ὁποίους σχηματίζονται αἱ ἐντάσεις κοινωνικῆς σπανιότητος, ἐντὸς ἐκάστου τῶν δύο συστημάτων δὲν ὁμοιάζουσι. Συνεπῶς ὑπὸ τὴν ἐπιφύλαξιν τῆς ἀθροιστικότητος τῶν τιμῶν καὶ ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ ἀκόμη συστήματος, ἡ σύγκρισις τῆς προόδου εἰς τὰ δύο συστήματα δι' αὐξήσεως τοῦ μέσου προϊόντος, ἐκφραζομένου εἰς τιμὰς, εἶναι θεμελιωδῶς ἀπρόσφορος καὶ δύναται ν' ἀποτελέσῃ ἐπινόημα συγκεκριμένων ἐνεργειῶν, τὸ ὅποιον ἀλλαγῶν καὶ οὐχὶ εἰς τὰς τιμὰς δύναται νὰ ἀναζητήσῃ τὴν δικαιολογίαν τοῦ καὶ μὴ δυνάμενον νὰ προσφέρῃ ἐν δόκιμον μεθοδολογικὸν ὄργανον ἐπιστημονικῆς ἐρεῖνης¹.

Ἡ πολλαπλότης τῶν συστημάτων εἶναι ἐκεῖνη, ἣτις θέτει ἐκ νέου ὑπὸ συζήτησιν τὸ βάσει τοῦ νομίσματος μέτρον τῆς προόδου πολὺ δὲ περισσότερον ἢ πολλαπλότης καὶ ἡ ποικιλία τῶν ἐθνικῶν μεταβλητῶν ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ συστήματος.

β) Τὸ *Modus Operandi* τῆς προόδου, οἷον εἶχον τὴν συνήθειαν νὰ παρουσιάζωσιν οἱ Δυτικοί, ἀπαιτεῖ μίαν δι' ἀναλόγους αἰτίας νέαν ἀνάλυσιν μὲ τὴν ἐπαφὴν μὴ ἐγθρικήν, τῶν δύο διαφορετικῶν συστημάτων. Εἰς τὴν Σοβιετικὴν Ρωσίαν προφανῶς, ὀλιγώτερον ἐμφανῶς ἀλλὰ πραγματικῶς, εἰς τὰς δυτικὰς οἰκονομίας — λόγῳ τοῦ πλήθους διεσπαρμένων ἀτομικῶν πρωτοβουλιῶν καὶ τῆς ἐλλείψεως συλλογικῶν ἰδεῶν — αἱ συλλογικαὶ οἰκονομικαὶ δυνάμεις εὐρίσκονται εἰς τὸν πρῶτον βαθμὸν ἐπικαιρότητος.

Ἔστωσαν ἡ ἐγκατάστασις ἐνὸς βιομηχανικοῦ συνόλου εἰς τὴν Ἀφρικὴν, ἢ ἡ ἐγκατάστασις ἐνὸς βιομηχανικοῦ συνόλου εἰς τὴν Ἀσιατικὴν Ρωσίαν. Παρὰ τὰς μεταξὺ αὐτῶν ἀντιθέσεις, τὰ κοινὰ μεταξὺ τῶν δύο τούτων διαφορετικῶν πειραμάτων χαρακτηριστικὰ ἐπιστρέφουσιν αὐτομάτως τὴν προσοχήν.

Τὸ μὲν αἱ πρωτοβουλίαι αὗται νοοῦνται δι' ἐν σύνολον ὁλικῶν μέσων ἢ ἀνθρώπων.

Τὸ δὲ καὶ ὡς πρὸς τὰς ἀποδόσεις των καὶ ὡς πρὸς τὴν δι' αὐτὰ δαπάνην, εἶναι ἀνεπίδεκτοι ὀρθῆς, εἰς εἰδικὰς μονάδας, καταλογισμοῦ κρίσεως. Ἡ τεχνικὴ ἐπίδοσις ἐκάστης μονάδος, τὰ οἰκονομικὰ ἀποτελέσματα ἐκάστης αὐτῶν δὲν νοοῦνται καὶ δὲν κρίνονται οἰκονομικῶς, παρὰ μόνον ἐν σχέσει πρὸς μίαν

1. Θὰ ἡδύνατό τις νὰ ἐπιτύχῃ τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα ἀκολουθῶν ἑτέρᾳ ὁδῶν. Αἱ ἀκριβεῖς διαπιστώσεις δὲν κατασκευάζονται διὰ τυφλῶν δευτῶν, ἀλλ' ἀκριβῶς διὰ δευτῶν σχετικῶν πρὸς μίαν μορφήν δράσεως, ἢ πρὸς μίαν ἀντιπροσωπευτικὴν μονάδα. Ἡ μορφή δράσεως καὶ ἡ ἀντιπροσωπευτικὴ μονάς δὲν δύνανται νὰ καθορισθῶσι ἐκτὸς τοῦ πλαισίου τῶν θεσμῶν τοῦ συστήματος.

δλότητα. Χρησιμοποιούντες τὴν γλῶσσαν τῶν νεο-κλασσικῶν θὰ ἐλέγομεν, ὅτι αἱ ἐξωτερικαὶ οἰκονομίαι πλὴν ὑπερβαίνουσαι τὴν μονάδα παραγωγῆς, ἀποτελοῦσιν αὐτὴν ταύτην τὴν βάσιν τοῦ πειράματος.

Ἄλλὰ δὲν εἶναι τὸ κέρδος (τὸ χρηματικὸν δηλ. κέρδος), τῆς μονάδος, τὸ ὁποῖον θὰ ἔδει νὰ ληφθῇ ὡς ὁρος ἀναφορᾶς καὶ νὰ θεωρηθῇ ὡς συνάρτησις τῶν μεταβλητῶν, αἵτινες δὲν ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν ἐξάρτησιν τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς δεδομένης μονάδος. Ὁ προσρισμὸς καὶ ἡ συνέπειά τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν συνόλου ἐκδηλοῦται μᾶλλον εἰς τὸ νὰ δημιουργῇ ἄνθρωπους καὶ νὰ κατασκευάζῃ ἀγαθὰ, παρὰ εἰς τὰς κινήσεις τῆς ἀγορᾶς. Ἀνθρώπους, δηλ. ἐργάτας καὶ καταναλωτάς, τὸ ὁποῖον προϋποθέτει τὸν σεβασμὸν τῶν βιοκοινωνιολογικῶν ἀπαιτήσεων. Ἀνθρώπους ὠλοκληρωμένους, οἵτινες ἀποδέχονται τὸ πείραμα, συμμετέχουσι εἰς αὐτὸ καὶ ἀνευρίσκουσι πάντοτε ἐν αὐτῷ, ἐν ζωτικὸν περιβάλλον ἀνατύξεως.

Ἡ ἐμφάνισις τῶν συλλογικῶν τούτων δημιουργιῶν — ὡς αὗται ἐν τοῖς ἀνωτέρω προσωρινῶς ὠρίσθησαν — ταρασσεί τὴν συνήθη περὶ προόδου ἐρμηνείαν καθ' ὅσον ἐκτὸς τῶν προβλημάτων, αἵτινα θέτει διὰ τὸ παρὸν — ἐγείρει ἐρωτήματα σχετικὰ πρὸς τὸ παρελθόν. Αἱ φάσεις τῶν συντελουμένων οἰκονομικῶν προόδων, ἐρμηνευόμεναι ὡς ἐπιτυχίαι τῆς προσωπικῆς πρωτοβουλίας καὶ τῆς ἰδιωτικῆς ἐπιχειρήσεως δὲν στηρίζονται εἰς συλλογικὰς δημιουργίας, τὰς ὁποίας ὅμως δὲν ἀναλύουν, διότι προετιμήθη νὰ ἀφεθῶσιν εἰς τὴν σκιά. Διὰ ταύτας δὲ δὲν διαθέτομεν ἐννοίας, συσχετίσεις καὶ ἐπιστημονικὰς διαπιστώσεις αἵτινες θὰ μᾶς ἦσαν ἀπαραίτητοι. Διὰ τὰς ὁποίας, ὅθεν, δὲν μᾶς μένει ἄλλο τι ἀπὸ τοῦ νὰ προσπαθῶμεν νὰ παρασκευάσωμεν ἐν νέον ὄργανον ἀναλύσεως τὸ ὁποῖον βεβαίως δὲν θὰ γίνῃ δεκτὸν ἀνευ ἀντιδράσεως, καθ' ὅσον καὶ σήμερον, ὅπως καὶ ἄλλοτε, τὰ ἰδιωτικὰ συμφέροντα χρησιμοποιοῦσι μεθόδους ἀποκρύψεως τῆς προόδου καὶ δὲν ἐπιθυμοῦσι ὅπως ριφθῇ ἐπ' αὐτῶν πολὺ ζωηρὸν φῶς.

γ) Ἡ ἐννοία αὕτη τῆς οἰκονομικῆς προόδου δὲν δύναται ὑπὸ τοὺς ὅρους τούτους νὰ μείνῃ ἄθικτος. Πάντες, οἱ κλασσικοὶ καὶ οἱ νεοκλασσικοί, συνιστῶσι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἐμφανῶς τὴν χρῆσιν τῶν δεδοκιμασμένων οἰκονομικῶν μηχανισμῶν.

Ἡ σύγκρουσις τῶν δύο συστημάτων διαφωτίζει τὸ μεταφορικὸν τῆς ἐννοίας «τῶν οἰκονομικῶν μηχανισμῶν» καὶ ἀναδεικνύει δύο ὁμάδας διαφορετικῶν πραγματικοτήτων, στενῶς ἐν τούτοις πρὸς ἀλλήλας ἠνωμέναν.

Ἀφ' ἐνὸς ἡ πρακτικὴ κρίνεται ἔλλογος καὶ διὰ τῆς ἀποδοχῆς καὶ τοῦ χρόνου διαμορφοῦται εἰς κανόνας οἰκονομικῶν παιγνίων : Π.χ. αἱ εἰσαγωγαὶ πληρῶνται ἐκ τῶν ἐξαγωγῶν. Ἀναμφισβητήτως, οὐδεὶς ποτὲ ἠρνήθη τὴν δυνατότητα, οὐδὲ τὴν σκοπιμότητα τῆς πίστεως, καὶ δὴ τῆς μακροχρονίου, καὶ οὐδεὶς θὰ ἠδύνατο νὰ προσδιορίσῃ τὴν ἀκριβῆ περίοδον κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ ἐξαγωγαὶ δεόν νὰ καλύπτωσι τὰς εἰσαγωγάς. Ἀλλὰ ἡ σχέσις αὕτη ἐξα-

γωγῶν καὶ εἰσαγωγῶν, ἀναγομένη εἰς σταθερὸν νόμον, κοινὸν κανόνα τῆς πρακτικῆς τῶν οἰκονομικῶν πράξεων, καὶ κοινωνικὴ ἐπιταγή, ἀποστερεῖται τῶν λεπτομερειῶν αὐτῆς καὶ τῶν συμπτωματικῶν τῆς ἀπόψεων. Θὰ ἡδύνατο τοῦτο νὰ δηλωθῇ πρὸς τὸ ἔθνος : «Πλήρωσε τὸ προϊόν σου δι' ἐνὸς προϊόντος», ὡς θὰ ἔλεγέ τις εἰς ἓνα ἔμπορον : «Πλήρωσε τὰ ληξιπρόθεσμα χρέη σου». Τὸ ὑπόβαθρον ὅλων τῶν διὰ τῶν τιμῶν, διὰ τῆς ἀγοραστικῆς δυνάμεως καὶ τοῦ εἰσοδήματος «μηχανισμῶν, ἀναπροσαρμογῆς», εἶναι ὁ θεμελιώδης κανὼν τῆς ἐπαχθοῦς ἀνταλλαγῆς ἐφαρμοζόμενος εἰς τὸ ἔθνος. Ἡ σύγκρουσις τῶν συστημάτων θέτει ἐκ νέου ὑπὸ κρίσιν τὴν ὑπερδιάρθρωσιν, τοὺς ὡς ἐνῶν στήριζομένους μηχανισμούς, καὶ οὐχὶ ὀλιγώτερον αὐτὸ τοῦτο τὸ ὑπόβαθρον.

Οἱ «οἰκονομικοὶ μηχανισμοί», ἐξ ἄλλου, εἶναι μεταφορικὴ ἔκφρασις πρὸς χαρακτηρισμὸν τῶν κοινωνικῶν προσδιορισμῶν τῆς συμπεριφορᾶς τῶν ὑποκειμένων. Οὕτω, ἐν τῷ πλαισίῳ τοῦ καπιταλισμοῦ, ὁ οἰκονομικῶς δρῶν εἶναι ἐξοικειωμένος μὲ τὴν «χρηματικὴν ἰσορροπίαν» (δὲν καθορίζεται πάντοτε καὶ διατὶ ἢ περίοδος) καὶ τὸ χρηματικὸν κέρδος, ἥτοι τὸ καθαρὸν πλεόνασμα ἐνὸς λογαριασμοῦ εἰσοδῶν καὶ ἀποθεμάτων. Οἱ κοινωνικοὶ οὗτοι προσδιορισμοὶ δὲν ἔχουσι τὴν αὐτὴν ἔκτασιν μὲ τὸ σύμπλεγμα τῶν ἀτομικῶν κινήτρων, οὔτε ἐν τῇ μορφῇ των εἶναι συναφεῖς πρὸς τὴν δομὴν τοῦ συμπλέγματος τούτου. Ἀσχοῦσιν, ἐντὸς ὁρίων, τὴν ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων ψυχισμῶν δρᾶσιν των, σχηματίζουσι τὴν κοινωνικὴν προσωπικότητα καὶ συμβάλλουσιν εἰς τὴν καθίδρυσιν ἐνὸς ὀρισμένου τύπου κοινωνικοῦ συστήματος, ὅστις ἐπακριβῶς ἐκτίθεται ὑπὸ κρίσιν ὑπὸ τοῦ ἐτέρου συστήματος, τὸ ὅποιον δὲν ποιεῖται χρῆσιν τῶν αὐτῶν κοινωνικῶν προκαθορισμῶν, ἢ τοῦλάχιστον τῶν αὐτῶν ὅρων τῶν κοινωνικῶν τούτων προκαθορισμῶν.

Βλέπομεν, ὅθεν, σαφέστερον, κατὰ πῶτον τρόπον διαμορφοῦνται οἱ ἐν λόγῳ μηχανισμοὶ ὑπὸ τὰς δύο ταύτας ἐννοίας¹, καὶ εἴτε ὡς θεαταὶ καὶ δρᾶσται συγχρόνων ἀγῶνων κατανοοῦμεν ὅτι τὸ καθήκον μας ἔγκειται εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν καταλλήλων «μηχανισμῶν», ἥτοι, ὑπὸ ὁρους οὐχὶ μεταφορικοῦς — εἰς τὴν θεμελίωσιν τῶν κανόνων τοῦ παιγνίου καὶ τὴν ἀνάδειξιν τῶν κοινω-

1. Paul Masson-Oursel : La morale et l'Histoire, P.U.F. 1955, p. 167-169 : «Ὁ λόγος ἔχει τοὺς κανόνας του, τοὺς μηχανισμούς του. Αἱ ὀργανωτικαὶ δομαί, εἴτε προκύπτουσιν ἐκ τῶν συνηθειῶν, εἴτε συντέλεσεν εἰς τὴν καθιέρωσιν αὐτῶν ἐν μέρος τῆς βουλῆσεως» εἶναι θεομοί. . . Ὁ λόγος δὲν φανερώνεται πάντοτε διὰ μιᾶς μεταξὺ τῶν ὁρων τῆς ὑπάρξεώς του ἐσκεμμένης παρεμβάσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ παράδοσις ἐπίσης ἔχει τὸν τρόπον τῆς, νὰ ἐνσαρκῶνῃ τὸν λόγον ἀφ' οὗ ἀποφασίζῃ τὸ ὀρθὸν καὶ τὸ δίκαιον. Κοινὸν καὶ εἰς τὰς δύο μορφὰς τοῦ λόγου εἶναι ὁ αὐτοματισμός. Αὐτὴ ἡ διαπίστωσις ἰσχύει ἀναφορικῶς πρὸς τὸ ἄτομον παρὰ τῷ ὅποιῳ ἀντιδράσεις ἐμφυτοὶ ἢ ἐπίκτητοι, διαφέρουσι κατὰ τὴν προέλευσίν των. Μία δευτέρα φύσις προστίθεται εἰς τὴν πρώτην. Ὁ τίτλος τῆς περιχοπῆς ταύτης, ἐν σ. 168, εἶναι : Les Institutions de la conscience sont des dynamismes».

νικῶν ἐκείνων προκαθορισμῶν τῶν καθιστῶντων τοὺς σκοποὺς καὶ τὰ σχέδια τῶν ἀτόμων καὶ τῶν ομάδων αὐτῶν δυναμικῶς ὀλιγώτερον ἀσυμβίβαστα.

Ἀποτελεῖ ἓνα ἐκ τῶν κυρίων ὄρων τῆς διαδόσεως τῆς καινοτομίας εἰς ἐν συνειδητῶς ἐλεγχόμενον περιβάλλον, καὶ τὴν σημασίαν ἣν ἀποδίδομεν εἰς τὰς μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων σχέσεις κατὰ τὸν χειρισμὸν τῶν ἀγαθῶν τῶν δεκτικῶν λογιστικοῦ προσδιορισμοῦ.

Αἱ οἰκονομικαὶ πρόοδοι, ὑπὸ τὴν ἐποξὶν ταύτην βασίζονται ὅθεν εἰς τὸν μεθοδικὸν χειρισμὸν τῶν μεταξὺ τῶν ἐνδεχόμενων ἀντιπάλων ἀντιθέσεων. Δὲν παρουσιάζονται τοῦ λοιποῦ ὡς ἀτομικοὶ ἔναντι τῶν ἐμποδίων ἀγῶνας, αὐτορμῆτως ὁμόφωνοι ἢ διὰ παντὸς ἰεραρχημένοι.

Ταῦτοιοι εἶναι οἱ τρεῖς τομεῖς ἔνθα ἡ ἐμπειρία τοῦ ΧΧ αἰῶνος ἀνακινεῖ τὰς τρεχούσας περὶ πρόδου θεωρίας. Ὅθεν, ἡ βαθυτέρα γνώσις ἣν κατέχομεν περὶ τῶν ὄρων τῆς αὐξήσεως μιᾶς ἐθνικῆς οἰκονομίας — τῆς Γαλλίας μεταξὺ τῶν ἄλλων — ἐπιβεβαιοῖ τὰς ἀνησυχίας ταύτας.

2. Ἡ αὐξησις τῆς Γαλλικῆς οἰκονομίας ἀπὸ τοῦ 1815 ἕως τοῦ 1914.

Ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ τῶν οἰκονομικῶν προσόδων
καὶ τῆς «προοδευτικότητος» τῆς οἰκονομίας.

Ἐν ἐκ τῶν προσωρινῶν συμπερασμάτων, τὸ ὅποιον δύναται τις νὰ ἐξαγάγῃ ἐκ τῆς διερευνήσεως τῆς μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1815 καὶ 1914¹ αὐξήσεως τῆς γαλλικῆς οἰκονομίας, ἐκφράζεται διὰ μιᾶς προτάσεως παραδόξου μορφῆς : Αἱ οἰκονομικαὶ πρόοδοι θεωρούμεναι ὡς ἀποτελέσματα εἶναι ἀναμφίβολοι, ἐὰν γίνῃ χρῆσις τῶν τρεχουσῶν μετρήσεων. Θὰ ἦτο ὅμως δυσχερέστερον ἐὰν λεχθῇ ὅτι ἡ μορφή τῆς κοινωνίας καὶ τῆς οἰκονομίας ὑπῆρξε προοδευτική.

Τοῦτο ἀπαιτεῖ μίαν διασάφησιν.

Κατὰ τὸ διάστημα τῆς ὑπὸ ἐξέτασιν ταύτης περιόδου τὸ μέσον πραγματικὸν εἰσόδημα — κατὰ τὰ χρονικὰ σημεῖα κατὰ τὰ ὅποια δυνάμεθα νὰ τὸ καθορίσωμεν — βαίνει αὐξανόμενον. Δοθείσης δὲ τῆς μικρᾶς αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ, τὰ ὑπὸ τῶν ἀτελῶν στατιστικῶν συλληφθέντα μέσα πραγματικὰ εἰσοδήματα ἀντανακλῶσιν ἐπακριβέστερα τὴν πορείαν τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος, τὸ ὅποιον ἐν συνόλῳ βαίνει αὐξανόμενον.

1. François Perroux : Prises de vues sur la croissance de l'économie Française, 1780-1850 (ἐν Income and Wealth, serie V, ἐκδ. ὑπὸ Simon Kuznets, Bowes and Bowes, London, p. 41-78. Αἱ προεισαγωγικαὶ σειραὶ αἱ χρησιμοποιοῦνται εἰς τὴν πρώτην ταύτην ἐργασίαν, παρεσκευάσθησαν ὑπὸ τοῦ κ. J. Marezewski, ἐν τῇ I S.E.A. (σημ. σ. 20). Διαίρεσις διὰ τοῦ μέσου γεωμετρικοῦ ὅρου τῶν δεικτῶν τῶν τιμῶν χονδρικής πωλήσεως καὶ δεικτῶν τῶν τιμῶν λιανικῆς πωλήσεως.

Ὁ δείκτης τοῦ πραγματικοῦ μισθοῦ τοῦ J. Kuckinski εἶναι ἐπίσης αὐξων.

Οἱ τρόποι καὶ τὰ ἐπίπεδα ζωῆς τῆς ἐργατικῆς τάξεως δὲν δύνανται ν' ἀποτελέσωσι δεδομένα πρὸς συγκρίσεις ἀληθῶς ἐπιστημονικὰς, λεπτομερεῖς καὶ συστηματικὰς. Ἰδιαίτεροι τινὲς δεῖκται φαίνεται ν' ἀποκαλύπτωσι βελτιώσεις, οὐχὶ συνεχεῖς, διαρκούσης τῆς μακρᾶς περιόδου.

Αἱ μέσαι καταναλώσεις τῶν κυριωτέρων τροφίμων εἰς τὰς πόλεις, εἰς φυσικὰς μονάδας ἐκφραζόμεναι, βαίνουνσιν αὐξανόμεναι.

Τὰ γνωστὰ ταῦτα γεγονότα, κατὰ συνοπτικὸν συνῆθως τρόπον ἐρμηνεύμενα, πληροῦσι τὰ δημοσιεύματα τῶν φιλελευθέρων τάσεως οἰκονομολόγων, οἵτινες ἐσχολίασαν τὴν περίοδον ταύτην.

Ταῦτα δὲ ἀνεφέρθησαν ὑπὸ τῶν συγγραφέων τούτων ἐπὶ σκοπῷ ἀπολογητικῷ.

Λαμβανομένων ὑπ' ὅσιν τῶν σημερινῶν γνώσεών μας, καὶ ἐὰν ἠθέλαμεν ἐπιμεῖναι συμφώνως πρὸς τὰ στατιστικὰ μέσα ν' ἀντιμετωπίζωμεν τὰς οἰκονομικὰς προόδους μόνον βάσει τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῶν ἡ κριτικὴ μας δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ προχωρήσῃ πολὺ.

Ἄς ἀλλάξωμεν θέσιν παρατηρήσεως καὶ τότε ἡ κριτικὴ μας καθίσταται πλέον ἀκριβής. Καὶ ἐὰν ἀκόμη δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μετρηθῶσιν αἱ πρόοδοι αὗται ἐν πάσῃ, αὐστηρότητι, ἐν τούτοις εὐρίσκόμεθα ἐνώπιον ἀντικειμένων παρατηρήσεως ἰσχυρῶν, σταθερῶν. ἅτινα μᾶς ἐπιβάλλονται καὶ ἅτινα γεννῶσιν ἀμφιβολίας περὶ τοῦ ἐὰν ἡ μελετηθεῖσα κοινωνία δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς οἰκονομικῶς προοδευτικὴ.

Μία παρανόησις εὐθὺς ἀμέσως θὰ ἀποτραπῇ: Οὐδαμῶς ἔχω τὴν διάθεσιν νὰ δεχθῶ τὰς — ἐνδιαφερούσας ἄλλωστε — ὑποθέσεις τοῦ D. S. Landes¹ περὶ τῶν Γάλλων ἐπιχειρηματιῶν τοῦ XIXου αἰῶνος, οἵτινες ἐκληρονόμησαν καὶ παρέλαβον τὸ πρὶ τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως σύστημα ἀξιών καὶ οἵτινες παρηνοχλοῦντο εἰς τὴν δρᾶσιν των ὑπὸ περιβάλλοντος εἰς τὸ ὅποιον δὲν ἐτύγχανον τῆς γενικῆς ἐπιδοκιμασίας. Ὁ A. Gershenkron² ἔσκησε κριτικὴν ἐπὶ τῆς στενότητος τῆς ἀπόψεως ταύτης, ἥτις τῆς δυσχερείας θεμελιώσεως ἐπιστημονικῶν συγκρίσεων μεταξὺ διαφόρων κοινωνιῶν, καὶ ἐπέσυρε τὴν προσοχὴν ἐπὶ τοῦ ρόλου παραγόντων τελείως διαφορετικῶν πρὸς ἐκείνους τοὺς ὁποίους ἀπεδέχθη ὁ D. S. Landes.

Ἡ ἀπόψις μου εἶναι νὰ σημειώσω, ὅτι αἱ οἰκονομικαὶ πρόοδοι αἱ ἀποκαλυφθεῖσαι ἐν Γαλλίᾳ, ὑπὸ τῶν τρεχουσῶν στατιστικῶν μετρήσεων, δὲν μᾶς

1. French Entrepreneurship and Industrial Growth in nineteenth century, (The Journal of Economic History), Vol. IX, May 1945.

2. Les attitudes sociales, l'action des entrepreneurs et le développement économique, facteurs du progrès économique (Bulletin international des sciences Sociales, Vol. VI, No 2, 1954).

παρέχουσι πληροφορίας, ἐπὶ τῆς προοδευτικῆς μορφῆς τῆς δεδομένης οἰκονομικῆς κοινωνίας. Οἱ μέσοι ὅροι τῶν παραγομένων καὶ καταναλισκομένων ἀγαθῶν αὐξάνουσιν ἀπὸ περιόδου εἰς περίοδον, ὁμοίως δὲ τὸ μέσον πραγματικὸν προϊόν καὶ οἱ πραγματικοὶ μισθοί. Παρὰ ταῦτα οἱ οἰκονομικοὶ νεωτερισμοὶ κακῶς καὶ βραδέως διαδίδονται συνοδευόμενοι ὑπὸ κοινωνικῶν ἀντιδράσεων καὶ ὑψηλῶν «κοινωνικῶν δαπανῶν», καὶ τοῦτο χωρὶς νὰ συναχθῇ μία δι' ὅλους κατανοητὴ ἔννοια τῶν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων οἰκονομικῶν σχέσεων. Τὸ περιβάλλον ἐπικοινωνίας ἐν τῷ συνόλῳ του, φαίνεται νὰ εἶναι ὑπεύθυνον τῶν ἀνεπαρκειῶν τούτων.

Ἡ κλίσις πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς θεμελιώδους ἐρεῦνης, κατὰ τὴν ὑπὸ κρίσιν περίοδον, δὲν συνοδεύεται ὑπὸ μιᾶς ἐντόνου κλίσεως πρὸς ἐφαρμογὴν τῆς ἐπιστήμης δι' οἰκονομικοὺς σκοποὺς, διὰ νὰ ὁμιλήσωμεν, ὡς ὁ W. W. Rostow. Ἡ διὰ νὰ ἐκφρασθῶμεν μὲ ὅρους, οἵτινες δὲν εἶναι ἀπολύτως ἰσοδύναμοι. Αἱ πρακτικῶς ἐφαρμόσιμοι ἀνακαλύψεις δὲν φανερώουσι τὴν ἀνάπτυξιν, ἥτις θὰ προεκάλει τὴν ἀνθρῶπιν νέων βιομηχανιῶν. Ὁ Philippe Lebon, ἀπὸ τοῦ 1801, συνιστᾷ τὸν διὰ φωταερίου φωτισμὸν τῶν πόλεων. Ἀγγλικαὶ Ἑταιρεῖαι, κατὰ τὸ 1804, ἐκμεταλλεύονται τὴν ἰδέαν ταύτην ὑπὸ τὴν νομικὴν ἐξασφάλισιν τῆς εὐρεσιτεχνίας. Οἱ Jouffroy, Pecqueur, Dietz, Sauvage, εἶναι οἱ σκαπανεῖς τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ ἀτμοῦ, εἰς τὰς μεταφοράς, ἐκτὸς δὲ τῆς Γαλλίας αἱ ἐταιρεῖαι θαλασσίων μεταφορῶν ἀπέκτησαν τὴν πρώτην καὶ τὴν πλέον μεγαλυτέραν ἀνάπτυξιν. Ὀλίγον μετὰ τὸ 1870, ὁ Charles Tellire ἐφεύρε τὸν τρόπον τῆς διατηρήσεως ἐν ψυχρῷ τῶν τροφίμων, ὅστις ἐπλούτισε τὰς ἀγγλικὰς καὶ ἀμερικανικὰς ναυτιλιακὰς ἐταιρεῖας. Ὁ Marcelin Berthelot, διὰ τῶν ἐπὶ τῶν ὀργανικῶν συνθέσεων ἀνακαλύψεων του, δοξάζει καὶ τὸ ὄνομά του καὶ τὴν πατρίδα του. Οἱ Vergulin, Girard, Coupier, ἐφαρμόζουσι νέας μεθόδους ἐργασίας, ἐπὶ τῆς χρωματογραφίας, ἡ Γερμανικὴ, ὅμως, χρωματογραφία μᾶς ἐκτοπίζει.

Ἀναμφιβόλως ἀνάλογα φαινόμενα ἀπαντοῦσι καὶ ἐκτὸς τῆς Γαλλίας. Οἱ ὅροι τῆς ἀναπτύξεως μιᾶς βιομηχανίας, δὲν εὐρίσκονται ἀναγκαιῶς συγκεντρωμένοι εἰς τὸν τόπον (χωρὸν) τῶν βασικῶν ἀνακαλύψεων.

Ὅταν μία καὶ ἡ αὐτὴ ἐθνικὴ οἰκονομία π.χ. ἡ Μεγάλη Βρετανία κατὰ τὸν XIXον αἰῶνα, εἶναι ὁ προνομιοῦχος γεωγραφικὸς χώρος μακρᾶς σειρᾶς τεχνικῶν προόδων π.χ. εἰς τὴν ἐξόρυξιν τοῦ ἀνθρακος καὶ εἰς τὰς θαλασσίας μεταφοράς — εἶναι δύσκολον νὰ ἀπομονωθῇ ἐκ τῆς ἐπιτυχοῦς τῆς πορείας, τὸ μέρος τῆς δράσεως τῶν ἐπιχειρηματιῶν αὐτῆς ὡς καὶ τῆς κοινωνικῆς ἐπιδουκιμασίας τῆς ὁποίας ἀπελάμβανον οὗτοι — εἰς τρόπον ὥστε, ὅλα τὰ προαναφερθέντα φαινόμενα οὐδεμίαν θὰ εἶχον σημασίαν, ἐὰν πρόκειτο νὰ ἀποδείξωμεν τὴν ἀδράνειαν τῶν Γάλλων ἐπιχειρηματιῶν ἢ πολιτικῶν ἀνδρῶν, τὴν ὀφειλομένην εἰς τὴν ἀντίστασιν τοῦ συστήματος τῶν ἀξιών τῆς προεπαναστατικῆς περιόδου. Ἀλλὰ σκοποὺν ἔχοντες, νὰ καταδείξωμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος,

μόνον τὴν ἀπόστασιν τὴν χωρίζουσιν τὰς προόδους τὰς διατυπωθείσας κατὰ τὰ γνωστὰ μέτρα τῆς προοδευούσης καταστάσεως, ἀπὸ προοδευτικότητα μιᾶς οἰκονομίας.

Ὑπὸ τὴν τελευταίαν ταύτην ἀποψιν, ἡ διάκρισις τῶν κλίσεων πρὸς δημιουργίαν καὶ πρὸς πρακτικὴν ἐφαρμογὴν μιᾶς ἐφευρέσεως ἀφ' ἑνός, «ἡ κλίσις πρὸς ἀποδοχὴν τῆς καινοτομίας», κατὰ τὸν ὅρον τοῦ W. W. Rostow, ἀφ' ἑτέρου, εἶναι γόνιμος διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἐθνικῆς μας οἰκονομίας. Ἡ ἀδράνεια, ἡ τοῦλάχιστον αἰ ἀτέλεια τοῦ περιβάλλοντος εἰς τὴν μετάδοσιν τῶν καινοτομιῶν ἀντιδρῶσι πανταχόθεν εἰς τὴν ἐκ τοῦ συστήματος τῶν ἀξιών τῆς προεπαναστατικῆς περιόδου ἀντίστασιν.

Ἀπὸ τοῦ 1815-1910, ὑπὸ οἰονδήποτε πολιτικὸν καθεστῶς, διαβλέπει τις ἐν δράσει κυριαρχούσας ομάδας ἀφουσιωμένas νὰ διατηρήσωσιν ἢ νὰ βελτιώσωσι τὴν οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικὴν αὐτῶν κατάστασιν διὰ μεθόδων περισσότερον τῆς πολιτικῆς, παρὰ διὰ τῆς ἰδρύσεως μεγάλων βιομηχανιῶν καὶ τῆς πρακτικῆς ἐφαρμογῆς νέου τύπου ἐμπορικῶν δραστηριοτήτων. Ἐν συνόλῳ, ἔναντι αὐτῶν ἐκτείνεται μία τεραστία ἀγροτικὴ καὶ βιομηχανικὴ μάχη τῆς ὁποίας τὸ ἐπίπεδον παιδείσεως παραμένει πολὺ χαμηλὸν καὶ τῆς ὁποίας αἱ δραστηριότητες τίθενται πολὺ βραδέως ἐκτὸς τῶν κυκλωμάτων τῆς συγχρόνου ζωῆς.

Οἱ σιδηρόδρομοι καὶ τὰ ὄργανα βραχείας πίστεως ἐμφανίζονται μετὰ βραδύτητος καὶ ἡ δημιουργία αὐτῶν εἶναι συνδεδεμένη μὲ ἐνεργείας πολιτικάs, αἰτίνες τὰ δυσφημοῦν. Τὰ περιστατικὰ ταῦτα συνάπτονται μεταξύ των, καὶ συνδέονται μὲ τὴν ἐμμονὴν εἰς τὸ σύστημα τῶν ἀξιών τῆς προεπαναστατικῆς περιόδου, συνθέτουσι δὲ ἓνα πῖνακα ἐλλείψεων εἰς ἓν διὰ τῶν τιμῶν καὶ τῶν προβλέψεων περιβάλλον διαδόσεων περισσότερον, ἀπὸ μίαν εἰκόνα τῶν ἀποκεχωρισμένων ἐκ τοῦ περιβάλλοντος ἐπιχειρηματιῶν. Εἶναι προσέτι ἡ προσφυγὴ εἰς πολὺ περισσότερον ἐκτεταμένα σύνολα παρατηρήσεων ἐκείνων τοῦ D. S. Landes, ὅστις τονίζει τὴν ἔλλειψιν ταυτότητος σκοπῶν μεταξύ τῶν οἰκονομικῶν προσπαθειῶν τῶν καταβληθειῶν ὑπὸ τῶν ἀτόμων καὶ τῶν κοινωνικῶν αὐτῶν ομάδων, ἐν Γαλλίᾳ, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐξετασθείσης περιόδου. Ἡ ἐντύπωσις τὴν ὁποίαν σχηματίζει τις, εἶναι ἐνὸς σχετικῶς εὐπόρου καὶ ἰσχυροῦ λαοῦ, ὅστις δὲν κατορθώνει νὰ λάβῃ ἀκριβῆ συνειδήσιν τῆς ἔννοιας τῆς συλλογικῆς οἰκονομικῆς αὐτοῦ δραστηριότητος.

Ἀπὸ τῆς ἐντυπώσεως εἰς τὴν ἀνάλυσιν αἱ διακρίσεις πολλαπλασιάζονται.

Κατὰ λόγον τῆς ἀποδοτικότητος τῶν οἰκονομικῶν συστημάτων, αἱ ἀνεπάρκειαι συσσωρεύονται : οἱ ἐπιχειρηματῆαι, ἐν τῷ συνόλῳ στηρίζονται εἰς ἓνα αὐστηρὸν κρατικὸν παρεμβατισμὸν, στερούμενον ὅμως, ἐνὸς μεγάλου καὶ μακρᾶς διαρκείας σκοποῦ, προσανατολιζομένου, εἰς τὴν διατήρησιν τῶν κεκτημένων καὶ τὸν πλουτισμὸν μᾶλλον παρὰ τὴν κατάκτησιν τῶν ἐξωτερικῶν ἀγορῶν καὶ τὴν δημιουργίαν μιᾶς πέραν τῶν θαλασσῶν αὐτοκρατορίας. Οἱ

μισοθβίωτοι, προελθόντες κατὰ μέγα μέρος ἐξ ἀγροτικοῦ περιβάλλοντος καὶ οἷτινες εἶναι ἐπιδεκτικοὶ εἰς τὰς ἐπιδράσεις τὰς ἐξ αὐτοῦ ἀπορροεύσας εἶναι διηρημένοι μεταξὺ τῆς ἀτομικιστικῆς καὶ τῆς κτητικῆς τάσεως καὶ τῆς κατὰ κτήσεως τῆς πολιτικῆς καὶ οἰκονομικῆς ἐξουσίας, ἥτις ὅμως προϋποθέτει τὴν πειθαρχίαν τοῦ συνδικάτου καὶ τὴν πάλην τῶν τάξεων. Ἡ λαϊκὴ μᾶζα τῶν βιοτεχνῶν καὶ τῶν μικρο-ιδιοκτητῶν δὲν ἔχει αἰσθανθῇ τὴν ἀνάγκην μιᾶς ἐρμηνείας καὶ ἐνὸς σκοποῦ ἀξίου τοῦ ρόλου τῆς ἐν τῇ νεωτέρᾳ οἰκονομίᾳ, δὲν συλλαμβάνει τὴν ἰδέαν μιᾶς συνειδητῆς προσαρμογῆς καὶ ἐνὸς συνειδητοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ, ἀπαιτοῦντος τὸν περιορισμὸν τῆς διαστάσεως τοῦ τομέως τούτου.

Μεταβαίνοντες ἐκ τῶν οἰκονομικῶν συνεργειῶν εἰς τὴν ἐννοίαν τῶν ἀνθρωπίνων προσπαθειῶν, τῆς σημασίας δηλ. τὴν ὁποίαν προσλαμβάνουσι διὰ τοὺς ἀνθρώπους, αἱ οἰκονομικαὶ σχέσεις, νομίζω ὅτι προστίθεται καὶ ἀπαισιοδοξία τις. Ἡ ἐπικρατοῦσα οἰκονομικὴ θεωρία εἶναι ἀπὸ μακροῦ δανεισμένη ἐκ τῆς Ἀγγλίας — μέσω τοῦ J. B. Say καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ — πρὸς ἐν ἔθνος τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει οὔτε τὰς αὐτὰς δυσχερείας οὔτε τὰς αὐτὰς δυνατότητας ἐπιτυχίας.

Ἡ εἰσαγωγή τοῦ Μαρξισμού πραγματοποιεῖται πολὺ ἀργά, μετὰ τὸ 1870, εἰς μίαν κοινωνίαν κατὰ τὸ δυνατόν ξένην πρὸς τὴν διαίρεσιν καὶ τὸν ἀγῶνα τῶν δύο τάξεων. Ἡ μοναδικὴ δημιουργικὴ κίνησις εἶναι τοῦ Σαινσιμονισμοῦ, ὅστις εἶχε γενναιότητα καὶ ρεαλισμὸν. Ἡ Θλιβερά της μοῖρα ὑπῆρξεν ὅτι ἐθεωρήθη ἀναμεμιγμένη εἰς τὰς περιπετείας τῆς Δευτέρας αὐτοκρατορίας, τέλος δὲ συνετρίβη ὑπὸ τῆς ἡττης τοῦ 1870 καὶ ἐνεκρῶθη ἐντὸς κοινωνικοῦ περιβάλλοντος μικρο-ιδιοκτητῶν καὶ μικρο-παραγωγῶν, μάζης ἐπαρχιωτῶν ἀξιολόγων ὡς ἀνθρώπων, ἀλλὰ — μάζης — ἐλάχιστα διαπνεομένης ὑπὸ σκοποῦ καθολικῆς ἀξίας. Ἡ δημιουργικὴ ἰδέα τοῦ Σαινσιμονισμοῦ παραμένει ἐνσωματωμένη εἰς τὴν πνευματικὴν κληρονομίαν τῆς γαλλικῆς οἰκονομικῆς σκέψεως, ἀλλ' ὡς κληροδοσία, ἥτις δὲν καρποφορεῖ καὶ δὲν τροφοδοτεῖ τὴν δρᾶσιν. Οἱ Γάλλοι, δὲν ἔχουσι, τελικῶς, μίαν θεωρίαν ζῶσαν περὶ τῆς ἀνθρωπίνης καὶ κοινωνικῆς ἐξυπηρετήσεως, θεωρίαν ἐξωπλισμένην μὲ τὰ πλέον σύγχρονα καὶ τὰ πλέον προοδευτικὰ μέσα, ἅτινα θὰ ἠδύναντο νὰ ἀντιταχθῶν εἰς τὰς τῶν ἐμπόρων τῆς Μεγάλης Βρετανίας καὶ εἰς τὰς Βιομηχανιστικὰς δοξασίας τῆς Γερμανίας.

Αἱ καθησυχαστικαὶ πληροφορίες, αἱ παρέχουσι μερικοὶ δεῖκται τῶν οἰκονομικῶν προόδων εὐρίσκονται εἰς ὁξεῖαν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν διαπίστωσιν, ὅτι ἡ τε Γαλλικὴ οἰκονομία καὶ ἡ κοινωνία, κατὰ τὴν ὑπὸ ἐξέτασιν χρονικὴν περίοδον, δὲν παρουσιάζουν προοδευτικὴν μορφήν. Ἡ οἰκονομικὴ δημιουργία δὲν διαδίδεται οὔτε ταχέως, οὔτε μὲ τὰς μικροτέρας οἰκονομικὰς δαπάνας. Ἡ ἐννοια τῶν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων οἰκονομικῶν σχέσεων δὲν ἀπεσαφηνίσθη ὑπὸ τῶν ἐπαϊόντων καὶ δὲν κατέστη συνειδητὴ ὑπὸ τῶν μαζῶν.

Τὸ ἀπρόσφορον τῶν μετρήσεων καὶ ἀναλύσεων τῆς προόδου, ἃς διαθέτομεν, ἀναφορικῶς πρὸς τὰς γνώσεις μας περὶ τῆς αὐξήσεως τῆς Γαλλικῆς οἰκονομίας καὶ τῆς πείρας μας τῆς σχετικῆς πρὸς τὴν οἰκονομίαν τοῦ ΧΧου αἰῶνος δέον νὰ τύχη μεγαλυτέρας ἀποσαφηνίσεως. Περισσότεραι ἀναλύσεις εἶναι ἀναγκαῖαι διὰ νὰ καθορίσωμεν τοὺς ὁρους τοῦ προβλήματος καὶ νὰ δινηθῶμεν ἐν γνώσει αὐτῶν νὰ ἐκλέξωμεν τὰς προσηκούσας πρὸς λύσιν αὐτοῦ μεθόδους.

Ἄς διερωτηθῶμεν, ἐν πρώτοις, κατὰ ποῖον τρόπον θὰ ἐπαρουσιάζοντο αἱ οἰκονομικαὶ πρόοδοι, ἐὰν διεθέτομεν μόνον τὰς γνωστὰς στατιστικὰς μετρήσεις. Ποῖον δὲ εἶναι τὸ μετρούμενον ; Ἐκεῖνο τὸ ὅποιον παραμένει ἐκτὸς τῆς ἀκτίνος τῶν νῦν ἐφαρμοζομένων μετρήσεων δὲν εἶναι ἀποτελεσματικῆς σημασίας ;

Καὶ αἱ παραλείψεις ἀκόμη αὗται μᾶς παρέχουσι πληροφορίας περὶ τῆς ἔννοιας τῆς οἰκονομικῆς προόδου — δηλ. τῆς κινήσεως ἐκείνης κατὰ τὴν ὁποίαν μία κοινωνία ἀποκαλύπτει ὅτι εἶναι οἰκονομικῶς προοδευτικὴ. Ὑποθέσεις νέαι δύνανται νὰ ἐπινοηθῶσι καὶ νὰ συνδεθῶσιν, αἵτινες ἀποκαλύπτουσι τὰς λησμονηθείσας ὀψεις τῆς οἰκονομικῆς προόδου. Ἄς ἐννοήσωμεν πρὸς στιγμὴν ἐκείνας αἱ ὁποῖαι συνδέουσι τοὺς ἀνθρώπους πρὸς τοὺς ἀνθρώπους μᾶλλον, παρὰ ἐκείνας αἱ ὁποῖαι ἀποκαλύπτονται ἐκ τῆς μεταξύ τῶν ἀνθρώπων καὶ πραγμάτων ἐπαφῆς. Ἄς ἐννοήσωμεν, ἀκόμη, ἐκείνας μᾶλλον αἵτινες ἀφορῶσι τὰς μεταξύ τῶν ἀνθρώπων καὶ ὁμάδων ἀντιθέσεις ἐξ ἀφορμῆς τῶν λογιστικῶς προσδιορισίμων πραγμάτων καὶ ἐκείνων αἵτινες ἀφορῶσι τὴν παραγωγὴν καὶ κίνησιν τῶν πραγμάτων τῶν «παραγομένων ὑπὸ τῇ τῶν» ἀποδοιδομένων εἰς τοὺς ἀνθρώπους.

Ἡ μεταβολὴ αὕτη παρατηρήσεως δὲν ἐπιβάλλει ἀνανεωμένους ἔννοιαι καὶ πράξεις μετρήσεων πλέον λεπτομερειακὰς ἐκείνων μὲ τὰς ὁποίας κακῶς μέχρι σήμερον ἀρκούμεθα ;

Ἐντεῦθεν, ὅθεν, δύο θέματα δέον νὰ διερευνηθῶσιν :

— Ἡ ἔννοια τῆς προόδου καὶ αἱ γνωστὰι μετρήσεις τῆς προόδου, καὶ

— Ἡ ἔννοια τῆς προοδευτικῆς οἰκονομίας καὶ αἱ μετρήσεις τῆς προοδευτικότητος ταύτης.

Ι. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΠΡΟΟΔΟΥ ΚΑΙ ΑΙ ΓΝΩΣΤΑΙ ΜΕΤΡΗΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΟΔΟΥ

Εἰς ἔθνολόγος, μελητητῆς τοῦ πολιτισμοῦ, ὁ Leslie A. White¹, θεωρεῖ ὡς διαπιστούμενον ἐκ τῶν πραγμάτων, ὅτι ὁ δυτικὸς πολιτισμὸς ἐπιζητεῖ,

1. The science of culture, «New York, 1949, ἀναφερόμενος ὑπὸ Claude Lévi-Strauss, in «Race et Histoire», Unesco, IFRS.

ἀφ' ενός, «ν' αὐξάνῃ διαρκῶς τὴν διαθέσιμον κατὰ κεφαλὴν κατοικοῦ ἐνέργειαν», ἀφ' ἑτέρου, «νὰ προστατεῖται καὶ νὰ παρατείνῃ τὴν ἀνθρωπίνην ζωὴν». Τοῦτο συντελεῖ εἰς τὸ νὰ διαπιστωθῇ, ἡ ἐν ταῖς ὑπὸ ἐξέτασιν κοινωνιαῖς ἐκτίμησις τῆς ζωῆς ὡς πρὸς τὰς ὕλικας καὶ ἱστορικὰς αὐτῆς ἐκδηλώσεις καὶ ἡ προσπάθεια τῶν κοινωνιῶν τούτων ὅπως αὐξάνωσι τὴν πρὸς μεταμόρφωσιν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου δύναμιν αὐτῶν, διὰ τῆς δεσμευθείσης ἐνεργείας.

Δὲν δύναται τις ν' ἀρνηθῇ τὴν ἀκρίβειαν τῆς διαπιστώσεως ταύτης. Εἶναι ἄληθῶς χαρακτηριστικὰ τοῦ «οἰκονομικοῦ τύπου» τοῦ πολιτισμοῦ τῶν λεγομένων ἀνεπτυγμένων κοινωνιῶν.

Ἐπίσης τὰ δύο ταῦτα κριτήρια εἶναι πολὺ στενά καὶ ἡ σημασία τῆς προσεγγίσεως αὐτῶν εἶναι ἀπατηλὴ ἐν σχέσει πρὸς τὴν κοινωνικὴν συμπεριφορὰν τὴν κρατοῦσαν εἰς τὰς κοινωνίας ταύτας.

Ἡ διαθέσιμος κατὰ κεφαλὴν ἐνέργεια εἶναι εἰς μέσος ὅρος, ὡς πᾶς ἄλλος, διὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς μὲν εὐχρηστος ἐννοιολογικῶς δὲ ἀσπφής.

Ἡ κοινωνικὴ συμπεριφορὰ τῶν ὑπὸ ἐξέτασιν κοινωνιῶν δὲν μαρτυρεῖ μόνον ἓνα «οἰκονομισμὸν» ἓνα τονισμὸν δηλ. τῆς ἱκανοποιήσεως τῶν ὕλικῶν ἀναγκῶν, ἀλλὰ κυρίως μίαν οἰκονομικότητα, δηλ. ἓνα ὀρθολογισμὸν ἐπάγοντα τὴν ἀποδοχὴν τῆς ἀρχῆς τῶν μικροτέρων μέσων. Ἀπὸ τῆς τελευταίας ταύτης ἀπόψεως, ἡ μέση αὐξήσις τῆς διαθέσιμου ἐνεργείας, αὕτη καὶ μόνη, οὐδὲν ἀπολύτως ἐκφράζει.

Ἡ κοινωνικὴ συμπεριφορὰ τῶν αὐτῶν κοινωνιῶν, παρέχει εἰσέτι μαρτυρίαν, ὅτι ἡ ἀρνήσις ἐξομοιώσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ μέσον καὶ πρὸς τὸ πρᾶγμα εἶναι μία θεμελιώδης ἀρχὴ λίαν διαδεδομένη καὶ ὑπὸ τῶν θεσμῶν ἐκφραζομένη. Ὅθεν, εἰς μίαν σύγχρονον κοινωνίαν, ἥτις θὰ ἐφήρμοζεν ἀντίστοιχα πρὸς τὴν δουλείαν πρακτικὰ μέσα ἡ διαθέσιμος κατὰ κεφαλὴν κατοικοῦ ἐνέργεια θὰ ἠδύνατο νὰ ὑψωθῇ — ἐν συγκρίσει πρὸς μίαν ἄλλην κοινωνίαν — καὶ ν' αὐξηθῇ ἀπὸ περιόδου εἰς περίοδον. Ἡ φαινομενικὴ ἀκρίβεια, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ πρῶτον κριτήριον, ἐπετεύχθη ἐπὶ ζημίᾳ τῶν ἐρευνῶν τῶν συναφῶν πρὸς τὰς διαθέσεις καὶ τὴν συμπεριφορὰν εἰς τὰς ὑπὸ ἐξέτασιν κοινωνίας.

Τὸ αὐτὸ ἐπίσης ὡς πρὸς τὴν προστασίαν καὶ παράτασιν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς. Θέσωμεν κατὰ μέρος τὴν προστασίαν τῶν μελλουσῶν γενεῶν — τῶν νέων γεννήσεων — δυσχέρεια, ἥτις θὰ ὠδήγει εἰς ἓνα ὀρισμὸν τῆς προστασίας εἴτε ὡς ἔργου, τῶν δημοσίων ἀρχῶν, εἴτε ἐλευθερίας τῶν ἐνδιαφερομένων ἀπαιτούσης ὅμως διευκρίνισιν τῆς ἐλευθερίας ταύτης — τοῦ πλεονεκτήματος τῆς ομάδος ἐγκειμένου εἰς ἐπιθυμίαν τῶν ἐνδιαφερομένων — θὰ ὠδήγει δηλ. εἰς ἀναλύσεις ἀμφιβόλου ἀποτελέσματος, τὰς ὁποίας θέλει ν' ἀποφύγῃ ἡ θέσις ἀπλοῦ κριτηρίου.

Ἄλλ' ἄς λάβωμεν μόνον ὑπ' ὄψιν τὴν προστασίαν καὶ παράτασιν τῆς σημερινῆς ζωῆς. Τοῦτο συσχετίζεται πρὸς δείκτην θνησιμότητος, πρὸς δείκτην συνθέτου νοσηρότητος, ὃν πρέπει νὰ παρασκευάσωμεν, πρὸς δείκτας.

είδικων νοσηροτήτων, τούς όποίους διαθέτομεν ήδη, πρὸς ένα δείκτην ἐλπίδος ζωῆς κατὰ τὴν γέννησιν. Ἡ σατιστικὴ ἀποκαλύπτει ὅτι ἡ νοσηρότης διὰ τούς λαούς καὶ τὰς κοινωνικὰς τάξεις, γενικῶς εἰπεῖν, εἶναι ἀντιστρόφως ἀνάλογος πρὸς τὴν ἔκτασιν τῶν πόρων αὐτῶν.

Δὲν εἶναι οἱ αὐτοματισμοὶ τῆς ἀγορᾶς καὶ τῶν οικονομικῶν ἀποφάσεων, ἄλλ' ἡ πεφωτισμένη παρέμβασις τῆς ἐπιστήμης εἰς τὸν τομέα τῆς Ὑγιεινῆς, τῆς Ἰατρικῆς καὶ τῆς Οἰκονομικῆς, ἥτις ἐπὶ μακρὸν περιώρισε τὴν νοσηρότητα καὶ τὴν θνησιμότητα τῶν κατωτέρων κοινωνικῶν στρωμάτων. Ἀπὸ οικονομικῆς ἀπόψεως, εἶναι αἱ ὑπὸ τῶν ἀρχῶν μεταθέσεις πόρων κατὰ τρόπον ὥστε καὶ ἡ μέση παραγωγικότης καὶ τὸ διανεμητέον συνολικὸν εἰσόδημα νὰ μὴ μειοῦνται διαρκῶς. Ἐν ἄλλοις λόγοις, πρόκειται περὶ μιᾶς συνθέτου πολιτικῆς καλύψεως, τῆς διὰ τὸν ἄνθρωπον δαπάνης, πολιτικῆς κρινομένης ἐκ τῆς ἀπόψεως τοῦ ἀνθρώπου ὡς λογικοῦ ὄντος, πολιτικῆς ἀντικαθιστώσης τούς ἀνεξέπεργάστους δείκτας τῆς προστασίας καὶ τῆς παρατάσεως τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, ἐὰν μία οἰκονομία εὐρίσκεται οἰκονομικῶς ἐν προόδῳ.

Τὰ δύο κριτήρια τοῦ Leslie A. White ἀποτελοῦσι τὰ ἐξωτερικὰ γνωρίσματα τοῦ τύπου τοῦ πολιτισμοῦ μας. Δὲν θὰ εἶχον ἀξίαν οὔτε καὶ ὡς δείκται τῆς ἀποδοτικότητος παντὸς πολιτισμοῦ, ὡς ἠρθῶς παρετήρησεν εἰς ἔθνολόγος τοῦ πολιτισμοῦ, ὁ Glauco Levi-Strauss¹.

Εἶναι θεμιτόν, ὅθεν, νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ ἡ ἱκανότης ἐπικρατήσεως ἐναντὶ ἐνὸς δυσμενοῦς περιβάλλοντος, ὁπότε οἱ Ἑσχιμῶι καὶ Βεδουίνοι ἀποβαίνουν νικηταὶ — ἡ ἡ ἱκανότης πρὸς χρησιμοποίησιν τῶν σχέσεων τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ πνευματικοῦ στοιχείου, ὁπότε οἱ ἐρυθρόδερμοι καὶ ἡ Ἀπὼ Ἀνατολὴ παρουσιάζουν ἐπιτυχίας, ἃς δὲν ἐγνώρισεν ἡ Δύσις;

Ὡς χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα ἐνὸς περιβάλλοντος προόδου λεγομένης οικονομικῆς, τὰ δύο κριτήρια διαγράφουσι ἀσαφῶς ἐν διώνυμον «μέσον-σκοπός», ἐνθα τὸ μέσον εἶναι ἡ διαθέσιμος ἐνέργεια καὶ ὁ σκοπὸς ἡ ἀνθρωπίνη ζωή.

Ἐπὶ τῶν δύο τούτων κατευθύνσεων — καὶ πρὸς διασάφησιν τοῦ μέσου πρὸς τὸν σκοπὸν — ἔχουσιν ἀναπτυχθῆ, ἀναλύσεις καθαρῶς οἰκονομικαί. Τείνουσι δὲ πρὸς ἓνα σκοπὸν δράσεως. Καταμετροῦσι τὰς οικονομικὰς προόδους, διὰ τῆς συγκρίσεως τῶν ἐπιτευχθέντων ἀποτελεσμάτων ἐντὸς μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς κοινωνίας κατὰ δύο διαφόρους περιόδους, ἢ κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον μεταξὺ δύο κοινωνιῶν. Ἡ σύγκρισις αὕτη καταλήγει εἰς μίαν σύστασιν. Ἡ σύστασις, ὅθεν ἐξωτερικῶς θεωρουμένη καθορίζεται εἰς πλείονα ἐπίπεδα.

Ἄς δώσωμεν μίαν συνάρτησιν ἀκριβῆ καὶ θετικὴν, μεταξὺ τῆς ἐπαυξήσεως τῆς συνολικῆς ἐπενδύσεως εἰς πραγματικὰ στοιχεῖα καὶ τῆς ὑψώσεως τοῦ μέσου εἰσοδήματος εἰς πραγματικὰ ὡσαύτως στοιχεῖα. Ἡ σύστασις

1. «Race et Histoire» Unesco.

δύναται τότε νὰ εἶναι : αὐξήσατε τὴν πραγματικὴν συνολικὴν ἐπένδυσιν. "Η, ὅπερ εἶναι ὅλως διάφορον : εὐνοήσατε τὴν διάδοσιν τῶν οἰκονομικῶν νεωτερισμῶν εἰς τὰς κινητηρίους βιομηχανίας καὶ τοὺς κινητηρίους τομεῖς, γεγονὸς τὸ ὅποιον θέλει αὐξήσει τὴν συνολικὴν πραγματικὴν ἐπένδυσιν, ἀλλὰ κατὰ ἓνα διάφορον καὶ σαφῶς καθωρισμένον τρόπον. Ἀκόμη καὶ ἐξωτερικῶς ἡ ἀνάλυσις μιᾶς καταστάσεως καὶ μιᾶς μορφῆς, ὑποτιθεμένων πρὸς στιγμὴν ἀμφοτέρων προοδευτικῶν, ὑπερτερεῖ μιᾶς ἀπλῆς συναρτήσεως συνολικῶν μεγεθῶν.

Α. Ἐξέτασις ομάδων Δεικτῶν.

Ἄλλὰ μόνον διὰ μιᾶς λεπτομεροῦς ἀναλύσεως δύναται τις νὰ καταδείξῃ τὴν διπλὴν ἀποτυχίαν τῶν συνήθων μετρήσεων τῆς οἰκονομικῆς προόδου, θεωρουμένης ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῆς¹.

Ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ὁ παρατηρητὴς προτίθεται νὰ μετρήσῃ δὲν μετρεῖται ὁρθῶς.

Ἐκεῖνο τὸ ὅποιον προτίθεται νὰ μετρήσῃ εἶναι ἐν σύνολον στοιχείων τὰ ὅποια δύνανται εὐκόλως νὰ καταγραφῶσι, ἀλλ' εἶναι ἥσσονος οἰκονομικῆς σημασίας.

Θὰ καταδείξωμεν τοῦτο, ἐξετάζοντες :

Τοὺς Δείκτας τῶν μέσων ἀποτελεσμάτων.

Τοὺς Δείκτας τῶν Δομῶν (Indicateurs de Structures).

Τὴν ομάδα ἀπλῶν Δεικτῶν «τάσεων».

Ι. Δείκταις μέσων ἀποτελεσμάτων.

Οἱ δείκταις οὗτοι ἐκτίθενται ἐκ κατασκευῆς εἰς τὴν κριτικὴν τὴν θίγουσαν ὅλους τοὺς στατιστικοὺς μέσους ὁρους, οἵτινες, ὡς τοιοῦτοι, ἀγνοοῦσι τὰς διασπορὰς ἀπὸ τῆς μέσης ἀξίας καὶ τὴν φύσιν τῶν διασπορῶν τούτων. Τούτου γενομένου δεκτοῦ, θὰ μελετηθῇ τὸ ἀπρόσφορον, ἥτοι ὁ χαρακτήρ ὁ μὴ ἱκανοποιητικὸς ἐκάστου τύπου δείκτου κεχωρισμένως θεωρουμένου.

Κατὰ ταῦτα διακρίνομεν :

α) ἓνα συνολικὸν δείκτην,

β) δείκτας εὐζωτίας,

γ) δείκτας παραγωγῆς.

α) Ὁ συνολικὸς δείκτης εἶναι τὸ συνολικὸν πραγματικὸν κατὰ κεφαλὴν προϊόν-εἰσόδημα. Λέγομεν, κοινῶς, ὅτι ὑπάρχει οἰκονομικὴ πρόδος, ὅταν ἡ ἀξία τοῦ δείκτου αὐξάνει διαρκῶς. Λέγομεν τοῦτο κοινῶς, ἀλλὰ διακρίνοντες ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὰς ἀδυναμίας τοῦ δείκτου.

1. Μία ἐνδιαφέρουσα κριτικὴ τῶν συνήθων δεικτῶν τῶν οἰκονομικῶν προόδων ἐγένετο, ἤδη, ἀπὸ τοῦ 1938, ὑπὸ τοῦ κ. Α.Κ. Wift-Knudsen, «Natalité et Progrès», Paris, Recueil Sirey, 1938, σελ. 327.

Δὲν ἀντιμετωπίζονται, ἐνταῦθα, μόνον αἱ πρακτικαὶ δυσχερείαι τὰς ὁποίας ἐπάγεται ὁ ἀκριβὲς ὑπολογισμὸς τοῦ ἀριθμητοῦ (Προϊὸν-Εἰσόδημα), εἰς νομισματικὰς μονάδας καὶ ἡ ὀρθὴ διατύπωσις, ὁμοιογενὲς καὶ δεόντως σταθμημένη : 'Ομοιογενής, δηλ. δι' ἐνὸς δείκτου κατασκευασθέντος διὰ τῆς διατηρήσεως τῶν σειρῶν τῶν τιμῶν τῶν ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν τοῦ ἀριθμητοῦ, δεόντως σταθμημένη, δηλ. λαμβάνεται ὑπ' ὅψιν ἡ ἀναλογία τῶν ἰδιαιτέρων ποσοτήτων ἐν σχέσει πρὸς τὴν συνολικὴν παραγωγὴν καὶ κατανάλωσιν ¹.

Θὰ προσέξωμεν ἔτι μᾶλλον τὰς δυσχερείας τὰς οἰκειὰς πρὸς τὴν φύσιν αὐτοῦ τούτου τοῦ δείκτου.

Εἶναι οὗτος πολὺπλοκος παρέχων συγχρόνως πληροφορίας καὶ ἐπὶ τῆς παραγωγῆς καὶ ἐπὶ τῆς καταναλώσεως, διότι εἶναι ἑτερογενὲς ἐν σχέσει πρὸς τὸν ἀριθμητὴν. Εἰς τὸν ἀριθμητὴν εἰκονίζονται ἡ συνολικὴ κατανάλωσις καὶ ἡ καθαρὰ ἐπένδυσις. Ἡ καθαρὰ ἐπένδυσις εἶναι μέγεθος πολὺ ἑτερογενὲς καθ' ἑαυτό, διότι περιλαμβάνει — ἐπιφυλάξεως γενομένης ὡς πρὸς τὰς δυσχερείας τὰς ἀφορώσας τὰς ἀποσβέσεις — τὴν καθαρὰν ἐπαύξησιν τῶν μέσων παραγωγῆς καὶ τὸ καθαρὸν ὑπόλοιπον τοῦ ἐξωτερικοῦ ἰσοζυγίου. Τοῦτο κυρίως προσδιορίζει μίαν ἐπαύξησιν τῶν μέσων αὐξήσεως τοῦ τελικοῦ προϊόντος, ἐντὸς ἀκολούθου περιόδου, τῆς ὁποίας τὸ μῆκος ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ χρόνου μεταξὺ χρησιμοποίησεως ἐνὸς συμπληρώματος μέσων παραγωγῆς (ἡ τῶν πρὸς ταῦτα ἐξομοιουμένων) καὶ τῆς ἐπιτεύξεως ἐνὸς τελικοῦ προϊόντος. Ὡς ἡ πραγματικὴ ἐπένδυσις περιλαμβάνει ἐτήσιας ἐπενδύσεις, αἱ ὁποῖαι, ex post, ἤθελον φανῇ οἰκονομικῶς ἀδικαιολόγηται (κατόπιν περιορισμοῦ ἡ ἐκκαθαρίσεως), οὕτω καὶ αἱ ἐτήσια ἐπαυξήσεις οὐδέποτε δύνανται νὰ λαμβάνονται ὡς ἀξιόλογα σημεῖα προόδου, καθίστανται δ' αὐταὶ ὀλιγώτερον ἀπατηλαί, ἐὰν ἐνταχθῶσι καὶ κριθῶσιν ἐντὸς μακροτέρων περιόδων περιλαμβανουσῶν πολλοὺς κύκλους, δηλ. ἐντὸς τῶν περιόδων ἐκείνων, αἱ ὁποῖαι συχνάκις, δὲν λαμβάνονται ὑπ' ὅψιν ὑπὸ τῆς δημοσίας γνώμης καὶ τῶν Κυβερνήσεων.

Ὁ ἀποκλεισμὸς τῆς κυκλικῆς ἀπόψεως εἰς τὰς στατιστικὰς ἐργασίας περιορίζεται ἀπὸ τὴν ἀβεβαιότητα, ἥτις κυριαρχεῖ ἐπὶ τῆς πραγματικῆς διαρκείας τοῦ κύκλου, ἐπὶ τῆς ἀκριβείας τῆς περιοδικότητος αὐτοῦ, ἐφ' ἧς κατὰ τὰς μεγάλας νεωτέρας ἐρεῦνας, δὲν τρέφομεν πλέον τὰς προγενεστέρας πλάνας.

Εἰς τὸ «ἐκ κατασκευῆς» πολὺπλοκον τὸ προκύπτον ἐκ τῆς ἀθροίσεως μιᾶς συνολικῆς καταναλώσεως καὶ μιᾶς συνολικῆς καθαρᾶς ἐπενδύσεως δὲν νὰ προστεθῶσι : τὸ πολὺπλοκον καὶ ἑτερογενές, τὰ ἐκ τῆς δομῆς τῆς ἐξεταζομένης οἰκονομίας προκύπτοντα.

1. Ἴδε ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου Milton Gilbert καὶ Irving Kravis : «Etude comparative des produits nationaux et du Pouvoir d'Achat des Monnaies», OECE, 1955, σελ. 227.

Ἔστω, μία οἰκονομία, ἐν τῇ ὁποίᾳ δεσπόζει ὁ γεωργικὸς χαρακτήρ, ἀποτελουμένη ἐκ δύο «τομέων», τοῦ ἐνὸς κυριαρχουμένου ὑπὸ μιᾶς μεγάλης ξένης ἐπιχειρήσεως, τοῦ δὲ ὑπὸ τῶν κατὰ παράδοσιν γεωργικῶν καλλιεργειῶν : εἶναι ἡ περίπτωσις τῆς Κόστα-Ρίκα. Ἡ, ἔστω, μία οἰκονομία ἐν τῇ ὁποίᾳ ἀπαντᾷ εἰς τομεῖς ἐλάχιστα ἀνεπτυγμένοι : εἶναι αἱ περιπτώσεις τῆς Σαουδικῆς Ἀραβίας, τοῦ Ἰπάν, τοῦ Ἰράκ, τῆς Βενεζουέλας. Τὸ ποσοστὸν τοῦ ἀμερικανικοῦ κεφαλαίου εἰς τὸ προϊόν-πετρέλαιον καὶ τὰ ἀποθέματα πετρελαίου τῆς Σαουδικῆς Ἀραβίας εἶναι 100%, διὰ τὴν Βενεζουέλαν εἶναι 71%, διὰ τὸ προϊόν καὶ 74% διὰ τὰ ἀποθέματα¹. Ἡ αὐξήσις τῶν ἀμέσων ἐπενδύσεων τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν, ἐὰν δὲν ληφθῶσιν εἰδικαὶ λογιστικαὶ ἐπιφυλάξεις, θὰ σημάνη αὐτομάτως τὴν ἐπαύξησιν τοῦ πραγματικοῦ προϊόντος τῆς ὑπὸ μελέτην χώρας καὶ τῆς προόδου αὐτῆς. Καὶ τὸ αὐτὸ θὰ συνέβαινε, ὡς πρὸς τὴν ἐπαύξησιν τῶν ἀμέσων ἐπενδύσεων τῆς «United Fruit Corporation» καὶ τοῦ προϊόντος τῆς Κόστα-Ρίκα. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ἀπλῶς παράλογον. Ἀνεφέρθη μόνον ἵνα καταστήσῃ πρόδηλα δύο σημεῖα : τὴν ἀνάγκην κατὰ τομέα ἀναλύσεως ἀριθμητοῦ καὶ παρονομαστοῦ καὶ τὸν ἀναπόφευκτον χαρακτῆρα μιᾶς ἀναλύσεως τῆς προόδου ὡς καινοτομίας (δημιουργίας), ἥτις διαδίδεται καὶ συνοδεύεται ἢ ὄχι, ὑπὸ συντονισμοῦ τῶν οἰκονομικῶν προγραμμάτων καὶ τῶν σχεδίων τῶν καινωνικῶν ὁμάδων.

Αἱ συνημμέναι δυσχέρειαι τῆς διαρκείας καὶ τῆς διαρροῆς τοῦ χρόνου, αἵτινες ἐπιβάλλουσιν ἀνάλυσιν, πέραν τῶν ἀριθμῶν τοῦ δείκτου, δύναται ἐπίσης νὰ προσδιορισθῶσι καὶ δι' ἐνὸς πλαγίου τρόπου.

Ἔστω * μία οἰκονομία, ἥτις ἐκ λόγων ξένων πρὸς τὴν δραστηριότητά της καὶ τὰς ἰδίας αὐτῆς προσπάθειας συνεπεῖα τοῦ ἀποτελέσματος μιᾶς ἀποτόμου αὐξήσεως τῆς ζητήσεως ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐπωφελεῖται π.χ. προσωρινῶς μιᾶς βελτιώσεως τῶν ἐξωτερικῶν αὐτῆς ὄρων συναλλαγῆς, ἡ τιμὴ τῶν ἐξαγωγῶν τὰς ὁποίας πραγματοποιεῖ ὑψοῦται ἐν σχέσει πρὸς τὴν τιμὴν τῶν εἰσαγωγῶν της : μὲ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν μονάδα ἐργασίας δύναται ν' ἀποκτήσῃ αὕτη μίαν μεγαλυτέραν ποσότητα ἀλλοδαπῶν ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν. Θὰ ἴδῃ, ὅθεν, νὰ ὑπολογισθῇ εἰς τὸ συνολικὸν αὐτῆς προϊόν τὸ περίσσειμα τοῦτο τὸ ὀφειλόμενον εἰς μίαν εὐτυχῇ σύμπτωσιν τῆς διεθνούς ἀγορᾶς ; Τοῦτο δὲν ἀπετέλεσεν ἀντικείμενον μελέτης ἐκείνων ἐκ τῶν στατιστικῶν οἰκονομολόγων, οἵτινες ἀποδίδουσι («σημασίαν») εἰς τὸν δείκτην, λαμβάνοντες

1. W. S. Woytinsky καὶ E. S. Woytinski : «World Population and production, Trends and Outlook», 1953, σελ. 917 — Τὸ ποσοστὸν τοῦ ἀμερικανικοῦ κεφαλαίου εἰς τὸ προϊόν πετρελαίου τῆς Κολομβίας (1943) 100% καὶ 90% εἰς τὰ ἀποθεματικά.

2. F. Pazos Roque : «Des Azollo Economico estabilidad financiero», IIIη συγκέντρωσις τῶν τεχνικῶν τῶν κεντρικῶν Τραπεζῶν τῆς Ἀμερικανικῆς Ἠπείρου, La Havane, 1952, παρὰ V. Maramma.

αὐτὸν ὑπ' ὅψιν μόνον ὅταν ἡ ἀξία τοῦ ὑφούται διὰ τῆς αὐξήσεως τῆς παραγωγικῆς ἰκανότητος καὶ διὰ τῆς παραγωγῆς μιᾶς χώρας εἰς μέγεθος μεγαλύτερον ἀπὸ τὴν αὐξήσιν τοῦ πληθυσμοῦ αὐτῆς. Ἡ ἐξειδικεύσις αὕτη, ἥτις εἰσάγει συμπληρωματικὰς δυσχερείας μετρήσεων, τείνει νὰ διακρίνῃ ἐν προσωρινόν γεγονός ὀφειλόμενον εἰς μεταβλητὰς εὐρισκομένας πέραν τῆς ἐν λόγῳ χώρας ἀπὸ μιᾶν διαρκῆ τάσιν ὀφειλομένην εἰς μεταβλητὰς, αἰτινες ὑποτίθεται ὅτι εἶναι ἐπιδεκτικαὶ ἐπιδράσεων ἐκ μέρους τῶν ἀτόμων καὶ τῆς Κυβερνήσεως τῆς ἰδίας ταύτης χώρας. Χωρίζει αὕτη, *ipso facto*, τὴν οἰκονομικὴν πρόδον μιᾶς χώρας, τὴν ἐξαρτωμένην ἐκ τῆς προσπάθειας τῆς χώρας ταύτης καὶ τὰ φαινόμενα ἀναπτύξεως τὰ προελθόντα ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐμπορίου, ἥτοι ἐν προκειμένῳ, τὴν τροποποιήσιν τῶν ὄρων συναλλαγῆς.

Ἀλλὰ ἡ ἀνεπάρκεια τοῦ δείκτου γίνεται ἀντιληπτή, ἐπὶ ἐνός ἄλλου σημείου ἐπὶ τοῦ ὑποίου εἶναι ἀναγκαῖον ὅπως συγκεντρωθῇ ἡ προσοχή. Δεδομένου ὅτι τὸ προϊὸν-εἰσόδημα, εἶναι εἰς μέσους ὅρος, ὁ δείκτης εἶναι ξένος πρὸς τὴν διανομὴν τῶν εἰσοδημάτων καὶ πρὸς τὴν τροποποίησιν τῆς διανομῆς ταύτης, κατὰ τὴν φύσιν τοῦ χρόνου. Καὶ ὡς εἶναι γενικῶς ἀποδεκτόν, δεδομένου ὅτι ἡ διανομὴ τοῦ εἰσοδήματος εἶναι εἰς τῶν προσδιοριστικῶν παραγόντων τοῦ optimum τοῦ προϊόντος καὶ τοῦ optimum τῆς εὐζωίας, ὁ ἀποκλεισμός οὗτος καὶ μόνος, καθιστᾷ ἀβεβαίαν τὰς ὑπὸ τοῦ δείκτου παρεχομένας πληροφορίας. Ἡ αὐξήσις τοῦ μέσου πραγματικοῦ εἰσοδήματος, μόνη αὕτη, οὐδὲν ἐκφράζει ἐπὶ τῆς αὐξήσεως τοῦ συνολικοῦ πραγματικοῦ εἰσοδήματος¹.

Ἐν παραδείγμα θέλει ἀποσαφηνίσαι τὴν δυσχερείαν.

Ἰδοὺ μία χώρα, ἥτις παρουσιάζει μεγάλας ἐτησίας αὐξήσεις τοῦ μέσου πραγματικοῦ εἰσοδήματος αὐτῆς, κατὰ τὴν διάρκειαν μιᾶς περιόδου. Ἐπίσης διαρκούσης τῆς αὐτῆς περιόδου διαπιστοῦται μία σχετικὴ μείωσις τοῦ τμήματος καὶ τοῦ ἐπιπέδου τῶν πραγματικῶν μισθῶν. Ἡ ἐπαύξηση τοῦ μέσου πραγματικοῦ εἰσοδήματος τοῦ ἔθνους γίνεται ἐπ' ὠφελείᾳ κυρίως τῶν ὑψηλοτέρων εἰσοδημάτων καὶ εἰς βάρος τῶν ἀσθενεστέρων, καὶ ἐν συνόλῳ, εἰς βάρος τῶν μισθῶν. Δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι ὑπάρχει πρόοδος, ἢ ἔστω ἀκόμη ἀνάπτυξις; Τὸ πᾶν ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἐννοίας τὴν ὅποیان ἀποδίδει τις εἰς τὴν πρόδον.

Προσέτι, οὐδαμῶς ἔπεται ὅτι δύναται τις νὰ κάμῃ ἀδιαφόρως ἐπιλογὴν, ἀκόμη ἔστω καὶ ἀπὸ τῆς αὐστηρᾶς ἀναλυτικῆς ἀπόψεως, μεταξὺ τῶν ἐννοιῶν αὗται εἶναι κατὰ διάφορον τρόπον γόνιμοι, ἐν τῇ κατανοήσει τῶν οἰκονομικῶν φαινομένων.

1. Vitorio Maramma : «Intorno al cocetto di sviluppo economico», ἐν *Economia Internazionale*, Αὐστ 1953, σελ. 78-95. Ἰδὲ ὡσαύτως : τοῦ ἰδίου συγγραφέως : *Riflessioni sullo sviluppo economico dei paesi arretrati e in particolare, Sugli effetti di una redistribuzione del reddito* ἐν *Giornale degli Economisti*, Ἰανουάριος-Φεβρουάριος 1952, σ. 39-64.

Ἡ περίπτωση δὲν εἶναι ὑποθετική. Οἱ Μεξικανοὶ στατιστικολόγοι ¹, διὰ τὸ 1939—49, παρουσιάζουσι στοιχεῖα ἄτινα, χωρὶς νὰ μαρτυροῦσι βεβαιότητα, ἄγουσιν εἰς τὴν σκέψιν ὅτι ἡ περιγραφεῖσα κατάστασις ὑπῆρξεν ἀκριβῆς μόνον διὰ τὴν χώραν αὐτῶν. Διὰ νὰ κριθῇ ἡ κατάστασις αὕτη, μία ἀκριβῆς ἐξέτασις θὰ καταδείξῃ τὴν ματαιότητα τοῦ μεμονωμένως ληφθέντος δείκτου.

Ἄς ἐξετάσωμεν μίαν χώραν σχετικῶς ὀλίγον ἀνεπτυγμένην ἐν τῇ ὁποίᾳ αἱ ζῶναι ἢ οἱ τομεῖς κακῶς ἐπικοινωνοῦσι (ὑπάρχουσι, ἐπὶ τοῦ ἐδάφους αὐτῆς, πλείονες πληθυσμοὶ ἐξ ὁλοκλήρου διάφοροι ἐν σχέσει πρὸς τὴν παραγωγὴν καὶ κατανάλωσιν), ἐν τῇ ὁποίᾳ ἡ ἀνισότης εἰς τὰ ἐπίπεδα εἰσοδημάτων εἶναι κατὰ τὴν ἀρχικὴν ἐκκίνησιν πολὺ ἐμφανής. Τὸ πραγματικὸν εἰσοδήμα ἀυξάνεται, ἡ μέση κατανομὴ αὐτοῦ καθίσταται ἀκόμη περισσότερον ἄνισος. Κατὰ τὴν διάρκειαν μιᾶς βραχείας περιόδου, ἡ ἀνισότης ἐπιδεινωθεῖσα γεννᾷ μίαν σχετικὴν ἐπαύξησιν τῆς ἀποταμιεύσεως. Ἐὰν ἡ πρόσθετος ἀποταμίευσις ἐπενδυθῇ εἰς παραγωγικὰ μέσα, τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι μία παρόρμησις πρὸς σχηματισμὸν καὶ συσσώρευσιν κεφαλαίου, ὅροι δηλ. τῆς προόδου. Ἐὰν ἡ ἐπαύξησις αὕτη ἀποβῇ εἰς ὄφελος τῆς εὐνοουμένης μερίδος τοῦ πληθυσμοῦ δὲν θὰ ὑποκινήσῃ τὸ παραγωγικὸν κεφάλαιον εἰμὴ μόνον ἐὰν δὲν ἀποτελέσῃ κεφάλαιον ἀνέσεως. Ἡ ἐπαύξησις τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου θὰ ἀποβῇ ὠφέλιμος εἰς τὸ σύνολον τῆς οἰκονομίας, μόνον ἐφ' ὅσον, ἤθελε χρησιμοπονηθῇ εἰς ζῶνας δραστηριοτήτων, αἵτινες ἐπικοινωνοῦσι μὲ ἄλλας δραστηριότητας, ἐκεῖνας ἐπὶ παραδείγματι, αἵτινες ἀφορῶσι τὴν ὀλιγώτερον εὐνοουμένην μερίδα τοῦ πληθυσμοῦ. Ἐὰν ἡ πρόοδος θεωρηθῇ ὡς μία διαδικασία διαδόσεως τῆς δημιουργίας πρὸς ὄφελος πάντων, μὲ τὰς ἐλαχίστας δυνατὰς καθυστερήσεις διὰ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐπαύξησιν τοῦ μέσου πραγματικοῦ εἰσοδήματος ἐντὸς μιᾶς σχετικῶς βραχείας περιόδου, θὰ ὑπάρξῃ πρόοδος, ἀναλόγως τοῦ ἐὰν οἱ ὅροι, τῶν ὁποίων ἐγένετο ἀνωτέρω μνεῖα θέλουσιν, ἢ ὄχι, πληρωθῇ.

Ἄς ἀναλύσωμεν, νῦν τὴν σειρὰν τῶν συνεπειῶν, αἵτινες ἀφορῶσιν εἰς τὸ ἰσοζύγιον τῶν πληρωμῶν καὶ τὸν πληθωρισμὸν. Ὑποθέσωμεν ὅτι οἱ «πλούσιοι» ἔχουσι μίαν ἰσχυρὰν κλίσιν πρὸς εἰσαγωγὰς καὶ «οἱ πτωχοὶ» μίαν ἀσθενῆ κλίσιν. Ἡ ὑψωσις τοῦ εἰσοδήματος τῶν πλουσίων, αὐξάνουσα τὴν εἰσαγωγὴν, τείνει νὰ ἐπιφέρῃ ἀνατροπὴν τῆς ἰσορροπίας τοῦ ἐξωτερικοῦ ἰσοζυγίου καὶ νὰ προκαλέσῃ πληθωρισμὸν, ἢ νὰ ἐξαντλήσῃ τὰ ἀποθέματα τοῦ ἐξωτερικοῦ συναλλάγματος, δηλ. νὰ καταστήσῃ τὸ ἰσοζύγιον τῶν λογαριασμῶν ἐπισηφάλες. Ἡ ὑψωσις τοῦ εἰσοδήματος τῶν «πτωχῶν» αὐξάνει τὴν ἐσωτερικὴν κατανάλωσιν καὶ θὰ ἠδύνατο νὰ περιορίσῃ τὰς ἐξαγωγὰς, ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ τῶν ἀγαθῶν ἄτινα ἐξάγονται ². Δὲν εἶναι συνήθης ἡ περίπτωση τῶν χωρῶν τῶν

1. Vittorio Maramma, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 80.

2. Ἐὰν ὁ βαθμὸς ὑποκαταστάσεως τῶν παραγομένων ἀγαθῶν μεταξὺ τῶν δύο χρήσεων ᾗτο πολὺ ὀφθαλμός.

εὐρίσκομένων εἰς τὸ στάδιον τῆς ἀναπτύξεως καὶ πιθανῶς δὲν εἶναι ποσῶς ἢ περίπτωσις τοῦ ὑπ' ὄψιν παραδείγματος εἰς τὰς ζῶνας δραστηριότητος καὶ εἰς πληθυσμούς μὴ κοινωνικῶς διαφοροποιημένους, οὐδὲ συνδεδεμένους οἱ μὲν πρὸς τοὺς δέ. Ἡ πίεσις πρὸς σχετικὴν αὐξήσιν τῶν εἰσαγωγῶν θὰ εἶναι, ὅθεν, ἐλάσσων, ὅταν ἡ ὑψωσις τοῦ εἰσοδήματος τῶν πτωχῶν αὐξάνῃ τὴν ἐσωτερικὴν κατανάλωσιν.

Ἐν μακρῷ χρόνῳ ἐπικρατεῖ σκέψις τροποποιήσεως τῆς δομῆς τῆς οἰκονομίας. Ἡ δομὴ αὕτη προάγεται — λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν ἀπαιτήσεων τῆς παραγωγῆς καὶ καταναλώσεως — ἐὰν αἱ ζῶναι διαθρῶθωσι μεταξύ των, ἤτοι ἐὰν τὰ ἐνδεχόμενα ἀποτελέσματα τῆς διατηρήσεως ἢ ἐπιδεινώσεως τῆς ἐξαθρῶσεως, τὰ προκληθέντα ἐκ τῆς ἐπαυξήσεως τῆς ἀνισότητος, ἐξαλειφθῶσι κατὰ τὸ τέλος μιᾶς περιόδου.

Ἐκ τοῦ παραδείγματος τούτου, ἐμφανεστερά καθίσταται ἡ διαφορὰ μεταξύ τῆς οἰκονομικῆς προόδου, συλλαμβανομένης κατ' ἀπλοῦκόν τρόπον, καὶ αὐτομάτως διὰ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ δείκτου ἀφ' ἑνός, καὶ τῆς οἰκονομικῆς προόδου θεωρουμένης ὡς μιᾶς συμπλόκου διαδικασίας δημιουργία, διαδόσεως καὶ συνδυασμοῦ¹, ἀφ' ἑτέρου.

Τοῦτο σημαίνει, ὅτι οὐδεμία τῶν προταθεισῶν διορθώσεων τοῦ δείκτου εἶναι ἱκανοποιητικὴ.

Ἡ μία — χονδρικὴ καὶ συνοπτικὴ — συνίσταται ἀπλῶς εἰς τὴν προσέγγισιν τοῦ πίνακος τῶν ἐπαυξήσεων τοῦ μέσου πραγματικοῦ εἰσοδήματος πρὸς μίαν σειρὰν καμπυλῶν Lorenz αἵτινες διὰ τοῦ πεδίου τῆς συγκεντρώσεως αὐτῶν² παρέχουσι μίαν ιδέαν τῆς αὐξήσεως ἢ φθινοῦσης τάσεως τῆς ἀνισότητος. Ὁ τρόπος οὗτος ἐνεργείας ὁσονδήποτε στοιχειώδης προϋποθέτει στατιστικὰ στοιχεῖα, ἅτινα γενικῶς δὲν κατέχομεν διὰ τὰς ὑπαναπτύκτους χώρας, ὅσον δὲ διὰ τὰς σήμερον ἀνεπτυγμένας (ὡς ἡ Γαλλία ἐπὶ παραδείγματι) δὲν διαθέτομεν ταῦτα διὰ μακρὰς περιόδους (1815–1914).

Ὅταν δυνάμεθα νὰ χαράζωμεν ἀκριβεῖς καμπύλας Lorenz ὡς εἶναι ἡ περίπτωσις εἰς τὰς πληροφορίας τὰς παρεχομένας ὑπὸ Board of Governors of the Federal Reserve System, καὶ τοῦ Bureau of the Census, ἡ παράστασις τῆς ἀνισότητος ταύτης εἶναι πάντοτε πολὺ περιορισμένη. Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην πρόκειται περὶ τοῦ «εἰσοδήματος» τοῦ διατιθεμένου εἰς τὴν κατανάλωσιν, ἀλλὰ θὰ ἠδύναντο νὰ ἐξετασθοῦν ἐπίσης αἱ ἀνισότητες εἰς τὸ σύνολον τῶν πόρων. Εἴτε εἶναι οὗτοι εἰσόδημα εἴτε ὅχι, εἴτε διαθέτουσι τούτους αἱ οἰκογένειαι, εἴτε τὰ ἄτομα. Ἐπιφυλάξεως γενομένης ὡς πρὸς τὰς λεπτομερείας ταύτας, ἡ ἐν λόγῳ διόρθωσις ἀποτυγχάνει εἰς τὸ νὰ συλλάβῃ

1. Ἴδε ἀνωτέρω.

2. Μνημονεύειν ὅτι τοῦτο περιλαμβάνεται μεταξύ τῆς καμπύλης καὶ τῆς εὐθείας τῆς ἰσοδιανομῆς.

τὸ οὐσιώδες : Ἡ τάσις καὶ πρὸς τὴν μικροτέραν ἀνισότητα κατὰ τὴν διανομὴν, πράγματι, ἔχει, μίαν πολλαπλὴν οἰκονομικὴν σημασίαν. Αὕτη δρᾷ καὶ ἐπὶ τῆς εὐζωίας καὶ ἐπὶ τῶν ὄρων τῆς παραγωγῆς : Διανομὴ ἐνὸς δεδομένου εισοδήματος ὀλιγώτερον ἀνισος, τείνει ν' αὐξήσῃ τὴν εὐζωίαν διὰ τὰς δυνατόας γενικὰς αἰτίας, τῆς ὀριακῆς χρησιμότητος, ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ χρηματικοῦ ποσοῦ, οὐσης ἀνωτέρας δι' ἓνα ἄπορον παρὰ δι' ἓνα εὐπορον. Ἀλλὰ, εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν παραγωγὴν εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι μία τελεία ἐξίσωσις τῶν εισοδημάτων θὰ προσκάλει μείωσιν τῶν εἰδικῶν ἀποδόσεων τῆς μέσης παραγωγικότητος καὶ τοῦ συνολικοῦ προϊόντος.

Ἐάν τὸ συνολικὸν πραγματικὸν εισόδημα ἐξηκολούθει νὰ αὐξάνεται καὶ ἐλεγέ τις, ὅτι τοῦτο ἀποτελεῖ ἀπόδειξιν ὅτι ἡ ἀνισότης ἐν τῇ διανομῇ δὲν ἔχει μειωθῇ εἰς σημεῖον ὥστε νὰ καθίστανται αἰσθηταὶ οἱ δυσμενεῖς ἀντίκτυποι, τοῦτο δὲν θὰ ἦτο ἀκριβές. Ἡ ὕψωσις τοῦ πραγματικοῦ συνολικοῦ εισοδήματος εἶναι συνάρτησις πολλῶν μεταβλητῶν διαφορετικῶν, ἀπὸ τὴν ἀνισότητα τῶν ἀμοιβῶν καὶ τὴν ὑπέρμετρον ἀνισότητα, ὑπὸ τὴν σχέσιν δὲ ταύτην δύναται νὰ συμψηφισθῇ ὑπὸ ἄλλων παραγόντων κατὰ τὸ διάστημα μιᾶς περιόδου. Ἡ ἐξετασθεῖσα μειωτικὴ ἐπίδρασις δύναται νὰ συμψηφισθῇ ὑπὸ ἄλλων παραγόντων καὶ τὸ συζητηθὲν ἐπιχείρημα δὲν εὐσταθεῖ. Τὸ συνολικὸν εισόδημα εἶναι δυνατόν νὰ ἐξακολουθῇ ν' αὐξάνεται κατὰ ποσοστὸν κατώτερον ἐκείνου τὸ ὁποῖον θὰ παρήγετο ἄνευ τῆς ὑπερβολικῆς ἰσότητος εισοδημάτων.

Ἡ προσέγγισις τῶν καμπυλῶν Lorenz, αἵτινες ἐκφράζουν ἀνισότητα μικροτέραν τῶν εισοδημάτων τῆς ἐπαυξήσεως τοῦ μέσου πραγματικοῦ εισοδήματος δὲν ἐπιτρέπει νὰ συναγάγωμεν ἄνευ ἄλλων διασαφίσεων συμπεράσματα περὶ τῆς οἰκονομικῆς προόδου.

Οἱ σύγχρονοι οἰκονομολόγοι καὶ στατιστικολόγοι κατενόησαν ἐξ ἄλλου τὴν ἀνεπάρκειαν ταύτην. Ἐπεχείρησαν ἐπίσης ¹ νὰ ὀρίσουν μετὰ μεγαλυτέρας λεπτολογίας τὴν ἐπαύξησιν τοῦ μέσου πραγματικοῦ εισοδήματος. Ἀποδέχονται τὴν ὑπόθεσιν τῆς «κανονικῆς» κατανομῆς (Courbe de Frequence Gaussienne) τῶν φυσικῶν καὶ ψυχικῶν ἰδιοτήτων τῶν ἀνθρώπων καὶ τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ἡ διανομὴ τῶν εισοδημάτων θὰ ἡδύνατο νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς «κανονικὴ» ἐὰν ὑπῆκουεν εἰς τὸν νόμον τοῦτον. Ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῆς πραγματικῆς καμπύλης τῆς διανομῆς τῶν εισοδημάτων καὶ τῆς τελευταίας ταύτης «κανονικῆς» διανομῆς, ἐπιτρέπει εἰς αὐτοὺς νὰ ὑπολογίσωσιν ἓνα δείκτην κακῆς κατανομῆς, διὰ τοῦ ὁποίου διορθοῦσι τὸν δείκτην τῆς αὐξήσεως τοῦ πραγματικοῦ εισοδήματος. Ἡ μέθοδος αὕτη εἶναι εὐφύης — ἀλλὰ ἐπιφυλάξεως γινομένης ὡς πρὸς τὴν ἑλλειψιν ἀριθμητικῶν δεδομένων διὰ μακρὰς περιόδους — δὲν εἶναι πειστικὴ. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐνδιαφέρει δὲν εἶναι ἡ κατανομὴ τῶν

1. Vittorio Maramma : *Interno al concerto di sviluppo economico* (Economia Internazionale), Août 1953, σ. 78-96.

φυσικῶν καὶ ψυχικῶν ιδιοτήτων ἐν γένει τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ κυρίως, ἡ ἐντὸς ὠρισμένης διαρθρώσεως καὶ καθ' ὠρισμένην περιόδον μιᾶς οἰκονομίας, πραγματικῇ κατανομῇ τῶν ἱκανοτήτων των εἰς οἰκονομικά ἔργα. Καθ' ὅσον γνωρίζομεν, οὐδὲν μέσον ὑπάρχει διὰ νὰ ἐκφράσῃ τις ἐπακριβοῦς τὴν τελευταίαν ταύτην κατανομήν.

β) Ἐὰν διαχωρισθῶσι ἡ μία τῆς ἄλλης, αἱ δύο αὗται ἀπόψεις ὑπὸ τὰς ὁποίας προσφέρεται ὁ σύνθετος δείκτης προϊόντων-εἰσόδου πραγματικὸν καὶ ἔαν ληφθῇ μόνῃ ἡ ἀπόψις τῆς καταναλώσεως, εἶναι τότε θεμιτὸν καὶ συναχθῇ εἰς δείκτης καταναλώσεως, ἐκφράζων τὴν πραγματικὴν μέσσην κατανάλωσιν, ἥτοι τὴν συνολικὴν ὀνομαστικὴν κατανάλωσιν, ὑποκειμένην εἰς ἐλάττωσιν καὶ διαφουμένην διὰ τοῦ ἀριθμοῦ τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ. Ὑποτίθεται προφανῶς ἐπιλυθεῖσα μία εἰσαγωγικὴ δυσχέρεια οἰκονομικῶς καὶ στατιστικῶς εὐαίσθητος. Ἡ ποσότης καὶ τὸ ρεῦμα καταναλώσεως ποὺ ἔχουν σημασίαν δὲν εἶναι ἡ πραγματικὴ κατανάλωσις, ἥτις δύναται νὰ λάβῃ χώραν διὰ τῆς κατανομῆς κεφαλαίου, ἡ διὰ τῆς ἀνεπαρκοῦς ἀποσβέσεως, ἀλλὰ κυρίως ἡ δυνατὴ κατανάλωσις δι' ἐν κεφάλαιον τηρηθὲν ἄθικτον. Ὁ ὑπολογισμὸς οὗτος ἀναφέρεται εἰς συνολικὸν κεφάλαιον διατηρηθὲν ἄθικτον¹. Ὑπολογισμὸς ὅστις ἀποτελεῖ ἐν ἐκ τῶν σημείων τῶν πλέον περιπλόκων τῆς θεωρίας τοῦ κεφαλαίου καὶ τῆς πρακτικῆς τῆς κοινωνικῆς λογιστικῆς². Ἀκόμη ἔαν αἱ ἀναλογίαι μεταξὺ καταναλώσεως, ἀποσβέσεως καὶ καθαρᾶς ἐπενδύσεως δὲν μεταβάλλονται πολὺ αἰσθητῶς, αἱ μορφαὶ τοῦ ἀκαθαρίστου συνολικοῦ προϊόντος ὡς καὶ ἐκείναι τῆς καταναλώσεως δὲν εἶναι αἰσθητῶς διάφοροι — οὔτε καὶ αἱ μορφαὶ τῶν ἀντιστοιχῶν μέσων μεγεθῶν. Ἡ διάκρισις ἔχει ἀξίαν τότε μόνον ἔαν ὑποτίθεται ὅτι ὁ δείκτης ἀποκαλύπτει πρῶτον ἐκ τῆς ἐπενδύσεως διάφορον τῆς προόδου ἐκ τῆς καταναλώσεως. Ἦτοι, ὅτι ἀποκαλύπτει μίαν κατανομήν ἐν χρόνῳ τῶν βαρῶν καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς προόδου. Ἀλλὰ ὡς πράγματι πρόκειται περὶ κοινωνικῶν ομάδων δέον κυρίως, διὰ νὰ ἐνημερωθῶμεν ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς ἐννοίας ἐνὸς συνολικοῦ δείκτου καταναλώσεως, ν' ἀναζητήσωμεν συμπληρωματικὰς πληροφορίας.

Δύναται δὲ νὰ ληφθῇ τοῦτο εἴτε διὰ τῆς μεθόδου τοῦ βιοτικοῦ ἐπίπεδου, εἴτε δι' ἐκείνης τῶν συνολικῶν καταστάσεων ἐροδιασμοῦ.

1) Τὰ βιοτικὰ ἐπίπεδα (Les niveaux de vie).

Τὸ σύνολον τοῦτο τῶν ἰδεῶν, τὸ βιοτικὸν ἐπίπεδον, ἔχει διαχωρισθῇ διὰ πολλαπλῶν ἀναλύσεων ἐνθα ἡ ἐννοια «τρόπος ζωῆς»³ τῶν γεωγράφων ἔχει χρησιμοποιηθῇ μὲ πολλὰς καὶ μεγάλας τροποποιήσεις.

1. Ἦτοι, ἱκανὸν ὅπως παράγῃ ἀπὸ περιόδου εἰς περίοδον ρεῦμα εἰσδήματος σταθεροῦ ἢ αὐξανόμενου.

2. François Perroux : Politique économique quantitative.

3. M. Sorre : Formes actives d'adaptation du groupe humain au milieu géographique donné.

Δι' ἐκεῖνον ὅστις στηρίζεται εἰς στατιστικούς προσδιορισμούς καὶ μετρήσεις οἰκονομικῶς νοητάς, εἶναι ἀνάγκη νὰ προταθῇ μία προκαταρκτικὴ ἀνάλυσις ἥτις κατὰ ἓνα ἢ ἄλλον τρόπον, νὰ συντελεσθῇ, ὥστε νὰ συμπεριληφθοῦν ἀφ' ἑνὸς τὸ εἶδος τῶν καταναλισκομένων ἢ ἀγορασθέντων καὶ ἡ ποσότης ἐνὸς ἐκάστου ἀγαθοῦ ὡς καὶ τοῦ συνόλου, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ κατανάλωσις, ἡ πραγματικὴ δαπάνη, ἡ κατανάλωσις ἢ ἡ προτιμωμένη δαπάνη¹.

Αἱ διακρίσεις αὗται λαμβάνουσι χώραν εἰς μίαν τῶν δυνατῶν διατυπώσεων² (ἐπιμένομεν σκοπίμως ἐπὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς ἐκλογῆς ὑπὸ τὸν ὅρον, ὅπως εἰς τὰς οὐσιαστικὰς προθέσεις ἐπακολουθήσῃ ἀποτέλεσμα).

Τρεῖς ἔννοιαι δέον νὰ διατυπωθῶσιν.

Τὸ περιεχόμενον τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς προσδιορίζει τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰς ὑπηρεσίας τὰς κατὰ τὴν διάρκειαν μιᾶς περιόδου χρησιμοποιοῦνθεις ὑπὸ ἐνὸς ἀτόμου, ἢ ὀρθότερον, ὑπὸ μιᾶς μικρᾶς ὁμάδος — μιᾶς οἰκογενείας, τῶν ἀγαθῶν διακρινομένων, ὡς πρὸς τὸ εἶδος καὶ τὰς ποσοτικὰς ἀναλογίας, φυσικῶς καὶ κατ' ἀξίαν ἐν τῇ χρήσει των.

Ἐπὶ παραδείγματι, ἡ ἀνάλυσις τῆς συνολικῆς δαπάνης εἰς τοὺς οἰκογενειακοὺς προϋπολογισμοὺς (τῆς περιφερείας τῶν Παρισίων)³ καὶ ἀπὸ ὠρισμένης ἀπόψεως ἡ ἀνάλυσις δαπάνης διατροφῆς μᾶς παρέχουν πληροφορίας ἐπὶ τοῦ οἰκονομικοῦ περιεχομένου τῆς ζωῆς τῶν μελετηθέντων ἀτόμων.

Τὸ standard τοῦ οἰκονομικοῦ βίου ἐκφράζει τὴν φύσιν, τὰς ποσότητας καὶ τὰς ἀναλογίας τῶν ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν, τὰς ὁποίας ἐν ἄτομον, μία οἰκογένεια ἢ μία εὐρυτέρα κοινωνικὴ ὁμάς (τάξις-κοινωνικὴ κατηγορία), θεωροῦσιν ὡς ἀνταποκρινομένας πρὸς τὸ πρέπον κοινωνικῶς αὐταῖς καὶ ὑπ' αὐτῶν ἐπιθυμητόν, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν τοῦ βαθμοῦ τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ περιβάλλοντός των καὶ τοῦ τύπου τῆς κοινωνίας ἐν τῇ ὁποίᾳ ἀνήκουσι³.

Τὸ «standard» τοῦ οἰκονομικοῦ βίου — δι' ὠρισμένας τοῦλάχιστον κατηγορίας (δαπνάει διατροφῆς) — νοεῖται κατὰ τελείως διάφορον τρόπον : π.χ. ὡς ἐν optimum, ἐν minimum, ἢ ὡς ἐπίπεδον εὐπρεπειᾶς ἀνάλογον πρὸς τὴν κοινωνικὴν θέσιν, παρ' ἐνὸς τρίτου, παρ' ἐνὸς ἐπιστήμονος παρατηρητοῦ, ὅστις θέλει νὰ προσδιορίσῃ τι εἶναι κοινωνικῶς ἀναγκαῖον εἰς μίαν ὁμάδα διὰ μέσων ἀντικειμενικῶν χρησίμων (π.χ. θερμίδες) εἴτε διὰ χονδρικῶν συγκρίσεων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν τιμῶν : (B)

Τὸ «standard» τοῦ οἰκονομικοῦ βίου, ὑπὸ τὸν τύπον (A) προσδιορίζεται δι' ἐρευνῶν καὶ ἐρωτηματολογίων ἢ μετρήσεων κατὰ τὰς κοινωνικὰς διεκδι-

1. Ἡ ἐπιδιωκόμενη εἰσπραξις τοῦ Walras εἶναι θεωρητικῶς εἶδος ταύτης.

2. H. Brousse : Le niveau de vie en France (P.U.F.) 1949, σελ. 38-39.

3. I. J. S. Davis : Standards and Content of Living (The American Economic Review 1945, σελ. 1 κ. ἐπ.).

κήσεις, ίδια τὰς ἀφορώσας τοὺς μισθοὺς, ὡς οἱ πίνακες τοῦ ἐλαχίστου ὀρίου συντηρήσεως¹, οἱ ὑποβληθέντες εἰς τὴν Ἀνωτάτην Ἐπιτροπὴν Συλλογικῶν Συμβάσεων, διὰ τὸν προσδιορισμὸν τοῦ ἐλαχίστου ὀρίου συντηρήσεως, ἐκάστου Κέντρου ἐκφράζοντος τὴν ἀξιολογικὴν του κρίσιν ἐπὶ τοῦ πρῶτολογισμοῦ-τύπου.

Δὲν θὰ εἶχε μεγάλην ἀξίαν νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ διεκδίκησις εἶναι ὑπερβολική: ζητεῖ περισσότερα διὰ νὰ ἐπιτύχη ὀλιγώτερα, διότι, καὶ αὕτη αὕτη, ἡ ὑπερβολὴ ἔχει οἰκονομικῶς καὶ κοινωνιολογικῶς τὴν σημασίαν της. Θεμελιῶνται ἐπὶ τῶν δεδομένων τῆς παρατηρήσεως. Ἐκφράζει μίαν ἐκτίμησιν τῶν «δυνατοτήτων», λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν κοινωνικῶν ἀντιθέσεων ἐντὸς περιβάλλοντος κατὰ μίαν δεδομένην στιγμήν.

Τὸ standard τοῦ βίου ὑπὸ τὸν τύπον (B) εἰκονίζεται διὰ τῶν κανονικῶν σιτηρεσιῶν. Ἐχομεν ὑπ' ὄψιν τὰ καταρτισθέντα ὑπὸ τῆς F.A.O., σχετικῶς πρὸς τὴν διατροφήν, αἱ 2.750 θερμίδες θεωρηθεῖσαι ὡς κανονικαὶ δυνάμεναι νὰ διορθωθῶσιν ἀπὸ πολλῶν ἀπόψεων, βιολογικῶν καὶ κοινωνιολογικῶν. Προφανῶς — καὶ ἀπὸ ἀπόψεως ὁρισμοῦ ἀκόμη — ἡ μέθοδος παραμένει συνδεδεμένη πρὸς τὸν ἴδιον αὐτῆς σκοπὸν καὶ πρὸς τὰς ἐκ τούτου ἀπορροεύσας μετρήσεις. Αἱ θερμίδες — ἵνα ληφθῇ μία μόνον ἀποψὶς ἐκ τῶν πλέον ἀπλῶν — δύνανται νὰ προέρχωνται ἐκ δημητριακῶν ἢ ἐκ προϊόντων ζωϊκῆς προελεύσεως. Ἐν πρόσφατον ἄρθρον² παρουσιάζει ἕνα μικρὸν ἐκφραστικὸν πίνακα, ἀντιπαραθέτοντα εἰς τὰς 2.850 διαθέσιμους θερμίδας κατὰ ἡμέραν καὶ καθ' ἡμέραν ἐν Γαλλίᾳ — προερχομένας κατὰ 40% ἐκ δημητριακῶν καὶ 28% ἐκ ζωϊκῶν προϊόντων, τὰς 2.650 θερμίδας τῆς Τουρκίας (71% καὶ 9%) καὶ τὰς 2.950 θερμίδας τῆς Uruguay (32% καὶ 41%) — ὅσον ἐνδιαφερόσασαι καὶ εἶναι — ἵνα σημειωθῇ ἡ ἀδυναμία μιᾶς ἀπλῆς καὶ ἐνιαίας μετρήσεως τοῦ ἐπιπέδου. Αἱ παρατηρήσεις αὗται δὲν μειοῦσι τὴν διορθωτικὴν ἀξίαν τῶν ἐπιστημονικῶν «standards», ἀναφορικῶς πρὸς τὰς ἀτομικὰς ἀξιολογήσεις καὶ τὰς ὑπὸ τῆς ἀγορᾶς διατιμήσεις.

Τὸ βιοτικὸν ἐπίπεδον, ὑπὸ στενὴν ἐννοίαν ἐκφράζει ἕνα βαθμὸν ἐντὸς τῆς κλίμακος τῶν περιεχομένων ἢ τῶν «standards» τοῦ βίου, καθοριζομένης ὑπὸ τῶν ἐνδιαφερομένων, ἢ ὑπὸ τρίτου τινὸς παρατηρητοῦ.

Τὸ γόνιμον τῶν ὡς ἄνω διακρίσεων, δὲν φαίνεται νὰ ἀμφισβητῆται.

Ἀνευρίσκονται ἀπομεμονωμένα διάφορα φαινόμενα:

— Τὸ περιεχόμενον τῶν σχεδίων δαπανῶν καὶ καταναλώσεως.

— Ἡ ἀντιστοιχία τῆς πραγματικῆς καταναλώσεως καὶ τῆς ἐπιθυμητῆς

1. Genre de Vie, minimum vital et Salaire, (La Revue Internationale) Octobre-December, 1950, σελ. 282-286.

2. J. Mereau, Comparaison Internationales de Vie (Revue D'Action Populaire), December 1955, σελ. 1196.

τοιαύτης (λαμβανομένης κυρίως ὑπ' ὄψιν τῆς διεκδικήσεως, ἢ μὴ λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς διεκδικήσεως ταύτης).

— Ἡ ἀντιστοιχία μεταξύ τῆς πραγματικῆς καταναλώσεως καὶ τῆς ἐξ ἐπιστημονικῆς ἀπόψεως ἐνὸς τρίτου παρατηρητοῦ ἐνδεικνυομένης.

Παρὰ τὰς δυσχερείας ἃς προκαλεῖ ἡ σκέψις ἡ θεωροῦσα τὸ ἀνεπεξέργαστον στατιστικὸν ὕλικόν οἰκονομικῶς καταληπτόν, δὲν εἶναι ἐπιτρεπτόν, κατὰ τὴν γνώμην μου, νὰ θεωρηθῇ ἡ σύγκρισις τῶν «standards» ὡς μὴ ἐφαρμόσιμος ἐπὶ μακρὰς περιόδους.

Καθίσταται τοῦτο καταφανὲς διὰ τοῦ παραδείγματος τοῦ οἰκογενειακοῦ προϋπολογισμοῦ, τοῦ καταρτισθέντος ὑπὸ τοῦ Department of Labor τῶν Ἑνωμένων Πολιτειῶν, κατὰ τὸ 1948¹. Ἡ ὑπηρεσία αὕτη κατέπιν ἐρευνῶν διεξαχθεισῶν εἰς μέγα ἀριθμὸν πόλεων, κατήρτισε προϋπολογισμὸν-τύπον, οἰκογενεῖας μισθοβιώτων, τῆς ὁποίας ἐργάζονται τέσσαρα μέλη — καὶ διαβιούσης εἰς ἀστικὸν περιβάλλον. Ἡ ἰδέα, ἥτις κατηύθυνε τὴν ἐρευναν ὑπῆρξεν ὁ καθορισμὸς ἐνὸς προϋπολογισμοῦ, ὅστις νὰ μὴ ἀποτελῇ οὔτε τὸ optimum οὔτε τὸ minimum. Ὁ προϋπολογισμὸς κατηρτίσθη ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι ὑπεράνω τῶν χαρακτηριστικῶν ἐπιπέδων ἐκάστης δαπάνης, οἱ ἀνδιαφερόμενοι ἀνεζήτησαν οὐχὶ ἐν πλεονασμῷ εἰς ποσότητα, ἀλλὰ μίαν βελτίωσιν εἰς ποιότητα. Ἀνεγράφησαν συνεπῶς αἱ δαπάναι κατοικίας (πέντε δωμάτια, ἐκ τῶν ὑποίων ἐν μαγειρεῖον, ἐν λουτρόν μὲ ἡλεκτρικὸν φωτισμὸν καὶ ρέον ὕδωρ : θερμὸν καὶ ψυχρὸν), αἱ δαπάναι διατροφῆς ὑπολογισθεῖσαι κατὰ τὰς ὑποδείξεις τοῦ Γραφείου Τροφίμων καὶ Διατροφῆς, καὶ ἀφοῦ ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν ἡ δυνατότης ποικιλίας καταλόγου τῶν φαγητῶν, αἱ δαπάναι ἐνδύσεως (συνήθης ἱματισμός¹), αἱ διάφοροι δαπάναι (κινήσεως, ταξιδίου, τηλεφώνου, περιβάλλεως κλπ.). Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν στοιχείων τούτων τὸ εἰς ἀξίαν ὕψος τοῦ προϋπολογισμοῦ, ὑπελογίσθη βάσει τῶν τιμῶν τῶν ἰσχυουσῶν εἰς 34 πόλεις. Εἰς τιμὰς τοῦ 1947, ἡ ἐκ τεσσάρων μελῶν οἰκογένεια τοῦ μισθοτοῦ θὰ ἔδει νὰ δαπανᾷ 2.900 δολ. κατ' ἔτος. Τὸν προϋπολογισμὸν-τύπον τοῦτον τὰ ἐργατικά Συνδικάτα προσεπάθησαν νὰ χρησιμοποιοῦσιν πρὸς ὑπολογισμὸν τοῦ κατωτάτου ὀρίου μισθοῦ.

Κατανοεῖται κατὰ διαίσθησιν — τὸ σημειοῖ ὁ W. S. Woytinski — ὅτι ὁ προϋπολογισμὸς οὗτος θὰ ἦτο, πολὺ ὑψηλὸς πρὸ ἐνὸς τετάρτου τοῦ αἰῶνος καὶ ἀδύνατος πρὸ ἡμίσεος αἰῶνος εἰς τὰς Ἑνωμένας Πολιτείας. Μὲ τοὺς ἀριθμοὺς καὶ τὴν ὑπομονὴν ἡ διαίσθησις θὰ ἠδύνατο νὰ υπερβληθῇ καὶ ἡ σύγκρισις τῶν καθορισθέντων ἐπιπέδων ἀπὸ περιόδου εἰς περίοδον τῶν standards τοῦ βίου τῶν κοινωνικῶν ομάδων θὰ ὑπερέβαινε κατὰ πολὺ, ὡς πρὸς τὸν καθορισμὸν

1. W. S. Woytinski καὶ F. S. Woytinski : World Population and Production Trends and Outlook (The Twentieth Century Fund), New York 1953, σελ. 283-285.

τῆς προόδου, τοὺς ἀβεβαίους προσδιορισμοὺς τοὺς ὑπὸ τῶν μέσων ὧν παρεχομένους.

Αἱ διακρίσεις αὐταὶ καθ' ἑαυτὰς καὶ ἐπιφυλάξεως γενομένης ὡς πρὸς τὴν ἀκριβῆ αὐτῶν ἀριθμητικὴν παράστασιν, ἀγνοοῦσι, διὰ τὸν προσδιορισμὸν τῶν οἰκονομικῶν προόδων διὰ μακρὰς περιόδους, εἰς μίαν σημαντικὴν διαπίστωσιν : Αἱ πρόοδοι ἐπιτελοῦνται δι' ἀλλαγῆς τοῦ περιεχομένου τῆς ζωῆς καὶ τοῦ standard τῆς ζωῆς τῶν κοινωνικῶν κατηγοριῶν. Ἐπιτελοῦνται ὅθεν, οὐχ ἰμόνον διὰ τῆς ἐμφάνισεως νέων ἀγαθῶν καὶ διὰ τῆς κατὰ ποιότητα ὠφελείας ἐκ συγκριτικῆς χρήσεως ἀγαθῶν, ἀλλὰ κυρίως διὰ τῆς ἀλλαγῆς τοῦ συνόλου τῶν συμπληρωματικῶν καὶ ὑποκαταστάτων ἀγαθῶν, ἅτινα ἀποτελοῦσιν ἀντικείμενον ἐκλογῆς.

Καθ' ὃ μέτρον ἡ ἀνάλυσις ἀποβαίνει ἐν λεπτομερεστέρας καὶ πλέον ἀπαιτητικῇ εἶναι δύσκολον νὰ ἐφαρμοσθῇ εἰς μακροτάτας περιόδους. Δὲν προσέχουμεν τὴν ἀνεπάρκειαν στοιχείων συνεχῶν καὶ ἐπακριβῶν, ἅτινα θὰ ἐπέτρεπον νὰ συγκρίνωμεν τοὺς τύπους καὶ τρόπους καταρτίσεως τοῦ προϋπολογισμοῦ διὰ μακρὰν περίοδον, ἀλλὰ τὴν σχετικὴν κατ' ἀρχὴν ἀδυναμίαν, ἥτις προκύπτει ἐξ αὐτῆς τῆς μεθόδου ἀναλύσεως ἀσθηρῶς νοουμένης. Ποία ἡ σημασία τῆς συγκρίσεως τῶν τύπων καταναλώσεως καὶ τῆς συνθέσεως τῆς καταναλώσεως τοῦ «μισθωτοῦ ἐργάτου», ὅταν ἐκπροσωπῇται οὗτος ἐν Γαλλίᾳ, ἀφ' ἑνὸς μὲν, ὑπὸ τῶν ἐργατῶν τῶν ἐργαστηρίων κατὰ τὰ τέλη τοῦ XVIIIου αἰῶνος καὶ ἀφ' ἑτέρου, ὑπὸ τῶν ἐργατῶν τῶν ἐργοστασίων τῶν συγκεντρωθέντων εἰς τὰ ἀστικά κέντρα κατὰ τὰ μέσα τοῦ XIX αἰῶνος. Ποία ἡ σημασία καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις τῆς ἀντιθέσεως μεταξὺ τοῦ περιεχομένου τῆς ζωῆς καὶ τοῦ πραγματοποιηθέντος ἐπιπέδου ἀφ' ἑνός, τῶν standards δὲ τοῦ βίου, ἀτομικῶς, κοινωνικῶς, καὶ ἐπιστημονικῶς ἐπιθυμητοῦ ἀφ' ἑτέρου. Μία τῶν ἐκδηλώσεων τῆς φορᾶς τῆς οἰκονομικῆς προόδου συνίσταται ἀκριβῶς εἰς κάτι τὸ ἀνικηνοποίητον ποὺ ὑποκινεῖ τὴν οἰκονομικὴν δημιουργίαν καὶ τὴν διάδοσιν τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῇ.

Ἀκόμη καὶ διὰ περιόδους πολὺ βραχυτέρας ἢ διόρθωσις τῶν φαινομένων τῆς διασπορᾶς εἶναι δυσχερής.

Τονίζω, τῶν φαινομένων τῆς διασπορᾶς, διότι εἰς αὐτὰ ὑπάρχει εἰς μέγας ἀριθμὸς, ὅπου καὶ δύο οἰκογένειαι δεόν νὰ διακριθῶσιν ἀλλήλων.

Ἔστω ἐν κεφάλαιον δαπάνης, ἐν στοιχείον τοῦ προϋπολογισμοῦ : οὕτω λ.χ. ἡ προμήθεια κρέατος ὑπὸ τῶν ἐργατῶν εἰς περιβάλλον Δυτικῆς Εὐρώπης — ἐνθα μακρὰ πρόοδος ἐσημειώθη διὰ τῆς διαδόσεως τῆς τροφῆς ζωικῆς προελεύσεως¹. Ἡ διασπορά μεταξὺ τῶν καταναλωθεῖσων ποσοτήτων κρέατος, κατὰ περιοχὰς καὶ κοινωνικὰς κατηγορίας εἶναι μεγάλη. Οἱ μέσοι ὁροὶ θὰ ἔδει νὰ διασαφηνισθῶσιν ὑπὸ σειρῶν σχετικῶν πρὸς ἀντιπροσωπευτικὰ μονά-

1. R. Schnerb : Le XIX Siècle, P.U.F. 1955, σσ. 135.

δας και ακόμη, ὑπὸ μονογραφιῶν ἱκανῶν νὰ συλλάβωσι τὰ ποσοτικά καὶ ἰδιαίτερα στοιχεῖα.

Ἔστω νῦν μία «σύνθεσις δαπάνης», ἥτις προϋπολογισμὸς-τύπος. Καὶ ἐδῶ ὑφίσταται ἐπίσης μία διασπορὰ τῶν συνθέσεων καὶ τῶν προϋπολογισμῶν-τύπων περὶ τοῦ μέσου ὅρου συνθέσεως. Αἱ προηγούμεναι λοιπὸν ἀπαιτήσεις ἐπαναλαμβάνονται, μὲ συμπληρωματικὰς δυσχερείας θιγούσας τὰς διαθεσίμους πηγὰς καὶ τὴν ἐρμηνείαν αὐτῶν.

Διὰ νὰ γίνῃ κατανοητὴ ἡ ἐξέλιξις καὶ αἱ πρόοδοι τῶν βιοτικῶν «ἐπιπέδων», θὰ ἔδει νὰ ἐρμηνευθῶσιν ἐπὶ πολὺ μακρὰς περιόδους, τὰ «standards» τῆς ζωῆς τὰ ἐνδεικτικά τῆς «ικανοποιήσεως ἢ μὴ» εἰς κατηγορίας, αἵτινες ἀποτελοῦσι μίαν δεδομένην κοινωνίαν τῶν ὁποίων εἰς ἓκ τῶν συντελεστῶν τούτων δὲν εἶναι ὀλιγώτερον πολῦτιμος τοῦ ἄλλου. Ἡ διαφορὰ μεταξὺ ἐκείνου τὸ ὁποῖον πραγματικῶς κατηναλώθη, τὸ ὁποῖον θεωρεῖται «ὡς κανονικόν», καὶ ἐκείνου τὸ ὁποῖον «διεκδικεῖται» ἐναντι ἐνὸς ἀντιπάλου, ἡ ἐν συγκρίσει πρὸς ἓνα σύντροφον εἶναι ἀποκαλυπτικὴ μιᾶς κοινωνικῆς κινήσεως ἐν τῇ διαδικασίᾳ τῆς οἰκονομικῆς προόδου. Ὅθεν, δὲν διαθέτομεν πληροφορίας ἐπὶ τῶν διεκδικήσεων καὶ τῶν κανονικῶν ἐπιπέδων, εἰμὴ ἀπὸ πολὺ προσφάτου ἐποχῆς, ὅποτε ἡ συνδικαλιστικὴ δρᾶσις ἀνεγνωρίσθη καὶ ὠργανώθη.

Εἶναι προσέτι ἀληθές, ὅτι ὁ τρόπος κατὰ τὸν ὁποῖον γεννῶνται, διαδίδονται, συμβιβάζονται οἱ νέοι τύποι τῶν ἐπιθυμητῶν καὶ πραγματοποιουμένων δαπανῶν ἐντὸς τῶν ομάδων, αἵτινες συνθέτουσι μίαν κοινωνίαν εἶναι ἐξ ἴσου ἐκφραστικὸς ὅσον καὶ ὁ καθορισμὸς τῶν ἐπιπέδων τῶν διαδοχικῶς ἐπιτυγχανομένων. Ἡ ἐρευνα αὕτη ἀρχίζει μόνον νὰ θίγῃ ἀνευ λεπτολογίας καὶ συνθέσεως τρία σημεῖα : τὴν δραστηριότητα τῆς ἐπιχειρήσεως, ἡ τῆς ομάδος τῶν ἐπιχειρήσεων αἵτινες δημιουργοῦσι τὰς ἐπιθυμίας καὶ τὰς ζητήσεις, τὰς συνεπείας τῆς μιμήσεως ἀπὸ ομάδος εἰς ομάδα (Duesenberry) καὶ τὴν δρᾶσιν τοῦ κράτους, τὸ ὁποῖον καὶ τοῦτο ὡσαύτως δημιουργεῖ, ἐπιθυμίας καὶ προσανατολίζει τὴν ἐπιλογὴν.

Ἡ περαιτέρω ἐμβάθυνσις καὶ ἡ συναρμογὴ τῶν ἐρευνῶν τούτων θέλουσι συλλάβει τὴν πρόοδον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τὴν ὁποίαν καὶ βασικῶς ἐξελέξαμεν — τῆς δημιουργίας, διαδόσεως καὶ συνδυασμοῦ.

2) Οἱ Συνολικοὶ Ἀπολογισμοὶ προμηθειῶν.

Τελείως διάφορος τῆς μεθόδου τῶν ἐπιπέδων ζωῆς, εἶναι ἡ μέθοδος τῶν συνολικῶν ἀπολογισμῶν ἐφοδιασμοῦ. Αὕτη ἐχρησιμοποιήθη εἰς τὰς προσφάτους ἐργασίας ἐπὶ τῶν ἐπιπέδων καταναλώσεως τροφίμων εἰς τὰς χώρας τοῦ

Εὐρ. Ὁργ. Οἰκ. Συνεργασίας¹. Ἡ καθοριστέα «πρόδος» καὶ ὡς πρὸς τὸ πεδῖον καὶ ὡς πρὸς τὸν χρόνον ἦτο πολὺ περιορισμένη : δηλ. ἡ συντελεσθεῖσα πρόδος, κατὰ τὸ 1949-50 ὡς καὶ κατὰ τὰς μεταγενεστέρας περιόδους εἰς τὰς χώρας τοῦ Ε.Ο.Σ.Ο. τὰς διαθετούσας στατιστικάς, πρὸς προσδιορισμὸν τῶν τε ἐπιπέδων καὶ τοῦ περιεχομένου τῶν δαπανῶν διατροφῆς κατὰ τὴν περίοδον τὴν προγενεστέραν τοῦ πολέμου.

Ἀπολογισμοὶ συνολικῶν προμηθειῶν εἰδῶν διατροφῆς² συνετάγησαν κατὰ μίμνησιν τῆς Μεγάλης Βρεττανίας (Combined Food Board 1943). Ὁ ἀπολογισμὸς περιλαμβάνει :

α) τὸ σύνολον τῶν ποσοτήτων τῶν διαφόρων εἰδῶν διατροφῆς τῶν διατεθεισῶν διὰ τὴν κατανάλωσιν, ἥτοι τῶν λιανικῶς πωληθεισῶν καὶ ἐκπεφρασμένων εἰς χιλιόγραμμα κατ' ἄτομον καὶ κατ' ἔτος, κατὰ τὴν ἔννοιαν, ὅθεν, τῶν μέσων ὄρων, οἵτινες ἀποκρύπτουσι τὰς διασποράς.

β) τὴν ἀξίαν, κατ' ἄτομον καὶ κατ' ἔτος, τῶν εἰδῶν τούτων ἐκφραζομένων εἰς ἐνέργειαν (θερμίδας). [τῶν συντελεστῶν μετατροπῆς ληφθέντων ἐκ τοῦ Πίνακος συνθέσεως τροφίμων, διὰ τὴν διεθνή χρῆσιν (Washington, Δεκέμβριος 1949)] καὶ εἰς συστατικά διατροφῆς (πρωτεΐνας καὶ λιπαράς οὐσίας). Ἀπὸ ἀπόψεως ἀρχῆς, οὐδὲν ἐμποδίζει νὰ ἐκτείνωμεν τὴν μέθοδον ταύτην — τοῦτο δὲ ἐγένετο πράγματι — καὶ εἰς ἄλλα βασικά στοιχεῖα ὑποκείμενα εἰς καταμετρήσεις καὶ μέσους ὄρους εἰς φυσικὰ μονάδας (ἀριθμὸν διαμερισμάτων κατοικουμένων ἢ κατασκευασθέντων, ἀριθμὸν κατοίκων κατὰ ἱατρὸν, ἀριθμὸν κατοίκων κατὰ νοσοκομειακὴν κλίνην), ἢ εἰς ἄλλα χαρακτηριστικά στοιχεῖα ὠρισμένων ἀπόψεων τῆς συγχρόνου ζωῆς (ἀριθμὸν αὐτοκινήτων ἢ συσκευῶν τηλεόρασεως κατὰ κάτοικον, ἀριθμὸν ἐπιστολῶν καὶ τηλεφωνικῶν συνδιαλέξεων κλπ.) καὶ τοῦτο διὰ σχετικῶς μακρὰς περιόδους.

Ἡ φύσις, ὅμως αὕτη καὶ μόνη, τῆς μεθόδου τὴν καταδικάζει, ὡς παρεχούσης πληροφορίας ἐπὶ τῶν ἀπόψεων, τῶν ἀποτελεσμάτων, τῆς οἰκονομικῆς προόδου, δι' ἐν σύνολον (τὸ ἔθνος θεωρεῖται ὡς ἓν ὅλον), ἐνῶ ἡ διαδικασία τῆς οἰκονομικῆς προόδου οὐσιαστικῶς ἀναφέρεται εἰς τὰς μεταβολὰς τὰς ἐπερχομένας εἰς τοὺς συνδυασμοὺς τῶν μερῶν, ἅτινα ἀποτελοῦσι τὸ ὅλον, καὶ εἰς τὰς κινήσεις αἵτινες διαδίδουσι μεταξὺ τῶν μερῶν αὐτοῦ τὰς καινοτομίας τὰς καθιστώσας τὸ «ὅλον» πλέον παραγωγικὸν καὶ πλέον εὐτυχές.

γ) Οἱ Δεῖκται Παραγωγῆς τηροῦσι τὴν δευτέραν τῶν ἐπόψεων (παραγωγὴν καὶ οὐχὶ κατανάλωσιν) τοῦ συνθέτου δείκτου, ὅστις ἐκφράζει τὸ μέσον πραγματικὸν εἰσόδημα.

1. Brochure, 55 σελίδες, Rapport du Comité de l'Alimentation et de l'Agriculture, 1951.

2. Σελ. 13-16.

Ἡ προσπάθεια συγκεντροῦται νῦν ἐπὶ τῆς παραγωγικότητος, ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὁποίαν ἡ ὑπαρξὺς μιᾶς ἀφθόνου φιλολογίας δημιουργεῖ μίαν διπλὴν σύγχυσιν ἀναφορικῶς πρὸς τὴν ἔννοιαν αὐτῆς ταύτης τῆς παραγωγικότητος καὶ ἀναφορικῶς πρὸς τὴν χρῆσιν ἐνὸς δείκτου παραγωγικότητος ὡς δείκτου τῆς οἰκονομικῆς προόδου.

Αἱ ἀσάφειαὶ αὗται ὀφείλονται εἰς πολιτικούς λόγους ; Πρὶν ὅμως, ἐξηγηθῶσιν οὗτοι σκόπιμον εἶναι νὰ διερευνηθῇ τὸ κατὰλοιπον, πολὺ πενιχρόν τῶν ἐν λόγῳ προσπαθειῶν.

Δύο μόνον στοιχειώδεις στατικαὶ ἔννοιαι περὶ παραγωγικότητος, ἀπατηλαὶ ἐπαναλήψεις τῶν ἐπιστημονικῶν περὶ παραγωγικότητος ἐννοιῶν εἶναι ἐν χρήσει¹.

Ἡ πρώτη διὰ τὴν ὁποίαν δὲν εἶναι ὀρθόν, φρονῶ νὰ λεχθῇ ὅτι ἐρμηνεύει τὴν σύγχρονον ἔννοιαν τῆς παραγωγικότητος, εἶναι τὸ πηλίκον ἐνὸς φυσικοῦ προϊόντος, διὰ τῆς ἐργασίας τῆς ἀμέσως χρησιμοποιηθείσης πρὸς παραγωγὴν του. Ὁ W. S. Woytinski, εἰς τὴν μεγάλην αὐτοῦ Στατιστικὴν ἐπιτομὴν² δίδει ἐπὶ παραδείγματι διὰ δέκα χώρας, τὸν εἰς μετρικὸν τόνον ἐξορυχθέντα ἄνθρακα ὑπὸ τοῦ ἐργάτου κατὰ μίαν μονάδα χρόνου.

Ἀναλόγους πληροφορίας ἀνευρίσκει τις, εἰς τὰς δημοσιεύσεις τὰς σχετικὰς πρὸς τὰ μεταλλεῖα τῶν Εὐρωπαϊκῶν χωρῶν. Τὸ πηλίκον εἶναι τὸ ἀποτελεσμα δύο φυσικῶν ὄρων. Ἡ ἐξελίξις, ὅθεν αὐτοῦ εἶναι παντελῶς ἐστέρη μένῃ οἰκονομικῆς σημασίας, εἰμὴ μόνον ἐν σιωπηρᾷ ἀναφορᾷ πρὸς περιβάλλον θεωρούμενον ὡς χαρακτηριστικόν.

Διὰ μίαν χώραν συνολικῶς λαμβανομένην, ἡ ἀξία τοῦ ἐν λόγῳ πηλίκου διὰ τὰ ἀνθρακωρυχεῖα ἀποτελεῖ συνάρτησιν τῶν τε φυσικῶν ὄρων καὶ τοῦ τεχνικοῦ ἐξοπλισμοῦ εἰς μεταφορικά καὶ ἐξωρυκτικά μέσα. Καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς συγχρόνου βιομηχανικῆς ἱστορίας, αἱ Ἡνωμέναι Πολιτεῖαι εἶχον τὸ ὑψηλότερον πηλίκον τοῦ κόσμου διὰ τὰ ἀνθρακωρυχεῖα, τὸ ὅποιον, ὅμως δὲν ἐπιτρέπει τὴν θεμελίωσιν μιᾶς συγκρίσεως πρὸς ἄλλας χώρας. Οὕτε, ἐπίσης, τὴν μέτρησιν προόδου τῆς ἀμερικανικῆς μεταλλευτικῆς οἰκονομίας, διότι τότε θὰ ἐπρόκειτο περὶ τῆς συνολικῆς διαχειρίσεως τῆς Βιομηχανίας ταύτης καὶ οὐχὶ μόνον περὶ διαρθρωτικῆς σχέσεως.

Ἐπίσης, διὰ μίαν καὶ μόνην μεταλλευτικὴν ἐπιχείρησιν, ἐντὸς μιᾶς δεδομένης χώρας, ἡ ὕψωσις τοῦ πηλίκου δύνανται νὰ σημαίνῃ οἰκονομικὴν πρόοδον τότε μόνον ἐὰν ἔχωσι πληρωθῇ καὶ π λ ε ῖ σ τ ο ι ἄ λ λ ο ι ὄ ρ ο ι, ἐὰν ἐπὶ παραδείγματι, ὁ ἐξορυχθεὶς ἄνθραξ ἔχῃ πωληθῇ ὑπὸ τοὺς καλλιτέρους δυνατὸν

1. Y. Maingy : Notes sur l'indetermination du concept de productivité dans une économie dynamique (Economie Appliquée) 1956, vol. 3.

2. World Population and Production, Trends and Outlook (The Twentieth Century Fund), New York 1953, σελ. 873.

δρους καὶ ἐὰν αἱ δαπάναι μεταφωρῶς καὶ ἐξοπλισμοῦ δὲν προκαλοῦν μίαν μεγάλην ὕψωσιν τῶν τιμῶν.

Διὰ μίαν μονάδα ἢ δι' ἐν οἰονδήποτε σύνολον μονάδων, ἢ ἐν λόγῳ σχέσις, ἢ θεμελιωθεῖσα μεταξύ δύο φυσικῶν ποσοτήτων, ἀποκτᾷ σημασίαν οἰκονομικήν, ἐὰν ἐνταχθῇ ἐντὸς ἐνὸς συνόλου οἰκονομικῶν λ.χ. διαρθρωτικῶν σχέσεων, αἵτινες μᾶς πληροφοροῦσι περὶ τῆς οἰκονομικότητος τῆς διαχειρίσεως.

Θὰ παρατηρήσῃ τις ὅτι τὸ ἐν λόγῳ πηλίκον, ἀπεκλήθη κατὰ τρόπον βαρέως ἀμφίβολον, παραγωγικότης τῆς ἐργασίας. Διὰ τὴν αὐστηράν οἰκονομικήν ἀνάλυσιν, ἢ παραγωγικότης τῆς ἐργασίας εἶναι ὅλως διάφορον πρᾶγμα. Διὰ νὰ τὴν προσδιορίσῃ τις εἰς τὰ ὅρια ἀπασχολήσεως, θεωρουμένης ἐντὸς ἐνὸς σχεδίου ἀπασχολήσεως ὑπὲρ δεδομένην καὶ σταθεράν τεχνικήν θὰ ἔδει νὰ ἐξετασθῇ ποῦτον εἶναι τὸ εἰς ἄξιον ὀριακὸν προῦτον μιᾶς προσθέτου μονάδος ἐργασίας, ἢ ποῦτον εἶναι τὸ ἐκ τῆς προσθέτου ταύτης μονάδος ἀποτέλεσμα ἐπὶ τοῦ καθαρῶ ἐισοδήματος τῆς ἐπιχειρήσεως.

Ἐὰν δὲ ἐπιθυμῇ τις νὰ προσφύγῃ εἰς μίαν ἀφαιρεμένην καὶ αὐστηράν ἀνάλυσιν, δύνανται νὰ συλλάβῃ μίαν πλάνητα μέθοδον ψευδήσεως, διὰ τῆς ὁποίας ὁ ἐπιχειρηματίας κατανέμει τοὺς πόρους τοῦ μεταβάλλον τὴν χρῆσιν αὐτῶν.

Εἶναι σαφές ὅτι ἐὰν ἐπεθύμει τις νὰ λάβῃ τὴν αὐξήσιν τῆς παραγωγικότητος τοῦ συντελεστοῦ ἐργασίας ὡς δείκτην τῆς προόδου, ἀκόμη καὶ μόνον τῆς οἰκονομικῆς προόδου, ἐντὸς τῆς ἐπιχειρήσεως διὰ μίαν μακρὰν περιόδον θὰ ἔδει νὰ ἐξετάσῃ καὶ ἄλλα πηλίκια - ὡς λ.χ. ἐργασία - ἀνθρωπίνῃ θρωρά, ἐργασία - ὑποκειμενικῇ κόπῳσις, ἐργασία-ἄνεσις.

Ἀκόμη καὶ εἰς μίαν μακρὰν καὶ ἀπλὴν μονάδα ἢ πρόδου δὲν ὑπακούει εἰς μοναδικὸν δείκτην καὶ ὑποσημειοῦ ἀναγκασίως ὁλόκληρον συμπτωματολογίαν¹. Ἡ παρατήρησις ἔχει ἄξιον διὰ τὴν δευτέραν στοιχειώδη ἔννοιαν τῆς παραγωγικότητος, ἥτις ὡς καὶ ἡ πρώτη ἀφίσταται τῆς ἐπιστημονικῆς ἐννοίας.

Δι' ἐν οἰκονομικὸν σύνολον - π.χ. διὰ μίαν βιομηχανίαν ἢ ἐν Ἔθνος - τὸ πηλίκον προσδιορίζεται ἐκ τοῦ ποσοῦ τῶν προστιθεμένων ἀξιῶν², διὰ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ὥρων ἐργασίας τῶν χρησιμοπονηθεισῶν (χμέσως) εἰς τὴν παραγωγήν.

Ἐπιληφθῶμεν τῆς ἀναγκασίας διατυπώσεως διὰ νὰ ἐξαλείψωμεν, τὰς νομισματικὰς ἐπιδράσεις καὶ ἅς λάβωμεν ὑπ' ὄψιν μόνον ὅτι ἡ στατιστικὴ αὕτῃ ἔννοια προϋποθέτει ὡς λεγόμενα τὰ προβλήματα ἀκόμη καὶ ἐκείνα, τὰ ὁποῖα τίθενται διὰ τὸν καθορισμὸν τῆς οἰκονομικότητος ἐν τῇ διαχειρίσει ἐνὸς συνόλου διαρκούσης μιᾶς περιόδου, ἢ τῆς προόδου ἐν τῇ οἰκονομικότητι

1. J. Fourastié : La Productivité, Collection «Que-sais-je ?», P.U.F. 1954.

2. Ἀκαθάρστον προῦτον τοῦ Συνόλου - Ἀγοραὶ ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ - (Μισθοὶ - διανεμηθέντα κέρδη + μὴ διανεμηθέντα κέρδη + Τόκοι) - Ἀποσβέσεις - Φόροι.

ταύτη ἀπὸ περιόδου εἰς περίοδον. Δοθέντος τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ὑπολογίζεται ἡ προστιθεμένη πρᾶγματι ἀξία, δεόν νὰ ἐρωτηθῇ πῶς ἐφηρμόσθη ἡ πολι-
τικὴ τῶν ἀποσβέσεων, πῶς ἐσχηματίσθησαν τὰ κέρδη καὶ εἰς
ποίαν τιμὴν ἐπληρώθησαν «τὰ ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀγορασθέντα». Χρησιμο-
ποιούντες τὴν σαφῆ στατιστικὴν ἔννοιαν, τῆς κατ' ἀξίαν αὐξήσεως τῆς παρα-
γωγικότητος τῆς ἐργασίας, δεόν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι αὕτη δύναται νὰ
οφείλεται ἐξ ὁλοκλήρου εἰς μίαν μονοπωλικὴν πολιτικὴν τοῦ ἐν λόγῳ συνόλου.

Ἀπλούστερον ἀκόμη ἡ αὐξήσις τῆς μέσης παραγωγικότητος δύναται νὰ
οφείληται εἰς μίαν ἀνεργίαν μὴ ἐπιφέρουσαν ἀνάλογον πτώσιν τῆς προστιθε-
μένης ἀξίας.

Παρὰ τὰ φαινόμενα ἡ αὐξήσις τῆς παραγωγικότητος, ὀρισθείσης, ὡς ἔχει
ἤδη ὀρισθῇ, ἀποτελεῖ ἓνα κακὸν δείκτην τῆς οἰκονομικῆς προόδου. Ἡ
ἐξέτασις μᾶς ἐπαναφέρει εἰς τοὺς κλασσικοὺς ὁρισμοὺς τῆς ὀριακῆς παραγω-
γικότητος τῶν συντελεστῶν συμβολικῶς παρασταθέντων διὰ τῶν μερικῶν
παραγῶγων τῆς παραγωγῆς ἐν σχέσει πρὸς ἓνα ἕκαστον συντελεστήν, ἥτοι
εἰς τὰ θεωρήματα τῆς μεγιστοποιήσεως (maximation).

Ἡ δυσαναλογία, ἡ διαπιστουμένη μεταξὺ τοῦ θορύβου τοῦ δημιουργη-
θέντος πέραξ τῆς «παραγωγικότητος» καὶ τῶν ἀτελειῶν τῶν πᾶρι παραγωγι-
κότητος ἐννοιῶν, τῶν χρησιμοποιηθεισῶν διὰ τὰς οἰκονομικὰς μετρήσεις,
ἐξηγεῖται διὰ τὰς χώρας τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, καθ' ὅσον ἡ ἐν αὐταῖς λει-
τουργοῦσα οἰκονομία τῆς ἀγορᾶς ἡλλοιώθη ἐκ τῶν διαστροφῶν τῶν ἐκ τοῦ
πολέμου κληρονομηθεισῶν, καὶ ἐκ τῶν μακροχρονίων πληθωρισμῶν. Ἐν τῇ
ἀδυναμίᾳ ὅπως καταστῇ ἀποτελεσματικὴ ἡ λογικὴ τῆς ἀγορᾶς εἰς τὰς δομὰς,
αἵτινες ἐφέλκονται μίαν σταθερὰν καὶ σημαντικὴν κατασπατάλησιν τῶν πόρων
ὑπερθέτουσι πειράματα ἀναδιοργανώσεως, ἅτινα παρουσιάζονται ἀποδοτικώ-
τερα τῶν συμπληρωμάτων τῆς φυσικῆς παραγωγικότητος. Αἱ πρωτοβουλίαι
αὗται συνδέονται ἐν τῇ πράξει, μὲ τὴν πλάνην ὅτι μία καλὴ «τεχνικὴ» προκαλεῖ
ἀναγκαιῶς μίαν καλὴν οἰκονομίαν, ἥ μέχρις ἐνὸς ὀρισμένου σημείου μᾶς
στερεῖ ταύτης.

Αἱ συγχύσεις αὗται εἶναι ἐχθροὶ τῆς οἰκονομικῆς προόδου εἰς τὰς ἐν λόγῳ
χώρας καὶ κατὰ τὴν παρούσαν στιγμὴν. Ἐχθροὶ οὐκ ὀλιγώτερον μιᾶς ἀκρι-
βοῦς καὶ ὀρθῆς κινήσεως, μιᾶς κατανοήσεως τῶν συστατικῶν τῆς οἰκονομικῆς
προόδου δι' οἷονδήποτε ὀργανισμόν καὶ οἷανδήποτε ἐποχὴν.

II. Δεῖχται Δομῶν.

Ὡς οἱ δεῖχται τῶν μέσων ἀποτελεσμάτων, οἱ δεῖχται δομῶν χρησιμο-
ποιοῦσι τοὺς μέσους ὅρους, μέσῃ παραγωγικότητᾳ καὶ μέσῃ ἐλαστικότητᾳ
τῆς ζήτησεως ἐν σχέσει πρὸς τὸ εἰσόδημα ἐνὸς τομέως. Πρόκειται, ὅθεν, περὶ
ὁμοιότητος καθαρῶς ἐξωτερικῆς, ἀφορώσης τὸ χρησιμοποιηθὲν στατιστικὸν
μέσον. Ἡ ἰδέα ὅμως ἐπὶ τῆς ὁποίας διεσκευάσθη ὁ δείκτης τῆς προόδου εἶναι

ή εξής : ότι ώρισμένοι μεταβολαί τῆς δομῆς καθορίζουσι τὴν οἰκονομικὴν πρόδον.

Εἶναι, ὅθεν, ἑνδεικτικαί τῆς προόδου ex post, καὶ ἐπιτρέπουσι πάντως νὰ ἀναγνωρισθῇ τάσις προόδου.

Εἶναι ὁ τρόπος σκέψεως τοῦ Colin Clark¹, τῶν ἐρμηνευτῶν ἢ τῶν ἀσκησάντων κριτικὴν κατ' αὐτοῦ ὡς ὁ Martin Wolfe². 'Αλλ' ὡς προσδιορίσωμεν νῦν ὅτι διὰ τὸν Colin Clark ἡ οἰκονομικὴ πρόδος εἶναι ἡ αὐξήσις τοῦ μέσου πραγματικοῦ προϊόντος, ἡ δὲ δομὴ (structure), εἶναι ἡ ἀναλογία μεταξὺ τῶν τριῶν τομέων³, πρωτογενοῦς, δευτερογενοῦς, τριτογενοῦς — ἕκαστος δὲ τούτων μετρεῖται κατ' ἀρχήν, διὰ τῆς σχέσεως τῆς χρησιμοποιοῦμένης ἐργασίας πρὸς τὴν συνολικὴν κοινωνικὴν τοιαύτην καὶ τέλος ἡ ἀλλαγὴ τῆς δομῆς εἶναι ἡ μεταβολὴ τῆς ἀναλογίας μεταξὺ τῶν τριῶν τομέων, ἡ συνέπεια τῶν μετακινήσεων ἐργασίας μεταξὺ τῶν τομέων τούτων.

Θὰ ἦτο δ' ἀπαραίτητος πρὸ παντὸς ἄλλου προσδιορισμοῦ ἡ ὑπόμνησις τῆς λογικῆς ταύτης διαρθρώσεως, ἵνα ἀσκηθῇ ἀναλυτικὴ κριτικὴ ἐνὸς καθωρισμένου τύπου, τὴν ὁποίαν κατόπιν μελέτης ἐξελέξαμεν.

Ἡ ἀνάλυσις αὕτη τότε μόνον θίγει τὸν ὅρισμόν τῶν τομέων, ἀφοῦ ἀποσαφηνίσῃ τοὺς ὅρους τῆς μετατοπίσεως τῶν πόρων ἐξ ἐνὸς τομέως εἰς τὸν ἄλλον ἐντὸς μιᾶς ὁρισμένης οἰκονομίας. Ἡ σειρὰ αὕτη ἐνεργείας εἶναι παράδοξος, ἀλλὰ φαινομενικῶς μόνον.

Ἡ στατιστικὴ παράστασις καὶ παρὰ τῷ Colin Clark (καὶ παρὰ τοῖς διαδόχοις αὐτοῦ) δὲν ἀπηλλάγη τῆς ἀσφαλείας καὶ οἰοσθήποτε καὶ ἐὰν εἶναι ὁ ὅρισμός τῶν τομέων, ὅστις τὸν κατευθύνει ἀποτυχᾶναι νὰ καταστήσῃ κατανοητὴν τὴν μετατόπισιν τῶν οἰκονομικῶν πόρων (τῆς ἐργατικῆς δυνάμεως μεταξὺ ἄλλων μέσων) ἐκ τοῦ ἐνὸς μέρους (τομέως) εἰς ἄλλο μέρος ἐνὸς οἰκονομικοῦ συνόλου.

1) Ἡ μετατόπισις τῶν οἰκονομικῶν μέσων ἐξ ἐνὸς εἰς ἄλλον τομέα ἐντὸς ἐνὸς οἰκονομικοῦ συνόλου⁴ δύνα-

1. Ἡ ἰδέα αὕτη, αὕτη καὶ μόνη, ἀναλύεται ἐν τῷ κειμένῳ. Ὁ Γάλλος ἀναγνώστης γνωρίζει καλῶς, ἐξ ἄλλου τὸ βιβλίον τοῦ κ. Jean Fourastié : *Le grand espoir du XX siècle*, Paris, P.U.F., 1η ἐκδ., 1949.

2. «The concept of economic sectors» (Quarterly Journal of Economics, Août, 1955).

3. Ἴδε A. C. B. Fisher : «Production, Primary, Secondary, and Tertiary (Economic Record) Juin 1939.

4. Εἶναι ὀρθώτερον νὰ μὴ λεχθῇ «Ἐθνικῆς οἰκονομίας». Τό Ἰράκ ἡ Λιβερία σήμερον αἱ Γερμανίαι πρὸ τοῦ 1870, αἱ εὐρώπαι καὶ οἰκονομίαι τῆς Ἀγίας Ρωμαϊκῆς γερμανικῆς αὐτοκρατορίας δὲν ὑπῆρξαν «Ἐθνικαὶ οἰκονομίαι» ὡς ἦσαν ἡ Γαλλία καὶ ἡ Μεγ. Βρετανία κατὰ τὸν XIV αἰῶνα, οὔτε ὡς εἶναι αἱ Η.Π.Α. καὶ ἡ Ε.Σ.Σ.Δ. κατὰ τὸν XX αἰῶνα.

ται, πρώτον, νὰ συνδεθῇ μὲ τὴν σχετικὴν ἀπόδοσιν τῶν μέσων.

Ὡς ἀποδόσεις νοεῖται ἡ καθαρά ἀπόδοσις : ἦτοι τὸ φυσικὸν προϊόν τοῦ μέσου πολλαπλασιαζομένου ἐπὶ τὴν τιμὴν, μεῖον τὸ κόστος. Τὸ κόστος καὶ ἡ τιμὴ εἶναι συνάρτησις σχέσεως προσφορᾶς καὶ ζήτησεως τούτων μὴ δυναμένων νὰ ὁρισθῶσι ἄνευ συσχετίσεως πρὸς τὴν κατάστασιν τῆς τεχνικῆς σταθερῶς καὶ δεδομένην ἢ μεταβαλλομένης. Ἐὰν ἐν μόνον μέσον (πόρος) ἐχρησιμοποιεῖτο εἰς μίαν οἰκονομίαν ἐκ δύο τομέων, τοῦτο θὰ κατενέμετο μεταξὺ τούτων κατὰ : τὴν διαφορὰν ἀποδοτικότητος αὐτῶν, ἐντὸς ἐκάστου αὐτῶν ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι ἡ ἀγορὰ θὰ ἦτο (σχετικῶς) τελεία ἢ τὰ μέσα (σχετικῶς) εὐκίνητα. Τοῦτο θὰ ἀπέτρεπε ἀπὸ τῆς χρήσεως τοῦ τύπου τούτου τῆς ἀναλύσεως κατὰ τὴν ἐξέτασιν μιᾶς συγκεκριμένης δυναμικῆς περιπτώσεως χωρὶς νὰ ἐξετασθῇ πρῶτον ὁ βαθμὸς διαρθρώσεως τῶν τομέων καὶ τὸ εὐμετακίνητον τοῦ μέσου. Ἐὰν ἐπιθυμῶμεν νὰ ἀποφύγωμεν τὴν ὑπόθεσιν ἐνὸς μόνου μέσου (πόρου, ressource), ὑπόθεσιν «ἡρωϊκῶς θεωρητικὴν» (J. M. Clark), δεόν νὰ ὑποθέσωμεν σύνθετον μονάδα ἀποτελουμένην ἐκ πολλῶν συντελεστῶν, ἔνθα ἡ ἀναλογία τούτων εἶναι αὐστηρῶς δεδομένη καὶ σταθερά. Ἡ μετακίνησις τῆς συνθέτου ταύτης μονάδος ἀπὸ τομέως εἰς τομέα, ὑπὸ τὰς διαφορὰς ἀποδόσεως, ὑπόκειται εἰς τοὺς αὐτοὺς ὅρους «διαρθρώσεως» τῶν τομέων καὶ εὐκινήσιας.

Ὅταν ἐξετάσῃ τις τοὺς δύο συντελεστὰς (κεφάλαιον, ἐργασία), τῶν ὁποίων ὁ συνδυασμὸς δὲν εἶναι δεδομένος καὶ σταθερὸς, ὁ συνδυασμὸς οὗτος καθίσταται μία μεταβλητὴ. Ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ἐλαστικότητος τῆς ὑποκαταστάσεως τῶν συντελεστῶν, ὁ συνδυασμὸς μεταβάλλεται ἵνα ἐπιτύχῃ μεγαλύτεραν ἀπόδοσιν. Ἡ μετάθεσις τῶν συντελεστῶν τούτων μεταξὺ τῶν τομέων τούτων κατὰ τὴν ἀπόδοσιν αὐτῶν ἐντὸς ἐκάστου τῶν τομέων τούτων πραγματοποιεῖται διὰ τῶν μεταβλητῶν συνδυασμῶν τῶν δυναμένων νὰ ἀλληλοὑποκατασταθῶσι συντελεστῶν.

Μία ἀποφασιστικῆς σημασίας συνέπεια ἀπορρέει ἐκ τούτου.

Αἱ στατιστικαὶ μας, ἄς τὸ ὑποθέσωμεν — καὶ τοῦτο ἐν τῇ πράξει συμβαίνει — μᾶς πληροφοροῦν κυρίως περὶ τῆς ἐργατικῆς δυνάμεως τῆς χρησιμοποιουμένης εἰς ἕκαστον τομέα. Παρατηροῦμεν ὅτι ἡ ἐργατικὴ δύναμις ἢ χρησιμοποιηθεῖσα εἰς τὸν τομέα Α ἡλαττώθη σχετικῶς, ἦτοι ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ σύνολον τῆς ἐργατικῆς δυνάμεως τῆς χρησιμοποιηθείσης εἰς τὸ σύνολον τῆς οἰκονομίας, ἢ ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἐργατικὴν δύναμιν τὴν χρησιμοποιηθεῖσαν εἰς τὸν τομέα Β.

Ἡ διαπίστωσις αὕτη ἐπιδέχεται δύο ἐρμηνείας :

Ἡ τὸ αὐτὸ προϊόν (ὡς πρὸς τὸ μέγεθός του) ἢ ἐν μεγαλύτερον προϊόν ἐπετεύχθη, μὲ ὀλιγωτέραν ἐργασίαν εἰς τὸν τομέα Α, τῆς ἀποδόσεως τῆς ἐργασίας αὐξηθείσης διὰ προσθήκης κεφαλαίου. Ἐὰν δὲ τὸ μέγεθος τοῦ τομέως μετρεῖται εἰς κεφάλαιον (ὑποτιθεμένου ὅτι διαθέτομεν καλὸν μέτρον

τοῦ κεφαλαίου), τότε τὸ μέγεθος τοῦτο ἔχει αὐξηθῇ. Ἐὰν μετρεῖται μὲ προϊόν, τὸ μέγεθος εἶναι σταθερὸν ἢ μεγαλύτερον ἀναλόγως τοῦ ἐὰν τὸ προϊόν παρέμεινε τὸ αὐτὸ ἢ ἡυξήθη.

Ἡ, δεύτερον, λαμβάνεται ἐν μικρότερον προϊόν, εἰς τὸν τομέα Α, μὲ ὀλιγωτέραν ἐργασίαν, ἥτοι χωρὶς νὰ λάβῃ χώραν τροποποιήσις τῆς σχετικῆς ἀναλογίας μεταξὺ ἐργασίας καὶ κεφαλαίου ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ τομέως Α. (Εἰς γλῶσσαν οὐχὶ τεχνικὴν, θὰ ἠδύνατο νὰ λεχθῇ ὅτι ὁ τομεὺς εὐρίσκετο ἐν κινδύνῳ).

Τὰ μεγέθη μειοῦνται τόσον τοῦ προϊόντος ὅσον καὶ τοῦ κεφαλαίου καὶ τῆς ἐργασίας, μειοῦνται ἀσχέτως τοῦ χρησιμοποιηθέντος μέτρου.

Θὰ παρετήρει τις μετὰ περισκέψεως ὅτι δὲν ἀρκεῖ νὰ λεχθῇ ὅτι ἡ ἱστορικὴ παρατήρησις ὡς καὶ αἱ στατιστικαὶ πληροφορίαι ἀποκαλύπτουσιν, εἰς τινας περιπτώσεις, ὅτι ὁ τομεὺς Α (ἀγροτικὸς) ὑπέστη τὰς πρώτας καὶ οὐχὶ τὰς δευτέρας τῶν μεταβολῶν τούτων.

Τὸ θέμα ὅθεν εἶναι: "Ὅταν εὐρισκώμεθα ἐνώπιον τῶν πρώτων τούτων μεταβολῶν, ἡ μετατόπισις τῆς ἐργατικῆς δυνάμεως διὰ δεδομένην περίοδον, ἐξεταζομένη ex post δὲν ἐξηγεῖ τὴν αὐξησιν τοῦ συνολικοῦ πραγματικῶς προϊόντος ἐντὸς οἰκονομικοῦ συνόλου (ἐὰν ἡ αὐξήσις αὕτη ὑφίσταται). Αὕτη εἶναι συνέπεια μιᾶς συσσωρεύσεως κεφαλαίου, μιᾶς συγκεντρώσεως κεφαλαίου καὶ μιᾶς ὑποκαταστάσεως τῆς ἐργασίας διὰ τοῦ κεφαλαίου εἰς τὸν τομέα Α. ἥτις καθιστᾷ διαθέσιμον ἐργατικὴν δύναμιν δι' ἄλλους τομεῖς.

Θὰ παρετήρει τις, ἐξ ἄλλου, ὅτι ἡ ὑποκατάστασις τῶν συντελεστῶν τούτων μεταξὺ τῶν, ὡς ἡ μεταξὺ κεφαλαίου καὶ ἐργασίας εἶναι δυνατὴ (ἐντὸς ὁρίων) οἰαδήποτε καὶ ἐὰν εἶναι ἡ φύσις τοῦ προϊόντος (ἀγροτικοῦ, βιομηχανικοῦ, ἐμπορικοῦ, ἢ προϊόντος ὑλικῆς βάσεως ἢ ὑπηρεσίας ἀνευ ὑλικῆς βάσεως). Ἐνῶ, ἀντιθέτως, ἐξαρτᾶται αὕτη ἀμέσως ἐκ τῶν φυσικῶν ὁρῶν τῆς ὑποκαταστάσεως καὶ τῆς συμπεριφορᾶς τῶν οἰκονομικῶν φορέων (ὑπολογισμὸς τῶν ὑποκαταστάτων).

2) Ἡ μετατόπισις τῶν μέσων ἐξ ἐνὸς τομέως εἰς ἓνα ἕτερον δύναται. δεύτερον, νὰ συνδέεται μὲ τὸν κορεσμὸν εἰς ἓνα τομέα.

Δὲν εἶναι τοῦτο παρὰ μία εἰκὼν. "Ὅταν ὅμως ἡ εἰκὼν διὰ τῆς ἀναλύσεως ἐξαφανισθῇ, τότε καθίσταται ἐμφανὲς ὅτι εὐρισκώμεθα πρὸ τῆς σχετικῆς ἀποδόσεως τῶν μέσων, ἐκκινούντες ὅμως ἐκ διαφόρου σημείου ἀφετηρίας.

Ἐστω, ὅθεν, ἐν οἰκονομικῶν σύνολον ἐκ δύο τομέων Α καὶ Β, ἐνθα ἡ ἐλαστικότης τῆς ζητήσεως τῶν προϊόντων ἐκάστου τῶν δύο τομέων ἐν σχέσει πρὸς τὸ εἰσόδημα τοῦ συνόλου δὲν εἶναι ἡ αὐτή. Εἰς τὸν τομέα Α, ἡ ἐλαστικότης τῆς ζητήσεως τοῦ προϊόντος Α, ἐν σχέσει πρὸς τὸ εἰσόδημα τοῦ συνόλου εἶναι ὑπὸ τὴν μονάδα, εἰς τὸν τομέα Β ἡ ἐλαστικότης τῆς ζητήσεως τῶν προϊόντων Β εἶναι ἰση πρὸς τὴν μονάδα.

Ἐν θέσει ἰσορροπίας, οὐδὲν δύναται νὰ λεχθῇ ἐπὶ τῶν συνεπειῶν τῆς

διαφορᾶς ταύτης τῆς ἐλαστικότητος τῆς ζητήσεως εἰς τὸν τομέα A καὶ B ἐν σχέσει πρὸς τὸ εἰσόδημα, ἐφ' ὅσον δὲν ἐξετάζεται καὶ ἡ ἐλαστικότης προσφορᾶς τῶν προϊόντων ἐκ τοῦ A καὶ B ἐν σχέσει πρὸς τὸ εἰσόδημα.

Ἐὰν ἡ ἐλαστικότης τῆς προσφορᾶς εἰς τὸν A εἶναι, ὑπὸ τὰς τεθείσας ὑποθέσεις, ἴση πρὸς τὴν μονάδα A, ὑπαρχει τάσις πτώσεως τῶν τιμῶν τῶν προϊόντων τοῦ τομέως A. Ἐὰν ἡ ἐλαστικότης τῆς προσφορᾶς εἰς τὸν B εἶναι ἴση πρὸς τὴν μονάδα ἡ τιμὴ τῶν προϊόντων τοῦ B δὲν μεταβάλλεται. Ἐὰν εἶναι κατωτέρα τῆς μονάδος ἡ τιμὴ τῶν προϊόντων τούτου ὑφύεται. Ἐὰν ὅλοι οἱ λοιποὶ ὅροι παραμένουσι σταθεροί, τότε ἡ ἀπόδοσις εἰς ἀξίαν τῶν συντελεστῶν τούτων ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ, θὰ μειωθῇ εἰς τὸν τομέα A, ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν τομέα B. Οἱ συντελεσταὶ οὗτοι τείνουσι νὰ μετακινηθῶσιν ἐκ τοῦ A πρὸς τὸν B.

Κατανοουμένων τῶν σχέσεων τούτων εἶναι ἐπιτρεπτὸν ὅπως ἕκαστος, κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν του, εἰσαγάγῃ ὅσους τομεῖς θέλει (τρεῖς π.χ. ὡς πράττει ὁ Colin Clark), εἶναι ὅμως ἀναγκαῖον νὰ ἀναγνωρισθῇ ἀφ' ἑνὸς ὅτι ὁ συλλογισμὸς ἐξαρτᾶται ἐξ ὁλοκλήρου ἐκ τῶν ἐλαστικότητων καὶ εἶναι πλέον ἢ ἀμφίβολον ὅτι αἱ ἐλαστικότητες εἶναι σταθεραὶ διὰ μίαν μακρὰν περίοδον, καὶ ἀφ' ἑτέρου ὅτι ἡ μεταφορὰ συντελεστῶν ἀπὸ «τομέως» εἰς «τομέα» ἐπάγει τὸ ἐξῆς ἀποτέλεσμα : ὅτι αἱ συνολικαὶ ἐλαστικότητες (ἤτοι μέσοι ὅροι) δύνανται νὰ καθορισθῶσι δι' ἑνα ὁλόκληρον τομέα, ὑπὸ τὴν ὁμοιογενῆ ταύτην σχέσιν.

Ὁφείλομεν ὡσαύτως νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι κατ' ἀρχὴν ἡ μεταφορὰ αὕτη ὡς ἔμμεσος συνέπεια τῶν ἐλαστικότητων εἶναι δυνατὴ δι' οἰονδήποτε κατηγορίαν παραγωγῆς. Ὅσον εὐρύτερα εἶναι ἡ παραγωγὴ τόσον ὀλιγώτερον αἱ ἐλαστικότητες τῆς ζητήσεως (καὶ τῆς προσφορᾶς), ἐν σχέσει πρὸς τὸ εἰσόδημα θὰ εἶναι αἱ αὐταί. Ὀλιγώτερον, ἐν ἄλλοις λόγοις, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ὥστε ἡ μεγάλη παραγωγὴ (ἢ ὁ τομεὺς) νὰ εἶναι ὁμοιογενής.

3) Ἡ μετατόπισις τῶν συντελεστῶν τούτων ἀνάστροφος ἐν δεδομένῃ, περιόδῳ ἀπὸ τομέως εἰς τομέα, δύναται, τρίτον ν' ἀναλυθῇ ἐν σχέσει πρὸς τὸν ρυθμὸν μετατοπίσεως. Ἐστῶσαν τρεῖς τομεῖς A, B, Γ. Ἡ σχετικὴ αὔξησης τῆς ἐργατικῆς δυνάμεως κατὰ τὸν προορηθέντα ρυθμὸν, ἤτοι, ἐν πρώτοις εἰς ὄφελος τοῦ B, κατόπιν τοῦ Γ, πραγματοποιοιεῖται κατὰ δύο τρόπους.

Εἴτε οἱ τρεῖς τομεῖς ὑφίστανται ἀπὸ τῆς (ἐνάρξεως) τῆς παρατηρήσεως, καὶ τότε αἱ διαφοραὶ μεταξὺ τῶν σχετικῶν τιμῶν τῶν παραγωγικῶν τούτων μέσων εἶναι πάντοτε τοιαῦται, ὥστε τὰ μέσα μεθίστανται ἐκ τοῦ A εἰς τὸν B, κατόπιν ἐκ τοῦ B εἰς τὸν Γ, εἴτε ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ὑφίστανται ὁ A καὶ ὁ B καὶ μόνον εἰς μίαν μεταγενεστέραν φάσιν ἐμφανίζεται ὁ Γ δι' αἰτίας ἐνδογενεῖς (ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἀναπτύξεως τοῦ δεδομένου οἰκονομικοῦ συνόλου) ἢ ἐξωγενεῖς (ὁ τομεὺς Γ «εἰσέχθη» ἐξ ἐνὸς ἄλλου οἰκονομικοῦ συνόλου).

Διὰ τοῦ ἐνὸς ἢ διὰ τοῦ ἄλλου τῶν τρόπων τούτων, λαμβάνει χώραν μεταβάσεις ἐκ μιᾶς μετατοπίσεως τῶν μέσων τούτων οἰοσδήποτε καὶ ἐάν εἶναι ὁ ρυθμὸς (ἐκ τοῦ Α πρὸς τὸν Γ, κατόπιν ἐκ τοῦ Γ πρὸς τὸν Β, ἐπὶ παραδείγματι), πρὸς ἐνιαίαν σειρὰν μὴ ἀνάστροφον ἐπὶ σειρὰν περιόδων (ἐκ τοῦ Α εἰς τὸ Β, κατόπιν ἐκ τοῦ Β εἰς τὸν Γ). Ἵνα ἡ σειρὰ αὕτη παρουσιάξῃ μίαν οἰκονομικὴν σημασίαν εἶναι ἀπαραίτητον οἱ τομεῖς νὰ εἶναι ὁμογενεῖς καὶ καθωρισμένοι.

Ὁ σύνδεσμος μεταξὺ τῶν μεταβολῶν τῆς δομῆς (κατὰ Colin Clark) καὶ τῆς οἰκονομικῆς προόδου, καὶ συνεπῶς ἡ ἰσχὺς ἐνὸς δείκτου δομῆς, παρουσιάζεται, συμφώνως πρὸς τὰς προγενεστέρας ἀναλύσεις, ὡς ζήτημα τὸ ὅποιον δύναται νὰ τριχοτομηθῇ :

Εἶναι δυνατόν εἰς οἰανδήποτε οἰκονομίαν ἢ εἰς δεδομένην οἰκονομίαν νὰ καθορισθῶσι τρεῖς ὁμοιογενεῖς τομεῖς τῶν ὁποίων :

—Ὁ ρυθμὸς τῶν συγκριτικῶν αὐξήσεων εἶναι ὁμοιος καὶ διαδοχικὸς (ἐκ τοῦ Α εἰς τὸν Β, κατόπιν ἐκ τοῦ Β εἰς τὸν Γ).

—Ἡ συγκριτικὴ αὐξήσις ἐκάστου νὰ ἐκφράζεται ὁρθῶς, διὰ τοῦ μεγέθους τῆς ἐργατικῆς δυνάμεως, τῆς ἐντὸς τοῦ τομέως ἀπασχολουμένης.

—Ἡ σειρὰ διαδοχῆς ἐξηγεῖ, ἢ τοῦλάχιστον, καθιστᾷ ἀληθοφανῆ τὴν οἰκονομικὴν πρόοδον τὴν ὀριζομένην (εἶναι γνωστὰ αἱ ἐπὶ τοῦ ὀρισμοῦ τούτου ἐπιφυλάξεις) διὰ τῆς αὐξήσεως τοῦ πραγματικοῦ μέσου προϊόντος ἐνὸς συνόλου τούτου τῶν τριῶν τομέων.

Ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο καὶ εἰς ἕκαστον τῶν τριῶν ὑποερωτημάτων, τὰ ὅποια περιλαμβάνει εἶναι ἀρνητικὴ.

1) Χωρὶς νὰ ἐπανέλθωμεν ἐπὶ τῶν λειτουργικῶν¹ δυσχερειῶν τῶν μεθόδων ὑπολογισμοῦ τοῦ Colin Clark θεωρῶ σκόπιμον ν' ἀρχίσω μὲ μίαν συνοπτικὴν ὑπόμνησιν τῶν ποικίλων ὁρισμῶν τῶν τομέων παρὰ τῷ συγγραφεῖ τούτῳ.

Οὗτος ἀνεῦρε εἰς τὰς στατιστικὰς τῆς Αὐστραλίας καὶ Νέας Ζηλανδίας² (ὡς θὰ ἦτο ἐνδεχομένως δυνατόν νὰ πράξῃ καὶ δι' ἄλλας στατιστικὰς), τὴν διάκρισιν τῆς παραγωγῆς εἰς πρωτογενῆ καὶ δευτερογενῆ. Προσέθεσεν ἐπὶ τούτοις μίαν «τριτογενῆ» μὲ ἀβέβαια ὅρια καὶ οὕτως ἀνευρίσκομεν τοὺς

1. Ἐξεφράσθην πολὺ περιληπτικῶς ἐξ ἄλλου, ἐπὶ τοῦ θέματος, ἐν τῇ «La croissance économique selon Colin Clark», ἐπιθ. Banque, Ἰανουάριος 1949, σελ. 1-5.

2. M. Wolf: The Concept of Economic sectors, Quarterly Journal of Economics, Août 1955, σ. 404.

τρεῖς τομεῖς, εἰς τὴν πρώτην ἔκδοσιν (1940) τῶν «Conditions», εἰς τὴν βραχεῖαν καὶ πυκνὴν ἀνακοίνωσίν του ἐπὶ τῆς θεωρίας τῆς αὐξήσεως, εἰς τὸ Συνέδριον τῆς Στατιστικῆς καὶ Οἰκονομετρίας (Washington 1947) καὶ εἰς τὴν δευτέραν ἔκδοσιν τῶν «Conditions» (1951).

Αἱ μεταβολαὶ αὗται δὲν σημειοῦσι πρόοδον σχετικὴν πρὸς τὴν διασάφην τῶν ἐννοιῶν τούτων, οὔτε ἀκριβολογίαν. Ἀντιθέτως ἀποκαλύπτουσιν αὗται μίαν τινὰ δυσφορίαν.

Ἐν τῇ ἀνακοινώσει του ὁ τομεὺς τῶν «πρωτογενῶν προϊόντων» περιλαμβάνει τὴν γεωργίαν καὶ τὴν βιομηχανίαν ἐξορύξεως. Ὁ τομεὺς τῶν «δευτερογενῶν προϊόντων», τὰς ἐργοστασιακὰς βιομηχανίας. Ὁ τομεὺς τῶν «τριτογενῶν προϊόντων», τὰς ὑπηρεσίας καὶ εἰδικότητας. Εἰς ἓνα βασικὸν πίνακα τῆς «ἀνακοινώσεως» αἱ ὑπηρεσίαι συνδέονται πρὸς τὸ προϊόν τῶν «μικρῶν» ἐπιχειρήσεων.

Ἐν τῇ πρώτῃ ἐκδόσει τοῦ «Conditions»¹, οἱ ὁρίσμοι «πρὸς διεθνῇ Σύγκρισιν», εἶναι διάφοροι. Ὁ πρωτογενὴς τομεὺς περιλαμβάνει τὴν γεωργικὴν καὶ κτηνοτροφικὴν παραγωγὴν, τὰ προϊόντα τῆς ἀλιείας, τῆς θήρας καὶ τῶν δασῶν, ὁ δευτερογενὴς περιλαμβάνει τὴν ἐργοστασιακὴν βιομηχανίαν, τὴν οἰκοδομικὴν τοιαύτην, τὰ δημόσια ἔργα, τὴν παραγωγὴν φωταερίου καὶ ἡλεκτρισμοῦ καὶ τὰ μεταλλεῖα (δηλ. τὴν βιομηχανίαν ἐξορύξεως), ὁ τριτογενὴς τομεὺς περιλαμβάνει «πάντα τὰ λοιπὰ» ἥτοι — ἀναφέρομεν αὐτολεξεῖ — «τὴν διανομὴν, τὰς μεταφοράς, τὴν δημοσίαν διοίκησιν καὶ ὅλας τὰς λοιπὰς δραστηριότητας τὰς παραγούσας τὴ μὴ «Material Output», ἥτοι τὰς παρεχούσας ὑπηρεσίας ἄνευ βάσεως ὕλικου προϊόντος.

Ἐν τῇ ἀνακοινώσει ὁ πρωτογενὴς τομεὺς θεωρεῖται ὡς ἡ περιοχὴ τῶν φθινουσῶν ἀποδόσεων, ὁ τριτογενὴς δύναται νὰ παρουσιάσῃ αὐξούσας ἀποδόσεις, ἀλλὰ ἡ αὐξήσις τῶν ἀποδόσεων εἶναι μικρότερα τῆς τοῦ δευτέρου τομέως.

Ἐν τῇ δευτέρᾳ ἐκδόσει τῶν Conditions, ὁ ὁρισμὸς τῶν τομέων, εἶναι περίπου ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν τῆς πρώτης ἐκδόσεως. Ἡ θέσις του ὡς πρὸς τὰς ἀποδόσεις, αὐξούσας ἢ φθινούσας, μετεβλήθη. Ἡ αὐξουσα ἀπόδοσις ὀρίζεται² ὡς ἡ «κατάστασις» κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ καθαρὰ ποσότης τοῦ κατὰ μονάδα καταβληθείσης ἐργασίας πραγματικοῦ προϊόντος αὐξάνει, ὡς συνέπεια τῆς (as consequence of) αὐξήσεως τοῦ ὄγκου παραγωγῆς ἐν τῇ ἐκτάσει μιᾶς οἰκονομικῆς ἐπιχειρήσεως. Αἱ οὕτως ὀρισθεῖσαι αὐξήσεις ἀποδόσεων δύναται νὰ παραχθῶσιν ἐν τῇ ἐργοστασιακῇ βιομηχανίᾳ (χαρακτηριστικῇ τοῦ δευτερογενοῦς τομέως), εἰς τινὰς κλάδους τοῦ λιανικοῦ ἐμπορίου (τριτογενὴς τομεὺς), καὶ ἀκόμη, κατὰ τύχην δέ, ἐν τῇ γεωργίᾳ (πρωτογενὴς τομεὺς).

1. Σ. 182, 4 κατὰ P. T. Bauer et B. S. Yamey : Economic Progress and Occupational Distribution, (Economic Journal), Δεκέμβριος 1951, σ. 741, σημειώσεις.

2. "Idε εισαγωγὴν.

Εἶναι σαφές φρονῶ διὰ κάθε οἰκονομολόγον, ὅτι ἡ αὐξουσα ἀπόδοσις ὀριζομένη ὡς μόνη συνέπεια τῆς αὐξήσεως τοῦ ὄγκου τῆς παραγωγῆς, εἴτε ἐπάγεται ἐν *ceteris paribus* τὸ ὑποῦν προϋποθέτει μίαν ἀνάλυσιν θεωρητικὴν καὶ ἀφηρημένην, εἴτε «συγχωρεῖ» τὰς συγκρίσεις καὶ τὰ στατιστικὰ συμπεράσματα, ἅτινα παριστῶσιν αὐξήσιν τῶν ἀποδόσεων προερχομένων ἐκ τῆς αὐξήσεως τοῦ ὄγκου τῆς παραγωγῆς καὶ ἐκ πλείστον ἄλλων μετὰ βλητῶν μὴ καθορισθεῖσων.

Ἡ ἱστορία αὕτη τῶν ποικιλῶν ὀρισμοῦ δὲν δύναται νὰ μειώσῃ τὴν ἐγνωμοσύνην μας πρὸς τὸν συγγραφέα μιᾶς «*imago mundi*» ἐπιτελεσθείσης τῇ βοηθείᾳ τῶν διαθεσίμων ἀριθμητικῶν στοιχείων, οὔτε νὰ παρουσιάσῃ κριτικὴν τῆς θεωρίας (καθ' ὅσον ἐκάστη θεωρία προχωρεῖ διὰ σφαλμάτων καὶ ψηλαφῆσεων). Ὁδηγεῖ μόνον πρὸς μίαν αὐστηράν κριτικὴν τῶν ἐπιτευχθέντων ἀποτελεσμάτων καὶ τῆς μεθόδου, ἥτις εὖ νοεῖ αὐτά.

Εἶδομεν, πράγματι, ὅτι κάθε οἰκονομικὴ ἐρμηνεία τῆς μεταφορᾶς τῶν συντελεστῶν (τῆς ἐργασίας) ἐξ ἐνὸς τομέως εἰς ἕτερον καὶ ἡ οἰκονομικὴ σημασία καθ' ἑαυτὴν τῆς διαδοχῆς τῶν φάσεων εἶναι συνδεδεμένη μετὰ τὴν ὁμοιογένειαν τῶν τομέων. Οὐχὶ μὲ μίαν ὁμοιογένειαν τεχνικῆς μορφῆς, ἐννοεῖται, ἀλλὰ μετὰ ὁμοιογένειαν τῶν οἰκονομικῶν χαρακτῆρων τῆς προσφορᾶς καὶ τῆς ζητήσεως.

Ἄς λάβωμεν ἓνα τομέα πρωτογενῆ, ὅστις περιλαμβάνει τὴν γεωργικὴν παραγωγὴν, τὴν κτηνοτροφικὴν, τὴν ἀλιεῖαν, τὴν θήραν, τὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν δασῶν. Εἶναι ἀδύνατον νὰ τοῦ ἀποδώσωμεν χαρακτηριστικὰ ὁμοιογενῆ ἐν τῇ προσφορᾷ οὔτε εἰς ἀνεπτυγμένην χώραν, οὔτε εἰς ὑπανάπτυκτον χώραν, οὔτε κατὰ τὴν διάρκειαν μιᾶς διαδικασίας ἀναπτύξεως, ἥτις ὀδηγεῖ μίαν χώραν, ἐκ μιᾶς οἰκονομικῆς καθυστερήσεως εἰς μίαν κατάστασιν καλλιτέρας ἀναπτύξεως.

Εἰς μίαν ἀνεπτυγμένην χώραν, ἡ γεωργικὴ παραγωγὴ περιλαμβάνει τὰ βασικὰ προϊόντα διατροφῆς, π.χ., τὰ δημητριακὰ καὶ τὰ βιομηχανικὰ προϊόντα (πρώτας ὕλας, ξυλόμαζαν). τὰ προϊόντα διὰ τὴν ἰδιο-κατανάλωσιν καὶ τὴν τοπικὴν ἢ περιφερειακὴν κατανάλωσιν καὶ τὰ προϊόντα διὰ τὴν διεθνή ἀγοράν. Ἡ ἔκτασις, ὅπως δὴποτε μετρουμένη, ἡ ὀργάνωσις, ὁ βαθμὸς τῆς ἐκμηχανίσεως, ποικίλλουσι πολὺ μεταξὺ τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ τῶν ομάδων ἐπιχειρήσεων.

Τὶ νὰ εἴπῃ τις διὰ μίαν ὑπανάπτυκτον χώραν ἔνθα εἰσαχθεῖσαι κεφαλαιοκρατικαὶ ἐπιχειρήσεις παράκεινται πρὸς τὰς ἐπιχειρήσεις τῆς τοπικῆς καὶ κατὰ παράδοσιν παραγωγῆς;

Ἀπὸ ἀπόψεως τῆς ζητήσεως δὲν ὑπάρχει πλέον ἡ ὁμοιομορφία. Ἐὰν ἡ ἐλαστικότης τῆς ζητήσεως ἐν σχέσει πρὸς τὸ εἰσόδημα δύναται νὰ θεωρηθῇ μικρά, διὰ τὰ βασικὰ εἶδη διατροφῆς, δὲν συμβαίνει τὸ αὐτὸ διὰ τὰ γεωργικὰ προϊόντα, ἅτινα ἀποτελοῦσι τὴν ὕλην τῶν βιομηχανιῶν μεταποιήσεως. Προσέτι,

ἵνα μὴ ἐπιβαρύνωμεν τὴν ἐφ' ἧς ἡ κριτικὴ μας ταξινομήσιν, οὐδὲν εἶπομεν περὶ τῶν ἐνδεχομένων μετατοπίσεων εἰς τὴν ἐξορυκτικὴν τῶν μεταλλείων καὶ τῶν μεταβάσεων αὐτῶν ἐκ τοῦ πρωτογενοῦς εἰς τὸν δευτερογενῆ τομέα.

Ὁ δευτερογενὴς τομεύς, πλέον ὁμοιογενής, ἐφ' ὅσον ἤθελεν ἀρκεσθῆναι εἰς τὰς ἐργοστασιακὰς βιομηχανίας (ὁρολογία «καθυστερητικὴ») χάνει τὸν χαρακτήρα τοῦτον διὰ τῆς συγκεκριμένης ἀπαριθμήσεως, οἷον τὰ ἐργοστάσια, ἡ οἰκοδομικὴ, τὰ δημόσια ἔργα, ἡ παραγωγή φωταερίου καὶ ἡλεκτρισμοῦ. Διατί; Διότι αἱ βιομηχαναὶ μεταποιήσεως εἶναι πολὺ διάφοροι μεταξὺ τῶν, διότι ἡ οἰκοδομικὴ περιλαμβάνει μορφὰς ὀργανώσεως καὶ ζητήσεως, αἵτινες μεγάλως διαφέρουσι μεταξὺ τῶν, διότι ἡ παραγωγή φωταερίου καὶ ἡλεκτρισμοῦ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα διαφορετικῶν ὀργανώσεων καὶ ζητήσεων (π.χ. βιομηχανικαὶ ζητήσεις τοῦ ἰδιωτικοῦ τομέως, τοῦ δημοσίου τομέως, ζητήσεις δι' οἰκιακὰς καταναλώσεις κλπ.), αἵτινες, ἐξ ὧν γνωρίζομεν, δὲν ὁμοιάζουν εἰς τὰς ὁμοιομορφίας τὰς ἀφορώσας τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῶν.

Εἰς τὸν τριτογενῆ τομέα¹ ἡ ἑτερογένεια εἶναι πλέον ἐκδηλὸς καὶ καταφανής, καὶ μία περαιτέρω ἐξήγησις εἶναι ἀναγκαία, λόγῳ τῆς σημασίας τὴν ὁποίαν τόσον ἡ θεωρία τοῦ Colin Clark, ὅσον καὶ αἱ προελθοῦσαι ἐξ αὐτῆς ἀποδίδουν εἰς τὸν τομέα τοῦτον.

Αἱ ἰδέαι ἀποσαφηνίζονται ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ἐὰν ἀποφύγωμεν δύο ἀνεπιτρέπτους ἐξομοιώσεις.

1) Ὁ Τριτογενὴς τομεύς δὲν εἶναι ἐξομοιώσιμος πρὸς τομέα μικρῶν ἐπιχειρήσεων² ἐν τῷ ὁποίῳ παρατηρεῖται μία εἰδικὴ ἀντίστασις κατὰ ἐπιχειρήσεων μεγάλης ἐκτάσεως (κλίμακος). Δὲν δύναται τις ν' ἀμφιβάλλῃ θεωρώντας πέντε στατικὰς κατηγορίας ἐκ τῶν ὁποίων συνίσταται ὁ τομεύς οὗτος, ἦτοι :

— Μεταφοραὶ καὶ συγκοινωνίαι

— Ἐμπόριον πάντῶς εἶδους (τοῦ ἐμπορίου τοῦ χρήματος συμπεριλαμβανομένου).

— Ὑπηρεσίαι προσωπικαὶ καὶ ὑπηρετικαὶ (συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ὑπηρεσιῶν τῶν πληρωνομένων, ὑπὸ τῶν πελατῶν εἰς τὰ ξενοδοχεῖα).

— Ὑπηρεσίαι ἐπαγγελματικαὶ (ιατρῶν, καθηγητῶν, δικηγόρων, ἡθοποιῶν κλπ.).

— Κράτος καὶ ὑπηρεσίαι πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν. Ἐντὸς τῶν ὁμάδων τούτων, ἀνευρίσκονται, μεγάλαι, μέσαι καὶ μικραὶ ἐπιχειρήσεις, μέχρι τῶν βιοτεχνικῶν τοιούτων, ἦτοι μέχρι τῆς παραγωγῆς ὑπηρεσιῶν ὑφ' ἐνὸς προσώπου βοηθουμένου ὑπὸ τινῶν συντρόφων.

1. "Is A. C. B. Fisher : A note on tertiary production (Economic Journal), Δεκ. 1952, σ. 820-834.

2. Small Scale Business.

Διὰ τὰς κατηγορίας (1) καὶ (2) μεγέθυνσις τῆς ἐπιχειρήσεως καὶ τῆς ἥν ἐπιφέρει παραγωγῆς, ἐντὸς δεδομένου περιβάλλοντος, πτωσίς τοῦ κόστους, εἶναι καὶ πιθανή καὶ δυναμένη νὰ παρατηρηθῇ.

Διὰ τὰς κατηγορίας (3) (4) καὶ (5) δὲν θὰ ἦτο σοβαρὸν ν' ἀποκρούσωμεν κατ' ἀρχὴν τὴν δυνατότητα ἐπιχειρήσεων μεγάλης κλίμακος.

Αἱ ἐπιχειρήσεις αὗται ἐνεργοῦνται ὑπὸ δρους καὶ μὲ μέσα λίαν διάφορα ἐκείνων τῆς μεγάλης ἐπιχειρήσεως, τῆς δρώσης ἐπὶ ἐλευθέρας ἀγορᾶς.

Εἰς τὸν Κρατικὸν καὶ διοικητικὸν τομέα ἡ εὐφυὴς σύνδεσις μέσων προσ-
αρμοζομένων κατὰ τὴν φύσιν των καὶ τὴν ἔκτασιν των πρὸς σκοπὸν καὶ ὄγκον
δεδομένης ζητήσεως ἀποτελεῖ τὸ ἀντίστοιχον τῶν ἐπιχειρήσεων μεγάλης
κλίμακος τοῦ ἰδιωτικοῦ τομέως. Διὰ τὰς ἐπαγγελματικὰς καὶ προσωπικὰς
ὕπηρεσίας δυνατότητες τοῦ αὐτοῦ εἶδους παρουσιάζονται ἐν μακρῷ χρόνῳ.

Ἄς παύσωμεν νὰ συγκρίνωμεν τὰ σύνολα μεταξύ των καὶ ἄς ἐξετάσωμεν
τὸν τρόπον κατὰ τὸν ὁποῖον παράγονται ἐν ταῖς χώραις τῆς Δύσεως αἱ καλῶς
καθωρισμέναι ὑπηρεσίαι. (λ.χ. κοῦρσες, manucure, ὁδηγοὶ ταξί). Ἄνευρί-
σκομεν τότε εἰς τὰ ἀστικά τοῦλάχιστον κέντρα τύπους ὁργανώσεως, ἀπὸ τῆς
μεγάλης ἐπιχειρήσεως ἀπασχολούσης ἓνα μεγάλον ἀριθμὸν μισθωτῶν μέχρι
τῆς μικρᾶς βιοτεχνίας. Ὑπάρχουσιν ὅθεν σοβαροὶ λόγοι νὰ σκεφθῶμεν ὅτι
εἰς τὸν τριτογενῆ τομέα, ὑπὸ τὴν ἐξεταζομένην πάντοτε ἀποψίν, ἡ στατιστικὴ
ἀνάλυσις τῆς ἐλαστικότητος τῆς προσφορᾶς καὶ τῆς ζητήσεως θὰ ἔδει
νὰ προηγήται χρησίμως τῆς ἐξαγγελίας νόμου ἀποδόσεων διὰ
τομέα δῆθεν ὁμοιογενῆ. Ἡ ὑφέρπουσα ἰδέα ὅτι ὁ τομεὺς εἶναι ἀσυμβίβαστος
πρὸς οἰκονομίαν μεγάλης κλίμακος εἶναι ἀμφισβητήσιμος.

2) Ὁ τριτογενὴς τομεὺς δὲν εἶναι ἐξομοιωσίμος
πρὸς ἓνα τομέα προϊόντων πολυτελείας ἢ ἡμι-
πολυτελείας, ἐνθα ἡ ἐλαστικότης τῆς ζητήσεως ἐν σχέσει πρὸς τὸ
εἰσόδημα θὰ ἦτο μεγαλύτερα τῆς τῶν ἄλλων τομέων.

— Διότι εἰς τὰς ἀνεπτυγμένας καὶ εἰς τὰς ὑπαναπτύκτους χώρας — διὰ
τὰς κοινωνικὰς ομάδας τὰς ἐπηρεαζομένας ὑπὸ εἰσαχθέντος καπιταλισμοῦ —
τὰ διαρκῆ ἀγαθὰ καταναλώσεως τὰ προερχόμενα ἐκ τοῦ «δευτερογενοῦς»
τομέως, ἦτοι αὐτοκίνητα, ἐνδύματα, ἐπιπλώσεις, ψυγεῖα, ὄργανα τηλεπικοινωνι-
ωνιῶν, ραδιόφωνα, κλπ. ἀποτελοῦσι σημαντικὸν τμῆμα τῶν ἀγαθῶν πολυ-
τελείας ἢ ἡμιπολυτελείας.

— Διότι καὶ εἰς τὰς ἀνεπτυγμένας καὶ εἰς τὰς ὑπαναπτύκτους χώρας
πλεῖστα ἀγαθὰ τοῦ τριτογενοῦς τομέως, ἦτοι ὑπηρεσίαι ὑγείας καὶ ὑγιεινῆς,
ὕπηρεσίαι διοικητικῆς ὁργανώσεως, ὑπηρεσίαι μεταφορῶν θεωροῦνται — ὑπο-
κειμενικῶς καὶ ἀντικειμενικῶς — μεταξύ τῶν πλέον ἀπαραιτήτων, σημαντικῆς,
ὁμῶς, μερίδος ἀπηλλαγμένης τῶν αὐτομάτων ἀντιδράσεων τῶν ἐνδιαφερομέ-
νων, καὶ ἀποτελοῦσιν ἀντικείμενον διοικητικῶν ἀποφάσεων χρήσεως αὐτῶν.

Ούτως εξαφνίζεται ἡ ἰδέα, ὅτι ἡ σχετική ἀνάπτυξις ἑνὸς «τριτογενοῦς» τομέως πολυτελείας ἢ ἡμι-πολυτελείας, ἀποτελεῖ ἐνδειξὴν προόδου.

Ἐφ' ὅσον οἱ τομεῖς οὗτοι, οὔτε ὁμοιογενεῖς εἶναι, οὔτε οἰκονομικῶς καθωρισμένοι, οὔτε ἡ σειρὰ διαδοχῆς τῶν σχετικῶν αὐξήσεων εἶναι οἰκονομικῶς σημαντικὴ οὔτε τὸ σχῆμα πρόδου εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρονται.

Ἄλλ' ἐὰν οἱ τομεῖς οὗτοι ἐλαμβάνοντο ὡς ἔχουσιν — μέ ὅλην δηλ. τὴν ἀσάφειάν των — καὶ ἐὰν ἐξητάζοντο αἱ στατιστικαὶ τὰς ὁποίας διαθέτομεν θὰ ἐπαληθεύετο ἄραγε ἡ ὑπόθεσις τοῦ Colin Clark ; Δὲν νομίζω.

Αἱ ἀρχικαὶ φάσεις τῆς ἀναπτύξεως τῶν καθυστερημένων χωρῶν, διὰ τὰς ὁποίας διαθέτομεν πληροφορίας, ἀποκαλύπτουσιν ὅτι αἱ στατιστικαὶ¹, αἵτινες παριστῶσι τοὺς κλάδους ἀπασχολήσεως σαφῶς διακεκριμένους ἀλλήλων, πολὺ κακῶς ἐφαρμόζονται εἰς περιβάλλοντα ἢ μορφὰς οἰκονομικῶς πολυλειτουργικὰς (multifonctionnels) (π.χ. ἀγρολῆπται καὶ ἔμποροι, ἱατροὶ καὶ ὑπάλληλοι — ἔμποροι), οὓς συναντῶμεν συχνά. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι πρὸ τῆς καταχωρήσεως τῶν συνολικῶν μεγεθῶν τῶν τομέων τούτων δέον νὰ βεβαιωθῶμεν ὅτι λαμβάνομεν ὑπ' ὄψιν ἐπακριβῶς τὰ πλαίσια θεσμῶν καὶ δομῶν τῶν τομέων καὶ τοῦ περιεχομένου των καὶ νὰ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι μία ἀπλὴ ποσοτικὴ περιγραφὴ ἐπακριβῆς καὶ ὀρθή, ἔχει μεγαλυτέραν ἀξίαν ἀπὸ τὸν συσχετισμὸν οἰκονομικῶς ἀκατανοήτων ἀριθμῶν.

ὑπὸ τὴν ἐπιφύλαξιν αὐτὴν παρατηροῦμεν ὅτι ὅταν αἱ ἐν καθυστέρήσει οἰκονομίαι ἀρχίσουν ν' ἀναπτύσσωνται, λαμβάνει χώραν ταχέως αὐξήσις τῶν μεταφορῶν καὶ συγκοινωνιῶν καὶ τοῦ ἐμπορίου ὑπὸ τὰς ποικίλας αὐτῶν μορφάς, γενομένων ἀπαραιτήτων λόγῳ τῆς ἀτελείας τῆς ἀγορᾶς : αἱ δραστηριότητες ὅμως αὗται εἶναι τριτογενεῖς.

Ἐν ταῖς καθυστερημέναις χώραις, ἐνθα τὸ ἐπίπεδον διαβιώσεως εἶναι πολὺ χυμῆλον, καὶ ἡ διατροφή εἶναι ἀνεπαρκής, ἡ αὐξήσις τοῦ εἰσοδήματος ἀκολουθεῖται ὑπὸ μιᾶς αὐξήσεως τῶν ἀγορῶν (achats), ἢ τῆς χρήσεως γεωργικῶν προϊόντων, ἅτινα ἀνήκουν εἰς τὴν πρωτογενῆ τομέα.

Βάσει τῶν ὧσων ἐν προκειμένῳ γνωρίζομεν κλίνομεν πρὸς τὴν σκέψιν

1. P. T. Bauer — B. S. Yamey : Economic Progress and Occupational Distribution, (Economic Journal, Δεκ. 1951). ἀναλύνει τὰς συγκεντρωθείσας πληροφορίας τῆς Δυτικῆς Βρεττανικῆς Ἀφρικῆς (Nigeria, Cote Dor.). Richard H. Holton : (Marketing Structure and Economic Development, Quarterly Journal of Economics, Αὐγ. 1953), δίδει πληροφορίας ἀφορώσας τὸ Puerto Rico. M. Osman Okyarr (Istambul) δεκνύει ὅτι ἡ ὑπόθεσις τοῦ C. Clark, δὲν φαίνεται νὰ ἐπαληθεύεται διὰ τὴν Τουρκίαν : La théorie des trois secteurs et le développement Economique (Economie Appliquée) No 3, 1956, σ. 315-327. Ἴδε ἐπίσης P. T. Bauer καὶ B. S. Yamey : Further notes on Economic progress and occupational distribution, (in Economic Journal, Μάρτιος 1954).

ὅτι ἡ μετακίνησις δὲν γίνεται συμφώνως πρὸς τὴν ὑπὸ C. Clark τυπικὴν σειράν. Μέχρις, ὅμως, εὐρυτέρων γνώσεων, ἡ θεωρητικὴ ἀνάλυσις τῆς μετακινήσεως ταύτης θὰ ἀποτελέσῃ καλὺτερον μέσον ἐρεῦνης, ἐὰν ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν ἡ ὀργάνωσις καὶ ἡ δομὴ καί, ἐὰν ἐπιθυμῇ τις, καὶ ἡ διάρθρωσις καὶ ἡ εὐκίνησις.

Θεωροῦντες πολλὰς καπιταλιστικὰς οικονομίας τῆς Εὐρώπης καὶ οικονομίας ἐν καθυστερήσει ἐπὶ μακροτάτῃν περίοδον ἀπὸ τοῦ 1850 μέχρι τῶν ἡμερῶν μας¹ καὶ σκεπτόμενοι βάσει τριῶν στατιστικῶν ὁμάδων ἀφροωτῶν τὴν γεωργίαν, βιομηχανίαν (μεταλλευτικὴν, ἐργοστασιακὴν, οἰκοδομικὴν καὶ τὰ «οἰκιά» (reste), ἄνευ δηλ. μεγαλυτέρας ἀκριβείας) διαπιστοῦμεν μίαν μείωσιν τῆς χρησιμοποιοῦμενης ἐν τῇ γεωργίᾳ ἐργασίας. Διαπιστοῦμεν ὁμοίως ὅτι τὸ ποσοστὸν αὐξήσεως τῆς παραγωγικότητος τοῦ ἐργάτου δὲν εἶναι ἐν τῇ γεωργίᾳ ἡυξημένον ὅσον εἰς τὰ μεταλλεῖα, τὴν ἐργοστασιακὴν βιομηχανίαν καὶ τὰς μεταφοράς. Ἐὰν ἀναλύσωμεν τὰ «οἰκιά» εἰς τὰ, ὡς ἑνωτέρω, πέντε μέρη, θὰ ἴδωμεν ὅτι ἐκτὸς τῶν ἀπὸ χώρου εἰς χώρον διακινήσιν, σημαντικαὶ διαφοραὶ ὑπάρχουν ἐπίσης ἐν τῇ συνολικῇ ὄψει ἐκάστου μέρους². Οὕτω, τὸ ποσοστὸν τῆς χρησιμοποιοῦμενης ἐργατικῆς δυνάμεως εἰς τὰς μεταφοράς αὐξάνει πρὸ τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου σημαντικῶς, κατόπιν τείνει πρὸς σταθεροποίησιν καὶ — εἰς ὠρισμένας περιπτώσεις — πρὸς μείωσιν. Τὸ ποσοστὸν ὅμως τοῦτο εἶναι πάντοτε μικρόν ἐν σχέσει πρὸς τὸ σύνολον τῆς χρησιμοποιοῦμενης ἐργατικῆς δυνάμεως. Τοῦτο ἐξηγεῖται ἐφ' ὅσον ἤθελε ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ σημασία τῶν ἐπενδύσεων εἰς σταθερὸν κεφάλαιον καὶ τῆς ἐξαιρετικῶς ὑψωμένης παραγωγικότητος τοῦ ἐργάτου ἐν τῇ ἀράσει ταύτῃ.

Τὸ ποσοστὸν τῆς χρησιμοποιοῦμενης ἐργατικῆς δυνάμεως εἰς ἰδιωτικὰ καὶ κρατικὰ ἔργα τείνει εἰς συνεχῇ αὐξήσιν ἐπὶ μακροτάτης περιόδου, καὶ συνεχίζεται καὶ κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίαι. Αἱ μορφαὶ ἐξελίξεως ποικίλουν πολὺ ἀπὸ περιπτώσεως εἰς περίπτωσιν. Οὕτω, ἀπὸ τοῦ 1870 ἕως τοῦ 1940, τὸ εἰς προσωπικὰς ὑπηρεσίας σχετικὸν ποσοστὸν, εἶναι περίπου σταθερὸν εἰς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας καὶ τὴν Μεγάλαν Βρετανίαν, λιχνῶς ὅμως μειοῦται εἰς τὸ Βέλγιον.

Αἱ ἀνεπαρκεῖς στατιστικαὶ τὰς ὁποίας διαθέτομεν καὶ τὸ μέχρι τοῦδε παρατηρηθὲν χάσμα, τὸ ὅποιον τὰς χωρίζει ἀπὸ μίαν θεωρητικὴν ἐρμηνείαν, δικαιολογοῦν σκεπτικισμόν τινα, διὰ τὰς σχηματικὰς γενικεύσεις τοῦ C. Clark.

Ἄλλ' ἐφ' ὅσον παρουσιάσαμεν λεπτομερεῖ, κριτικὴν εἶναι ἐπιτρεπτόν νὰ διευκρινισθῶσιν αἱ ἀπόψεις καὶ νὰ δοθῇ μία συνειδητὴ καὶ συστηματικὴ ὥθησις πρὸς νέας θεωρητικὰς συζητήσεις.

1. *Materiaux pour une analyse de la croissance Economique*, I.S.E.A., Cahiers Serie D, no 8, σελ. 49 κ.ἐπ.

2. Ἔργον ἀναφερθέν, σελ. 52-54.

Ἡ ἐξέλιξις τῶν ἀνεπτυγμένων οἰκονομικῶς κοινωνιῶν μᾶς παρουσιάζει μίαν ὀρισμένην ὑπερπήδησιν τοῦ ὁρίου, τὸ ὁποῖον ἐχώριζε καὶ χωρίζει εἰσέτι τὴν γεωργίαν ἀπὸ τῆς βιομηχανίας, ὡς καὶ τὰ ἀστικά πολιτιστικὰ περιβάλλοντα ἀπὸ τῶν γεωργικῶν πολιτιστικῶν τοιούτων. Ἡ γεωργία ἐκβιομηχανίζεται, παρουσιάζει δηλ. ὀρισμένους χαρακτῆρας τῆς βιομηχανίας (ἐκμηχάνισις, σημασία τῶν σταθερῶν κεφαλαίων). Ἡ ὑπαίθρος ἀστικοποιεῖται καὶ αἱ πόλεις τείνουν ν' «ἀγροτοποιηθῶσι» (ruraliser), ἥτοι νὰ προσφέρωσιν εἰς τοὺς κατοίκους τῶν ὀρισμένα πλεονεκτήματα τῆς ἀγροτικῆς ἢ τῆς σχεδὸν ἀγροτικῆς ζωῆς καὶ νὰ ὀργανώσωσι τινὰς τῶν νέων βιομηχανικῶν ἐγκαταστάσεων ὑπὸ τοιούτους ὅρους, ὥστε νὰ ἐξαλειφθῶσι τὰ ἐκ τῆς συγκεντρώσεως εἰς τὰς πόλεις καὶ τὰ προάστεια ἐλαττώματα.

«Βιομηχανία», «γεωργία», «μεταφοραὶ» δὲν σημαίνουνσι πλεον ἐν τῇ νέῃ περιβάλλοντι, ὅ,τι ἄλλοτε ἐσήμαινον : αἱ βασικαὶ ταξινομήσεις ἔχουσι κλονισθῆ καὶ ὁ τρόπος τοῦ συνδυασμοῦ καὶ τῆς συγκεντρώσεως τῶν ποικίλων καὶ πολυπλόκων δραστηριοτήτων, φαίνεται νὰ εἶναι ὁ ἀποκαλύπτων τὴν ἐξέλιξιν, (ἴσως δὲ καὶ τὴν πρόοδον) πολὺ περισσότερον παρὰ αἱ συνολικῶς λαμβανόμεναι ποσοτικαὶ τῶν δραστηριοτήτων σχέσεις.

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀναζητεῖται εἰς τὰς συγχρόνους κοινωνίας καὶ οἰκονομίας εἶναι μία διαρρύθμισις καὶ μία μείωσις τῶν ἀντιθέσεων μεταξὺ τῶν κατοίκων τῶν πόλεων καὶ τῶν κατοίκων τῆς ὑπαίθρου, μεταξὺ ἀγροτῶν καὶ βιομηχάνων.

Εἰς τὰς πολὺ ἐξελιγμένας καπιταλιστικὰς οἰκονομίας τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν τῆς Βορείου Ἀμερικῆς, π.χ. γίνεται προσπάθεια ἐπιλύσεως τοῦ προβλήματος τούτου διὰ τῶν τεχνικῶν βελτιώσεων καὶ διὰ τῶν ἐπιδοτήσεων εἰς τοὺς καλλιεργητάς. Ἀλλὰ καὶ ἡ Σοβιετικὴ Ρωσσία εὐρίσκειται ἐνώπιον ἐνὸς προβλήματος ἀναλόγου. Ὁ J. Stalin¹, ὑποθέτων ὅτι αἱ βασικαὶ ἀντιθέσεις συμφερόντων μεταξὺ πόλεων καὶ ὑπαίθρου ἀπληρίφθησαν διὰ τοῦ πραγματοποιηθέντος σοσιαλισμοῦ, συνιστᾷ τὴν ὑπερπήδησιν τῶν ἀντιθέσεων, τῶν-εἰσέτι ὀφισταμένων λόγῳ τῶν ἐμπορευματικῶν συναλλαγῶν (λόγῳ π.χ. τῆς ἰδιοκτησίας τῶν kolkhoz) καὶ τῶν εἰς τοὺς ὕλικούς καὶ πολιτιστικούς ὅρους τῆς ζωῆς ἀχρήστων «ἀνισοτήτων». Εἰς τὴν «ἐξαφάνισιν τῆς μεγάλης πόλεως» προβάλλει τὴν ἐμφάνισιν νέων πόλεων ἱκανῶν, ὅπως εὐνοήσωσι τὴν ἐξίσωσιν τῶν ὄρων ὑπάρξεως καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ.

Εἰς περιβάλλοντα πολὺ διαφορετικὰ φαίνεται ν' ἀπασχολοῦνται μὲ τὴν ἐναρμόνισιν² τῆς ἀναπτύξεως μὲ τὴν πρόοδον, ἥτοι μὲ τὸ νὰ καταστήσωσι

1. Les Problèmes Economiques du Socialisme en U.R.S.S., Edit. Sociales 1952, σελ. 27 κ.λπ.

2. F. Perroux : Sur la différence entre les politiques de croissance harmonisée

συμβιβαστοὺς ἢ τοῦλάχιστον ὀλιγώτερον ἀσυμβιβάστους τοὺς βασικοὺς σκοποὺς καὶ τὰ οἰκονομικὰ σχέδια τῶν κοινωνικῶν ομάδων.

Ἡ πρόδοδος αὕτη δὲν εἶναι δυνατὸν ὅμως νὰ συλληφθῇ οὔτε ὑπὸ τῆς ἀναλυτικῆς μεθόδου τὴν ὁποίαν ἀνωτέρω ἐξητάσαμεν, οὔτε γενικώτερον ὑπὸ τοῦ τρόπου σκέψεως μὲ τὸν ὁποῖον προβαίνει αὕτη.

Διὰ τὸν λόγον τοῦτον, δὲν θεωρῶ σκόπιμον ὅπως ἐπιμείνω ἐπὶ τῶν ὑποδείξεων — καὶ οὐχὶ ἐπὶ τῆς θεωρίας τοῦ Martin Wolfe ἱστορικοῦ, ὅστις καίτοι ἐπέκρινε τὰς ἀπόψεις τοῦ Colin Clark, φαίνεται ὅμως, νὰ δέχεται τὴν διαίρεσιν τῆς οἰκονομίας εἰς ἓνα μικρὸν ἀριθμὸν χαρακτηριστικῶν τομέων πρὸς τὸν σκοπὸν ὅπως διαφωτισθῇ ἡ ἀνάλυσις τῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς πρόδου.

Ἡ ἰδέα τοῦ Martin Wolfe εἶναι ὅπως διακρίνωμεν τὰς οἰκονομικὰς δραστηριότητας βάσει τοῦ κυρίου παράγοντος, ὅστις περιορίζει τὴν αὐξήσιν τῆς παραγωγικότητος, καθοριζομένης ἐκ τῆς ποσότητος τῶν ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν, αἵτινες λαμβάνονται ἐκ τῶν ἐργαζομένων ἀνθρώπων. Εἰς τὸν πρωτογενῆ αὐτοῦ τομέα, τὸν περιοριστικὸν παράγοντα ἀποτελεῖ ἡ ἀντίστασις τῆς φύσεως: χρονικὰ διαστήματα minima ἐπιβάλλονται εἰς τοὺς ὀργανικοὺς κύκλους (cycles). Εἰς τὸν δευτερογενῆ τομέα, ὅστις περιλαμβάνει τὰς ἐργαστασιακὰς βιομηχανίας, τὰς μεταφοράς, τὰς βιομηχανίας παραγωγῆς ἐνεργείας, τὸ ὅριον τὸ προοδευτικῶς ἀπομακρυνόμενον — ὀφείλεται εἰς τὸ κεφάλαιον — μηχαναί, ἤτοι τὴν συλλογὴν μηχανικῶν μέσων καταλλήλων ὅπως αὐξήσωσι τὴν παραγωγικότητα τῆς ἀνθρωπίνης ἐργασίας. Εἰς τὸν τριτογενῆ τομέα τὸ ὅριον ἐκφράζεται διὰ τῆς ἀνθρωπίνης ἐπιδειξιότητος τῆς σχετικῶς ἀνευ βοηθείας τινὸς συντελουμένης (the relatively unaided human skill): εἰς τὸν τελευταῖον τοῦτον τομέα συγκεντροῦνται αἱ τέχναι, τὰ ἐπαγγέλματα τὰ ἀσκούμενα ἀνευ βοηθείας (σημαντικῆς) μηχανῶν, τὰ ὑπηρετικὰ ἔργα, ἡ ἐκπαίδευσις, τὸ ἐμπόριον: χονδρικὸν καὶ λιανικόν, (εἰς τινὰς περιπτώσεις) αἱ ὑπὸ τῶν ἱατρῶν παρεχόμεναι ὑπηρεσίαι καὶ τῶν βοηθῶν αὐτῶν κλπ.

Ὁ συγγραφεὺς δὲν διακινδυνεύει ποσῶς διατύπωσιν νόμων συγκριτικῆς παραγωγικότητος τῶν τομέων. Θεωρεῖ ὅμως, ὅτι ἡ αὐξήσις τῆς παραγωγικότητος εἶναι συγκριτικῶς μικρὰ εἰς τὸν τριτογενῆ τομέα. Ἐάν δι' αὐτοῦ σκοπῇ οὗτος νὰ ὑποδείξῃ ὅτι ἡ παραγωγικότης τῆς ἐργασίας εἶναι, *ceteris paribus*, μικροτέρα ὅταν ἡ ἐργασία δὲν βοηθῇται ὑπὸ κεφαλαίου — μηχανῶν — φοβοῦμαι ὅτι ἡ ἀποψὶς του δὲν δύναται εὐκόλως νὰ δικαιωθῇ. Πλὴν, εἰδικώτερον, ἐάν ἀπαλειφῶσιν ἐκ τοῦ τριτογενοῦς τοῦ τομέως πᾶσαι αἱ δραστηριότητες, αἵτινες ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, ὠφελοῦνται ἐκ τῆς βοηθείας κεφαλαίου-μηχανῶν, γεγονὸς τὸ ὁποῖον θὰ καθιστᾷ τὸν τομέα τοῦτον ἀναιμιόν.

Αἱ ὑποδείξεις τοῦ Martin Wolfe, πολὺ ἐπικριτικαὶ βεβαίως τοῦ

«et les politiques anticycliques, Rapport εἰς τὸ Congrès International de l'International Economic Association», Rome, Σεπτ. 1956.

«ΑΡΧΕΙΟΝ» Δ. Ε. Καλιτσουάκη, Τόμ. 42ος (1962), Τεύχ. Α'

Colin Clark, παρουσιάζουν όμως -- ως φρονώ -- το αυτό μεθοδολογικόν ἐλάττωμα.

Εἰς μίαν σοβαρὰν συζήτησιν θὰ ἠδύναντο αὐταὶ νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἐν δεῖγμα κατακτῆσεως τῆς θεωρίας τῶν τριῶν τομέων. Παρέχουν ἐπίσης, αὐταὶ, τὴν εὐκαιρίαν, ὅπως καταδειχθῇ πῶς ἡ οἰκονομικὴ σκέψις δύναται νὰ εἶναι ἀτελῶς ποσοτικὴ. Ἡ ποσοτικὴ γνῶσις ἢ κτηθεῖσα δι' ἀσαφῶν ἐννοιῶν ἀντιτίθεται, φύσει, πρὸς τὴν ἀυστηρὰν καὶ κατὰ π ρ ο σ έ γ γ ι σ ι ν ποσοτικὴν γνῶσιν, τῆς ὁποίας μετρεῖται ὁ β α θ μ ὸ ς προσεγγίσεως.

III. Ὁμάδες Δεικτῶν.

Εἶναι ἐπιτρεπτόν εἰς τὸν παρατηρητὴν νὰ καταρτίσῃ πίνακα ἀποτελούμενον ἐκ πολλῶν ἀπλῶν δεικτῶν, ἐκλέγων πρὸς τοῦτο μίαν ἐκφραστικὴν ὁμάδα. Τοῦτο βεβαίως δὲν πρόκειται νὰ βελτιώσῃ τὴν ἀξίαν τοῦ δείκτου, ὁ μεταξὺ τούτων ὅμως σύνδεσμος δύναται ν' ἀποκτήσῃ μίαν σημασίαν.

Διὰ νὰ ἀποσαφηνίσωμεν τὰς ἰδέας, ἃς ἐξετάσωμεν ἓνα ἀπλοῦν πίνακα, τὸν ὁποῖον ἀνευρίσκομεν ἐν τῷ «*Ανάγκαι καὶ Πόροι τῆς Ἀμερικῆς*» (*America's needs and resources*)¹.

Τὸ ἐκλαϊκευτικὸν τοῦτο δημοσίευμα σοβαρὸν καὶ μεθοδικόν, ἐχρησίμευσε διὰ τὴν σύνταξιν τῶν καθ' αὐτὸ εἰπεῖν ἐκλαϊκευτικῶν φυλλαδίων, διὰ τοῦτο, ἀποτελεῖ ἐν καλὸν παράδειγμα χειρισμοῦ καὶ παρουσιάσεως τῶν ἀπλῶν δεικτῶν τῶν οἰκονομικῶν προόδων καὶ τῆς οἰκονομικῆς προόδου τῆς συντελεσθείσης ὑπὸ ἔθνους τινός.

Ὁ συνδυασμὸς παρουσιάζει -- κατὰ σύμπυκτον τρόπον -- διὰ πέντε καμπυλῶν τὴν ἱστορίαν τῶν οἰκονομικῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἐπιτευχθέντων εἰς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας ἀπὸ τοῦ 1850 ἕως τοῦ 1900, ἤτοι:

-- τὸ ἐθνικὸν εἰσόδημα ὑπελογίσθη εἰς τιμὰς τοῦ 1940, ἤτοι αἱ ὀνομαστικαὶ ἀξίαι διηρθήσαν δι' ἐνὸς δείκτου (τιμῶν τῶν ὑποτίμων ἢ βάσις εἶναι τὸ 1940, σύνθετος δείκτης προόδου),

-- δύο δεῖχται ἀπασχολήσεως, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀπασχοληθέντων ατόμων (εἰς ἑκατομμύρια), ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν ἀνθρώπων-ὥρων (*hommes-heures*) κατ' ἔτος καὶ (εἰς ἑκατομμύρια),

-- δείκτης παραγωγικότητος: τὸ καθαρὸν προῦν κατ' ἀνθρώπον-ᾠραν κατ' ἀξίαν εἰς ἑκατοστὰ τοῦ δολλαρίου (*cents*),

-- δείκτης μέσης διαρκείας τῆς ἐργασίας (ὁ μέσος ἀριθμὸς τῶν ὥρων ἐργασίας καθ' ἑβδομάδα).

Τὸ πλεόν χαρακτηριστικὸν σημεῖον κάμψεως διὰ τὰς τέσσαρας ταύτας καμπύλας, ἤτοι (ἐθνικὸν εἰσόδημα, ἀπασχόλησις, μέση διάρκεια ἐργασίας,

1. Frederic Dewhurst and Associates: *The Twentieth Century Fund*, 1947, σ. 25/813 σελ.

συνολικὸς ἀριθμὸς ἀνθρώπων-ὥρων) ἐμφανίζεται κατὰ τὸ 1900. Τὸ ποσοστὸν αὐξήσεως μεταβάλλεται ἀπὸ τῆς καμπῆς ταύτης. Δι' ὁλόκληρον τὴν περίωδον, ὑπάρχει αὐξήσις (croissance). Τὸ ἐθνικὸν εἰσόδημα (εἰς τιμὰς 1940) ἀνέρχεται ἀπὸ 4,7 δισεκατομμύρια δολλάρια κατὰ τὸ 1850 εἰς 121,7 δισεκ. δολ. τὸ 1944.

Διὰ τὴν ἀπασχόλησιν, τὸ αὐτὸ σημεῖον κάμψεως καὶ ἡ αὐτὴ μικρὰ τάσις : 1850, 7,4 ἑκατομμύρια ἀπασχοληθέντων ἐργατῶν. Τὸ 1944, 63,2 ἑκατ.

Ἡ μέση διάρκεια τῆς ἐργασίμου ἐβδομάδος, ἦτις κάμπτεται πολὺ ἱσχυρῶς δι' ὁλόκληρον τὴν περίωδον (1850 : 70,6 ὥρας, 1944 : 46,7 ὥρας), παρουσιάζει πλεόν ἐκδηλον ἐλάττωσιν ἀπὸ τοῦ 1900. Ἐκ τοῦ συνδυασμένου ἀποτελέσματος τῆς ἐπιβραδύνσεως εἰς τὴν αὐξήσιν τῆς ἀπασχολήσεως, καὶ τῆς ἐπιταχύνσεως (acceleration) κατὰ τὴν μείωσιν τῆς μέσης διαρκείας τῆς ἐργασίμου ἐβδομάδος διαπιστοῦται εἰκὼν συνολικοῦ ἀριθμοῦ ἀνθρώπων-ὥρων ἐργασίας ἀπὸ τοῦ 1910 ἕως τὸ 1940.

Ἡ οὕτω δοθεῖσα ἡμῶν σύνοψις αὕτη εἶναι ἡ ἱστορία μιᾶς μεγάλης φέρμας, τῆς φέρμας τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν. Συσχετίζονται ἐκφράσεις ἀόριστοι καὶ σύντομοι τοῦ κόστους καὶ τῶν ἀποδόσεων. Αἱ «ἀποδόσεις» περυστῶνται ὑπὸ τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος (συνολικὸς δείκτης) καὶ ὑπὸ τοῦ καθαρῦ προϊόντος κατ' ἄνθρωπον-ὥραν (δείκτης παραγωγικότητος). Αἱ παραγωγικαὶ δαπάναι παριστῶνται ἐμμέσως, ὡς δαπάναι εἰς ἐργασίαν διὰ τῆς ἐλάττωσεως τῆς μέσης διαρκείας τῆς ἐργασίμου ἐβδομάδος.

Εἰς τῶν σκοπῶν τοῦ πίνакτος εἶναι νὰ καταστήσῃ φανεράν τὴν μεταξὺ αὐξανόμενου προϊόντος καὶ αὐξανόμενης ἀναπαύσεως (μὴ ἐργασίας) σχέσιν. Ἵνα ἐπιτευχθῇ τοῦτο ἡ ἐξῆς ἀκολουθεῖται μέθοδος : συγκρίνεται ἡ ἐργατικὴ δύναμις, ἡ πλήρως χρησιμοποιηθεῖσα κατὰ τὸ 1940, πρὸς τὴν ἐργατικὴν δύναμιν, τὴν πλήρως χρησιμοποιηθεῖσαν κατὰ μίαν προγενεστέραν περίωδον, π.χ. κατὰ τὸ 1910, καὶ ἀναζητεῖται τὸ κατὰ τὸ 1940 προϊόν. διὰ τὴν παραγωγικότητα τοῦ 1940 καὶ τὴν διάρκειαν ἐργασίας τοῦ 1910. Ἐν τῷ ἐξετασθέντι παραδείγματι, τὸ καθαρὸν ἐθνικὸν εἰσόδημα κατὰ τὸ 1910 (τιμὰς 1940) ἦτο 44,1 δισεκ. δολλάρια καὶ κατὰ τὸ 1940, 77,6 δισεκ. δολλάρια ὑπὸ τοῦς πράγματι ἰσχύσαντας ὅρους, ὡς πρὸς τὴν διάρκειαν ἐργασίας, τὴν παραγωγικότητα καὶ τὴν ἀπασχόλησιν. Ἐάν ἡ ἐργατικὴ δύναμις εἶχε πλήρως χρησιμοποιηθῇ κατὰ τὸ 1940, μετὰ τὴν διάρκειαν ἐργασίας τοῦ 1940, τὸ ἐθνικὸν εἰσόδημα θὰ ἦτο 88 δισεκ. δολλ. Καὶ ἐάν ἡ ἐργατικὴ αὕτη δύναμις, μετὰ τὴν παραγωγικότητα τοῦ 1940, εἶχεν ἀπασχοληθῇ κατὰ τὴν αὐτὴν μέσθην διάρκειαν πρὸς τὴν τοῦ 1910, τὸ ἐθνικὸν εἰσόδημα θὰ ἦτο τότε 118 δισεκ. δολλάρια.*

Ἀφαιροῦντες ἐκ τῶν 118 δισεκ. δολλ. τὸ καθαρὸν πραγματικὸν εἰσόδημα τοῦ 1910 (ἦτοι 44 δισεκ. δολλ.), λαμβάνομεν ὑπόλοιπον 74 δισεκ. δολλ. Ἡ διαφορά αὕτη ἐν τῷ ἀναλυθέντι κειμένῳ καλεῖται δυνατικὴ αὐξήσις (poten-

tial increase) τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος. Δοθέντος τοῦ τρόπου τούτου ὑπολογισμοῦ, δύναται ν' ἀπομονώσῃ τὸ ἐν τῇ δυνητικῇ ταύτῃ αὐξήσει μέρος, τὸ ὀφειλόμενον εἰς τὴν αὐξήσιν τῆς παραγωγικότητος, ἥτις προσφέρει ἐν συμπλήρωμα ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν, ἐκτιμώμενον εἰς 60%, καὶ τὸ μέρος τὸ ὀφειλόμενον εἰς τὴν μείωσιν τῆς διάρκειας τῆς ἐργασίας ἢ αὐξήσεως τῆς ἀναπαύσεως (μὴ, ἐργασίας) ἐκτιμηθὲν εἰς 40%.

Εἶναι, ὅθεν, σαφές ὅτι τοῦτο συνίσταται εἰς τὸ νὰ συγκρίνῃ τις ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον «θὰ ἔδει νὰ εἶναι» πρὸς «ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον πράγματι ὑπῆρξε». Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον «ὑπῆρξε», ἦτο μία μεγάλη ἀνεργία κατὰ τὸ 1940, τοιαύτη ὥστε τὸ πραγματικὸν ἐθνικὸν εἰσόδημα κατὰ τὸ 1940 ἦτο 78 δισεκ. δολλ. (καὶ οὐχὶ 88 δισεκ. δολλ., εἰσόδημα πλήρους ἀπασχολήσεως μετὰ τὴν παραγωγικότητα τοῦ 1940 καὶ τὴν διάρκειαν ἐργασίας τοῦ 1910).

Ὁ τρόπος οὗτος τοῦ ὑπολογισμοῦ ἔχει δύο συνεπείας : Πρὸς ἐκτίμησιν τῆς προόδου ἐλκύεται ἐπιμονῶς ἡ προσοχὴ ἐπὶ τοῦ φαινομένου τῆς ἀνεργίας, τοῦ παρατηρουμένου εἰς τὰς ἀποκεντρωμένας οἰκονομίας καὶ βασιζομένας εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις καὶ τὴν ἀγοράν, καὶ ἐπὶ τοῦ ἀποφασιστικοῦ χαρακτῆρος τοῦ φαινομένου τούτου. Καὶ τονίζει τὴν ἀδυναμίαν τοῦ ὑπολογισμοῦ τῆς αὐξήσεως τοῦ προϊόντος καὶ τῆς παραγωγικότητος, διὰ τὴν ἀνάλυσιν τῆς προόδου, ἀνευ ποῖας τινος γνώσεως τοῦ κόστους, ὅχι μόνον τοῦ παρουσιαζομένου ὑπὸ τῶν ἰδιωτικῶν ἢ δημοσίων λογιστικῶν, ἀλλ' ὅλης τῆς κοινωνικῆς ὡς καὶ ἀνθρωπίνης δαπάνης, ἣν προκαλεῖ ἡ αὐξήσις τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος καὶ τῆς παραγωγικότητος.

Β. Αἱ ὁμάδες τῶν παραλειφθεῖσων μεταβλητῶν.

Ἀφοῦ ἐξητάσαμεν μετὰ ποῖας τινος λεπτομερείας τοὺς κυριωτέρους δείκτας τῆς προόδου, δυνάμεθα νῦν νὰ δώσωμεν μίαν προσωρινὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα, τὸ ὁποῖον ἐν ἀρχῇ ἐθέσαμεν : «Ἐὰν ἐγνωρίζομεν μόνον ὅ,τι οἱ δείκται μᾶς προσφέρουσι, τί ἀκριβῶς θὰ ἐγνωρίζομεν ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς προόδου ;». Ἡ σχετικὴ ἀπάντησις εἶναι ὅτι πολὺ ὀλίγα πράγματα θὰ ἐγνωρίζομεν.

Τοῦτο συμβαίνει, ὅχι μόνον διότι ἐκάστη στατιστικὴ ἀπαιτεῖ μίαν ἐρμηνευτικὴν ἐργασίαν, ἀλλὰ κυρίως διότι αἱ ἔννοιαι καὶ αἱ στατιστικαὶ συσχετίσεις ἔχουσι θεμελιωθῆναι βάσει μιᾶς θεωρίας, ἡ δὲ θεωρία ἐκ τῆς ὁποίας ἐμπνέονται αἱ στατιστικαὶ τῆς οἰκονομικῆς προόδου, ἃς διαθέτομεν, δὲν φαίνεται νὰ εἶναι ἱκανοποιητικὴ. Καθ' ὅσον ἀσχολεῖται αὕτη μετὰ τὴν ἐθνικὴν μονάδα λαμβανομένην ὡς ὅλον καὶ συνάγει τ' ἀποτελέσματα διὰ τὴν μονάδα ταύτην ἢ διὰ τὰ μέρη ταύτης, χωρὶς νὰ ἐνδιαφέρεται κυρίως διὰ τὸν τρόπον μετὰ τὸν ὁποῖον τ' ἀποτελέσματα ταῦτα προκύπτουν.

Ἄλλοις λόγοις, τὸ ἐνδιαφέρον τῆς συνίσταται κυρίως εἰς τὸ νὰ ὑπολογίζεῖ, ἀπὸ περιόδου εἰς περίοδον, σύνολα μᾶλλον ἀνθρώπων καὶ πραγμά-

των, παρά να καθορίζη την διαδικασία των μεταβολών και τόν τρόπον ρυθμίσεως των αντιθέσεων, μεταξύ ανθρώπινων ομάδων, ως συνδέει εν οικονομικόν «βέλτιον» (ήτοι, μία καλύτερα ικανοποιήσις των υλικών αναγκών των ανθρώπων) πρὸς ένα «χρόνον» (ήτοι πρὸς μίαν ὀρισμένην περίοδον).

Θά καθορίσω τὰς προτάσεις μου ταύτας διαδοχικῶς ἀπὸ δύο ἀπόψεων, ἤτοι :

- 1) ἀπὸ τῶν βαρῶν τῆς προόδου,
- 2) ἀπὸ τῶν σκοπῶν τῶν οικονομικῶς δρώντων.

1) Ἐστω, μετρηθεῖσα ὑπὸ τῶν γνωστῶν δεικτῶν — (ἡ αὔξησις τοῦ κατὰ κεφαλὴν πραγματικῶν προϊόντος) — μία διαπιστωθεῖσα ἐν δεδομένη οἰκονομία πρόοδος, κατὰ τὴν διάρκειαν μιᾶς μικρᾶς περιόδου (περιλαμβανοῦσης πολλοὺς κύκλους). Ἡ πρόοδος αὕτη ἐπραγματοποιήθη κατόπιν μιᾶς ἀλλαγῆς τῶν δομῶν, ἤτοι τῶν ἀναλογιῶν μεταξύ παραγωγῆς καὶ ἀποθεμάτων, καὶ τῶν μεταξύ τῶν οικονομικῶν μονάδων σχέσεων. Ἦτοι, ἐπὶ τὸ ἀπλούστερον, διὰ τῆς μεταβάσεως ἀπὸ μιᾶς ἀρχικῆς δομῆς Si εἰς μίαν τελικὴν St. Ἐν τῇ St. οἱ ὅροι οἱ σχετικοὶ πρὸς τὸ προϊόν καὶ τὸν πληθυσμὸν εἶναι τοιοῦτοι, ὥστε τὸ κατὰ κεφαλὴν προϊόν νὰ εἶναι μεγαλύτερον τοῦ ἐν Si.

Ὅθεν, αἱ ἰδιωτικαὶ καὶ αἱ δημόσιαι λογιστικαί, ὡς αἱ κοινωνικαὶ λογιστικαί, αἱ ἐκ τῶν προηγουμένων προελθοῦσαι δὲν παρέχουσιν εὐθὺς καὶ ἀμέσως, καὶ συχνάκις οὐδαμῶς δύνανται νὰ παράσχωσι, λογιστικὰ στοιχεῖα, οὔτε χονδροειδῇ ἀκόμη, τῶν πολυαρίθμων βαρῶν ἢ τῶν κοινωνικῶν δαπανῶν τῆς προόδου.

Κατ' ἀρχάς : Αἱ δαπάναι εἰς ἀνθρωπίνην ζωὴν.

Σύγχρονοι στατιστικαὶ ἔρευναι, ἀρκετὰ ἀκριβεῖς, φαίνεται νὰ διαπιστῶσιν ὅτι τὸ ποσοστὸν θνησιμότητος καὶ νοσηρότητος εἶναι ὑψηλότερον εἰς τὰς ομάδας τῶν ἀπόρων, παρά εἰς τὰς ομάδας τῶν εὐπόρων. Σοβαροὶ λόγοι μᾶς πείθουσιν, ὅτι τὸ αὐτὸ ἴσχυε καὶ κατὰ τὰς πρώτας ἀρχάς τῆς ἐκβιομηχανίσεως καὶ ὅτι, κατὰ τὰς πρώτας ταύτας ἀρχάς, αἱ ἀξιοθρήνητοι συνθῆκαι τῆς ἐργασίας καὶ ἡ διάρκεια αὐτῆς εἶχον αὐξήσει γενικῶς τὴν θνησιμότητα καὶ εἰδικώτερον τὴν παιδικὴν θνησιμότητα τῶν ἐργατικῶν τάξεων. Ὁ αὐτὸς συλλογισμὸς ἰσχύει καὶ διὰ τὰς περιπτώσεις τῆς ὑποχρεωτικῆς ἐργασίας (κατὰ νόμον καὶ ἐν τῇ πράξει) εἰς τὰ ἀποικιακὰ ἐδάφη ἢ καὶ ἀλλαχοῦ, καὶ διὰ τὰς περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας μία κοινωνικὴ ὁμάς ἀναγκάζεται εἰς κατωτέρων εἰδῶν ἀπασχολήσεις μὲ χαμηλὰς ἀμοιβάς.

Παρελθούσης τῆς πρώτης ταύτης φάσεως τῆς ἐκβιομηχανίσεως, ὅτε δηλ. ἐν χαρακτηριστικῶς ὑψηλὸν ποσοστὸν θνησιμότητος καὶ νοσηρότητος εἶναι συνδεδεμένον μὲ ἔργα καὶ περιβάλλοντα ἐργασίας ἀναγκαῖα διὰ τὴν ἀλλαγὴν τῶν ἐξετασθειῶν δομῶν, ἡ πρόοδος ὑπὸ τὴν πλέον ἄμεσον καὶ ψυχρὰν ἐννοίαν προκαλεῖ «θύματα».

Ἔπειτα : αἱ ἐκ τοῦ ἐξαναγκασμοῦ δαπάναι.

Διὰ τὰ εἴμεθα σαφεῖς ἔστω καὶ ἀτελεῖς ὥς ἀναφέρωμεν δύο μόνον στοιχειώδεις ἐξαναγκασμούς :

α) Ἐμπόδιον εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ ἐργάτου ἐπιθυμητὴν μετακίνησιν.

β) Ἐμπόδιον εἰς τὴν ἀνάπαυσιν, ἥτοι εἰς τὸν μὴ ἐργάσιμον χρόνον (τὸν ἀπομένοντα μετὰ τὴν ἐργάσιμον ἡμέραν, μετὰ τὸν διὰ τὰ γεύματα χρόνον καὶ τὸν φυσιολογικῶς ἀναγκαῖον ὕπνον). Κατὰ τὰς πρώτας ἀρχὰς τῆς ἐκβιομηχανίσεως τὰς ἐκ τοῦ ἐξαναγκασμοῦ δαπάνας ὡς ὑφίστατο σκληρῶς ὁ βιομηχανικὸς ἐργάτης, ἐν συνεχείᾳ δὲ κατενεμήθησαν κατὰ τρόπον ἄνιστον καὶ σαφῶς καθωρισμένον μεταξὺ τῶν κοινωνικῶν ομάδων.

Πρόκειται ἀκριβῶς περὶ τῶν βαρῶν ἅτινα τείνει ὅπως μετριάσῃ, ἢ ἐξαλείψῃ, πρόνοια ὑπὸ τοῦ Κράτους ἢ ἄλλως ἀσκουμένη, ἥτοι δαπάναι προοριζόμεναι ν' ἀσφαλίσουν εἰς κάθε ἀνθρώπινον ὄν, κατὰ τὴν γέννησίν του, τὴν ἐλπίδα ζωῆς, τὴν προστασίαν κατὰ τῆς νόσου, τέλος τὴν ἀνάπαυσιν, τῶν ὅρων τούτων ὑπολογιζομένων κατὰ τὸ σχετικὸν optimum, ἐν τῷ δεδομένῳ κοινωνικῷ περιβάλλοντι καὶ κατὰ τὴν ἐξεταζομένην περίοδον.

Ἡ ἐμφάνισις τῶν δαπανῶν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς εἶναι ἐν πρόσφατον κοινωνικῶν φαινόμενον, ἀμφισβητούμενον ὑπὸ τῶν συμφερόντων τῶν προνομιούχων τάξεων, ἐνοχλητικὸν διὰ τὰ κράτη, κατὰ τοὺς ἐμπορικοὺς αὐτῶν ἀγῶνας καὶ θεωρηθὲν ὡς ὑποπτον, ὑπὸ μιᾶς εὐρείας μερίδος τῆς «οἰκονομικῆς ὀρθοδοξίας».

Ἐκ τῶν δαπανῶν τούτων διὰ τὴν ἀνθρωπίνην ζωὴν καὶ τῶν πρὸς αὐτὰς συναπτομένων δαπανῶν ἐκ τοῦ ἐξαναγκασμοῦ στενῶς καθορισθεισῶν, ὡς ἔλθωμεν εἰς τὰ βάρη τῆς ἀνεργίας.

Εἶναι σύνηθες νὰ ὑπολογίζωνται ταῦτα εἰς ἀπωλεσθείσας ἐργασίμους ἡμέρας καὶ νὰ προστίθεται ἡ ἐλάττωσις — ὑπολογιζομένη πολὺ γενικῶς καὶ μὲ ἐλαχίστην ἀκρίβειαν — τῆς ἐργατικῆς δυνάμεως εἰς περίπτωσιν παρατεινομένης ἀνεργίας. Τοῦτο δὲν εἶναι τὸ ἀντικείμενόν μας ἐπὶ τοῦ παρόντος. Τὸ θέμα μας εἶναι : Τίς ὑφίσταται τὰ βάρη κατὰ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς μιᾶς δομῆς εἰς ἄλλην ; Διὰ μίαν ἀποκεντρωμένην οἰκονομίαν βασιζομένην ἐπὶ τῆς ἐπιχειρήσεως καὶ τῆς ἀγορᾶς, ἡ μετάβασις αὕτη συνοδεύεται ὑπὸ κυκλικῆς ἀνεργίας καὶ ἐνδεχομένως, ὑπὸ τεχνολογικῆς τοιαύτης ἐν μακρᾷ περιόδῳ. Ἐπιφυλάξεως γενομένης ὡς πρὸς τὴν δευτέραν, ἡ κυκλικὴ προσαρμογὴ συνεπιφέρει εὐρείας ἀπωλείας ἐπενδύσεων καὶ μίαν πτώσιν τοῦ συνολικοῦ μισθοῦ τῶν ἐργατῶν. Οἱ ἐργάται ἀποτελοῦσι τὸν «μεγάλον ἀριθμὸν» μὴ διαθέτοντες ἀποθέματα (τοῦλάχιστον σημαντικά).

Οἱ ἐπιχειρηματῆαι καὶ καπιταλισταὶ εἶναι μία ἀριθμητικῶς μικρὰ μερὶς τοῦ ἔθνους πού διαθέτει συνήθως ἀποθέματα. Ἡ προσαρμογὴ διὰ τοῦ κύκλου, ὑπὸ τὴν ὑπόθεσιν ὅτι αὕτη ὑπηρετεῖ τὴν πρόοδον, λαμβάνει χώραν, διὰ μιᾶς θυσίας, τὴν ὅποιαν ὑφίσταται ὁ μέγας ἀριθμὸς,

ἥτις, διὰ λόγους θεσμῶν εἶναι θυσία σχετικῶς πλέον βαρεῖα καὶ πλέον αἰσθητή.

Τὰ παραδείγματα ταῦτα καταδεικνύουσιν, ὅτι ἐκάστη κοινωνία ἔχει τὴν ἰδίαν αὐτῆς διαδικασίαν κατανομῆς τῶν βαρῶν τῆς προόδου μεταξὺ τῶν κοινωνικῶν τάξεων, αἵτινες τὴν ἀποτελοῦν (καὶ θὰ ἠδύνατο ἐπίσης νὰ δειχθῇ ὅτι ἔχει ἰδίαν διαδικασίαν τῆς κατανομῆς τῶν βαρῶν τῆς προόδου κατὰ γενεάς). Οἱ δεῖχται τῆς προόδου εἶναι ἀνεπαρκεῖς, ἐφ' ὅσον ὁ παρατηρητὴς δὲν ἀναλύει τὴν διαδικασίαν τῆς κατανομῆς τῶν βαρῶν ἐν μιᾷ δεδομένῃ κοινωνίᾳ. Τίς προσδεύει; Ποῖος καταβάλλει τὰς δαπάνας τῆς προόδου; Δὲν δίδεται ἀπάντησις εἰς τὰ ἐρωτήματα ταῦτα διὰ τῆς ἀποκαλύψεως ἐπὶ παραδείγματι, τῆς μείωσης τῶν σχετικῶν ἀνισότητων, ἀλλ' ἐφ' ὅσον εἶναι ἀποδεδειγμένη ἡ μείωσις αὕτη, διὰ τῆς διερευνήσεως τοῦ ποῦαι κοινωνικαὶ ὁμάδες ὑφίστανται τὰς βαρεῖας συνεπειᾶς τῆς προόδου. Ἐν ταῖς κοινωνίαις ποικίλης ὀργανώσεως, «ἡ τάξις ἡ πλέον πολυάριθμος καὶ ἡ πενεστέρα», κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Saint-Simon, εἶναι ἐκτεθειμένη νὰ ὑφίσταται μέγα μέρος τῶν βαρῶν τῆς προόδου. Ἐν οὕτως ἔχῃσι τὰ πράγματα ἡ προοδευτικὴ οἰκονομία εἶναι ὅλως διάφορος τῶν οἰκονομικῶν προόδων τῶν ἐκφραζομένων ὑπὸ τῶν μέχρι τοῦδε μελετηθέντων δεικτῶν· χαρακτηρίζεται αὕτη ὑπὸ ἐνὸς τύπου θεσμῶν, τοιούτου ὥστε, νὰ συντελῇται μία μεθοδική, διαρρυθμισὶς optimum, τῶν βαρῶν. Εἶναι λοιπὸν μόνον ἐν μιᾷ κοινωνίᾳ, ἐνθα αἱ δαπάναι «διὰ τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων» καλύπτονται δι' ὅλας τὰς ἀνθρωπίνας ὑπάρξεις καὶ ὅπου δύνανται νὰ εἶναι ἀνεκταὶ αἱ μεγάλαι ἀνισότητες μεταξὺ τῶν εἰσδημάτων, καὶ αἱ μεγάλης ἐκτάσεως καὶ συγχρότης ἀστάθειας εἰς τὰς ἀποφάσεις καὶ καταστάσεις. (Ὁ διὰ τὸν ἀνθρώπον ἄξιος φιλελευθερισμὸς προϋποθέτει πραγματοποιουμένους τοὺς ὅρους τούτους).

2) Ὡς ἐξετάσωμεν νῦν τοὺς δρῶντας καὶ τοὺς σκοποὺς αὐτῶν.

Εἰς μίαν σύγχρονον οἰκονομίαν, ἡ πρόοδος (μετρούμενη βάσει τῶν γνωστῶν δεικτῶν), πραγματοποιεῖται κατὰ τὴν διάρκειαν μακρᾶς περιόδου ὑπὸ τὰς ἀντιθέσεις καὶ διὰ τῶν ἀντιθέσεων σκοπῶν καὶ σχεδίων τῶν οἰκονομικῶς δρῶντων καὶ τῶν ὁμάδων αὐτῶν. Ἦτοι π.χ. τῶν ὁμάδων τῶν ἐργοδοτῶν καὶ τῶν ὀργανωμένων ὁμάδων τῶν ἐργατῶν. Τὰ σχέδια τῶν ὀργανωμένων ὁμάδων τῶν ἐργοδοτῶν δὲν συμπίπτουν μεταξὺ τῶν, ἐν δυναμικῇ κινήσει (en dynamique): Συμπίπτουν μόνον ἀδρῶς κατὰ τὴν διάρκειαν μιᾶς περιόδου, ἐκ τῆς δράσεως τῶν τιμῶν καὶ ἐκ διαφόρων ἄλλων δράσεων, διαφορετικῶν τῶν τιμῶν, διὰ κοινωνικῶν διαιτησιῶν. Τὰ σχέδια τῶν ὀργανωμένων ὁμάδων τῶν ἐργατῶν δὲν συμπίπτουν ἐπίσης. Ἐκαστον συνδικάτον ἢ ἐκάστη Ὀμοσπονδία ἔχει (ἢ δύναται νὰ ἔχῃ) τὴν ἰδίαν αὐτῆς τακτικὴν. Συναρμολογῶνται ὁμῶς ταῦτα, κατὰ τὴν σύγκρουσίν των πρὸς τοὺς σκοποὺς καὶ τὰ σχέδια τῶν ἐργοδοτικῶν ὁμάδων. Τέλος τὰ σχέδια τῶν ἐργοδοτικῶν ὁμάδων

καὶ τῶν ἐργατικῶν ομάδων δὲν εἶναι μεταξύ των σύμφωνα. Ἀφοῦ τὰ σχέδια ταῦτα διευτυπώθησαν ex ante, μετὰ λεπτομερείας, καὶ ἀφοῦ μία χρονικὴ περίοδος διέρρευσε, δύναται τότε νὰ καθορισθῇ ἡ διαφορὰ μεταξύ ἐκείνου τοῦ ὁποῖον ἕκαστον τῶν σχεδίων διεξεδίδει καὶ ἐκείνου τοῦ ὁποῖον πράγματι ἐπέ-
τυχε. Δύναται, ἐν ἄλλοις λόγοις, ν' ἀποσαφηνισθῇ τὸ περιεχόμενον τοῦ συμβι-
βασμοῦ τοῦ ὑπὸ τῶν δυνάμεων τῆς ἀγορᾶς καὶ τῶν ἄλλων κοινωνικῶν δυνά-
μεων ἐπιβληθέντος.

Ἐφ' ὅσον αἱ σχέσεις αὗται γίνωσι καταννηταί, μία καὶ ἡ αὐτὴ αὔξησις τοῦ πραγματικοῦ συνολικοῦ προϊόντος, ἐντὸς δύο διαφορετικῶν οἰκονομῶν, δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ, πρὸς ὄφελος καὶ εἰς βάρος διαφορετικῶν κοινωνικῶν κατηγοριῶν μὲ διαφορετικούς σκοποὺς καὶ σχέδια, ἥτοι διαφορε-
τικῶν κοινωνικῶν ομάδων¹.

Εἶναι σαφές, ἐξ ἄλλου, ὅτι ἡ χρησιμοποιηθεῖσα μέθοδος διὰ νὰ ἀντι-
παρέλθωμεν τὰς μεταξύ σκοπῶν καὶ σχεδίων συγκρούσεις, ἡ κοινωνικὴ διαίτη-
σία, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τὴν πλέον εὐρυτέραν ἔχει μεγάλην σημασίαν, ἐὰν θέλωμεν
νὰ κρίνωμεν τὸν προοδευτικὸν χαρακτῆρα μιᾶς οἰκονομίας καὶ μιᾶς κοινωνίας.

Εἰς τὸν ἐξελεγμένον ἔθνος, ὑπάρχουν (κατὰ προσέγγισιν ἑκφρασίς) τόσαι
περὶ προόδου καὶ προοδευτικῆς οἰκονομίας ἀντιλήψεις, ὅσαι καὶ κοινωνικαὶ
ομάδες ἱκαναὶ μιᾶς ἀξιολόγου ἐντὸς τῆς κοινωνίας δράσεως.

Πέραν πάσης ἡθικολογίας εἶναι αἱ ἰδεολογίαι
τῶν ομάδων, αἵτινες κατευθύνουσι τοὺς ἀγῶνας
καὶ τὰς διαίτησάς αὐτῶν².

Ἐπὶ τῶν σημαντικῶν τούτων φαινομένων τῆς προοδευτικῆς οἰκονομίας
καὶ κοινωνίας, οἱ δεῖχται τῆς αὔξήσεως τοῦ πλούτου οὐδεμίαν προοπτικὴν
μᾶς παρέχουσι.

Εἶναι ἀναγκαῖον ὅμως ὅπως ἐμβαθύνωμεν ἀκόμη ἐπὶ τῶν σκοπῶν καὶ
τῶν σχεδίων τῶν ομάδων.

Ἐπὶ μιᾶς μακροτάτης περιόδου — π.χ. ἐν Γαλλίᾳ ἀπὸ τοῦ 1800 ἕως τοῦ
1950 — ὁ ἀριθμὸς τῶν οἰκονομικῶς δρώντων, τῶν
ομάδων καὶ τῶν συμμαχιῶν τῶν ἱκανῶν ὅπως συλλάβωσι τὸ μέλλον,
καὶ διαμορφώσωσι ἐν κοινωνικὸν σχέδιον καὶ ὅπως καθορίσωσι τοῦτο ἀπὸ
στρατηγικῆς καὶ τακτικῆς δράσεως, δὲν εἶναι ὁ αὐτός, οὔτε παρα-
μένει πάντοτε ἀνάλογος πρὸς τὸν ἀριθμὸν τοῦ πληθυσμοῦ. Κατὰ τὰς ἀρχάς

1. Ἐν μιᾷ οἰκονομικῇ κοινωνίᾳ τὸ πραγματικὸν εἰσόδημα (ποσὸν τῆς καταναλώ-
σεως καὶ τῆς καθαρᾶς ἐπενδύσεως) δύναται ἰσχυρῶς νὰ αὐξάνεται μὲ ἀντίστοιχον μείωσιν
τῆς σχετικῆς ἀνισότητος τῶν εἰσοδημάτων.

2. Εἰς τοὺς ἀγῶνας: διὰ νὰ αἰτιολογηθῶσι κοινωνικῶς καὶ νὰ ἐξασφαλισθῇ
ἡ συνοχὴ τῶν ομάδων καὶ τῶν συμμαχιῶν. Εἰς τὰς διαίτησάς: διὰ νὰ κατα-
φύγῃ δύναται συμφωνίαι — ἀσταθεῖς — μεταξύ τῶν ἀντιθέτων συμφερόντων καὶ τῶν
ἀσυμφώνων σκοπῶν καὶ σχεδίων.

τῆς ἐκβιομηχανίσεως, οἱ μισθωτοὶ ἐργάται εἶναι ἀδρανεῖς, ἤτοι δέχονται παρὰ τοῦ ἐργοδότη τοῦ ἢ τοῦ Κράτους τοὺς σκοποὺς τῆς ζωῆς των καὶ τῆς ἐπαγγελματικῆς αὐτῶν δραστηριότητος. Καθίστανται βραδέως καὶ ὀλίγον κατ' ὀλίγον πλέον δραστήριοι, προσπαθοῦντες νὰ συλλάβωσι ἐν σχέδιον μέλλοντος δι' αὐτοὺς τοὺς ἰδίους, διὰ τὰς συμπράξεις των, διὰ τὴν τάξιν των καὶ διὰ τὸ ἔθνος των, ἱκανοὶ ἐπίσης ὅπως συνάπτωσι τὰς συμπράξεις καὶ συνασπισμούς, οἵτινες καθιστῶσι τὰς προτιμήσεις αὐτῶν κοινωνικῶς ἀποτελεσματικὰς. Οἱ δεῖκται τῆς προόδου δὲν δεικνύουσι τοὺς μετασχηματισμοὺς τούτους τῆς κοινωνίας, ἥτις καθίσταται ὀλίγον κατ' ὀλίγον προοδευτικὴ. Ἐνθα ἕκαστος εἶναι «ἱκανὸς ἐνός μέλλοντος», ἥτοι ἱκανὸς ὅπως διαμορφώσῃ τοὺς σκοποὺς, του, ἐνδεχομένως τὸ σχέδιόν του δι' οὗ ἀναπτύσσεται καὶ ἀναπτύσσει συγχρόνως μὲ τὸν ἑαυτὸν τοῦ τὴν κοινωνίαν μὲ τοὺς ἀγῶνας καὶ τοὺς συγκεκριμένους συναγωνισμούς. Ἀποκρούσαντες κατόπιν ἐρεύνης, τὰς ἐσφαλμένας μετρήσεις τῆς οἰκονομικῆς προόδου, ἐπανεύρομεν δύο ἰδέας πολὺ παλαιάς. Ἡ μία ἰδέα εἶναι ὅτι ἡ πρόοδος εἶναι συλλογικὴ, ἥτοι ὅτι γεννᾶται ἐκ τῶν τεραστίων καὶ σωρευθεισῶν προσπαθειῶν, τοῦ ἀνωνύμου καὶ λησμονηθέντος πλήθους, ἐκ τῶν πρωτοβουλιῶν τῶν πνευμάτων καὶ τῶν θελήσεων, αἵτινες ἐρευνῶσι, εἴτε εἶναι γνωσταὶ εἴτε εἶναι ἄγνωστοι μεταξύ των. Ὁ προορισμὸς τῆς εἶναι νὰ μεταβάλλῃ τὰς τύχας τοῦ πλήθους : ἡ πρόοδος ὡς ἐκ τῆς φύσεώς της εἶναι ἐπεκτατικὴ, οἰαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ προσπάθεια τῶν κοινωνικῶν ἢ ἐθνικῶν ὁμάδων, διὰ νὰ τὴν *κ ρ α τ ῆ σ ω σ ι* καὶ τὴν περιορίσωσιν ἐκάστη πρὸς ἰδίον αὐτῆς ὄφελος.

Ἡ ἐτέρα ἰδέα εἶναι : ὅτι ἡ πρόοδος ἐκφράζεται εἰς ἐλευθερίαν. Μὲ ἐλευθερίαν καὶ οὐχὶ μὲ εὐζωίαν, τοῦ πλούτου, ὅστις ἐξασφαλίζει τὴν ἱκανοποίησιν ἢ τὴν ἰσχύν ὄντος καθαρῶς ὀργάνου ἐντὸς ἐνός κόσμου, ὅστις δὲν συμβιβάζεται μὲ παραλογισμούς. Τέλος ἡ προοδευτικὴ κοινωνία χαρακτηρίζεται ἐκ καθωρισμένων μορφῶν ἀνθρωπίνων ἀντιθέσεων καὶ τῶν μεθοδικῶν αὐτῶν ἐξομαλύνσεων.

Τὰ πρῶτα ταῦτα ἀποκτήματα θέλουσι ἐπιτρέψει, ὅπως ὁργανωθῇ ἐν σῶμα ὑποθέσεων, διὰ νὰ καθορισθῇ καὶ ἀναλυθῇ μετὰ λεπτολογίας ἡ προοδευτικὴ οἰκονομία καὶ κοινωνία, ἡ προοδευτικότης, πέραν τῶν προταθεισῶν μετρήσεων τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς προόδου.

II. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΠΡΟΟΔΕΥΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΑΙ ΜΕΤΡΗΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΟΔΕΥΤΙΚΟΤΗΤΟΣ

Θὰ παρουσιάσω τώρα σύνολον συνθηκῶν συνδεδεμένων κατὰ τρόπον ὥστε, ἐὰν αὗται εἶναι ἠνωμέναι τὸ ἐξεταζόμενον οἰκονομικὸν σύνολον εἶναι ἱκανὸν νὰ χρησιμοποίησιν εἰς μέγιστον βαθμὸν τὰς φυ-

σι καὶ ἐνεργείας, διὰ τὴν πλήρωσιν τῆς ζωῆς ὧν τῶν ἀνθρώπων.

Θὰ παρατηρηθῇ ὅτι δὲν εἶναι ἐξ ὑπαρχῆς καθωρισμένοι οὔτε ἡ ἔκτασις, οὔτε ἡ φύσις τοῦ οἰκονομικοῦ συνόλου. Κάθε σύστημα (μορφή ὁργανώσεως) εἶναι δεκτικὸν προόδου, οὐδὲν σύστημα ἔνευ ἀποδείξεως δύναται νὰ θεωρηθῇ προοδευτικώτερον ἄλλου καὶ εἶναι προφανές ὅτι ἡ πρόοδος δύναται νὰ λάβῃ χώραν καὶ μεταβαλλομένου τοῦ συστήματος (μορφῆς ὁργανώσεως).

Θὰ παρατηρηθῇ ἐπίσης ὅτι ἡ κοινωνιολογικὴ μορφή τῆς «ἀπασχολήσεως» τῶν ἐνεργειῶν δὲν εἶναι ἀποκλειστικῶς καθωρισμένη. Περιλαμβάνει αὕτη τὴν ἐμπορικὴν ἀνταλλαγὴν, τὴν διὰ τοῦ ἐξαναγκασμοῦ μετατόπισιν τῶν πόρων, τὴν δωρεὰν καὶ ἐκ λόγων ἀλληλεγγύης μετατόπισιν τῶν πόρων, τὴν συμβατικὴν καὶ ἐπιτακτικὴν διαρρύθμισιν τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, ἐντὸς ποικίλων ὁργανώσεων.

Θὰ παρατηρηθῇ τέλος, ὅτι τὸ περιεχόμενον τοῦ ὅρου τούτου : «πλήρωσις τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων» δὲν ἔχει προσωρινῶς ἀποσαφήνισθῇ. Δὲν ἐκκινεῖ τις ἐκ φιλοσοφικῶν θέσεων, ἵνα ἡ ἐλευθερία ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης εἶναι πλήρης ἐπὶ τοῦ ἐὰν ἡ οἰκονομικὴ πρόοδος ἔχῃ ἀναγκαίως ἐν ἀνθρώπινον νόημα καὶ πῶς τὸ νόημα τοῦτο καθορίζεται.

Ἡ ἀρχικὴ μου αὕτη πρότασις εἶναι ἡ ἔκφρασις τῶν δυναμικῶν ὄρων ὀρίτῃ τῶν μεταβαλλομένων σχέσεων μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῆς κυριαρχίας τῆς φύσεως πρὸς κοινὸν ὄφελος, ὅπερ ἐν τῇ αὐτῇ πορείᾳ τοῦ πνεύματος ἐκφράζει τὰς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὰς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων μεταξὺ τῶν.

Ἀπασαὶ αἱ ἔννοιαι αὗται θέλουσι καθορισθῇ αὐστηρῶς καὶ ἐπακριβῶς ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ παρουσίᾳ τοῦ σώματος τῶν ὑποθέσεων — τὰς ὁποίας περαιτέρω ἔρευνα σκοπὸν ἔχει νὰ ἐπαληθεύσῃ ἢ διορθώσῃ.

Τὰ στοιχεῖα ἅτινα ἀποτελοῦσι τὸ σῶμα τοῦτο, ἐπελέγησαν κατόπιν κριτικῆς μελέτης τῶν γνωστῶν ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς προόδου θεωριῶν καὶ τῶν παρατηρηθεισῶν ἤδη μεταβολῶν τῶν. Ὅπου ἐκάστοτε θεωρηθῇ ἀναγκαῖον, θὰ δηλωθῶσι ρητῶς αἱ σχέσεις αὐτῶν πρὸς τὰς γενικὰς θεωρίας τῆς προόδου.

Τὸ μέγα πλῆθος μεταβλητῶν καὶ τοῦ εἶδους σχέσεων, τὸ ὅποιον περιέχει ἡ ἔκφρασις τῶν ὄρων τῆς προοδευτικῆς οἰκονομίας δύναται νὰ διαφεθῇ εἰς τρεῖς ὑμάδας ἐκφραζομένας ὑπὸ τῶν ὄρων : δημιουργία, διάδοσις, σημάσια. Οἱ ὅροι οὗτοι ἀποτελοῦσι τὰ σύνθετα συστατικὰ τῆς προόδου.

Κατὰ τὴν παρουσίαν ἐκάστου ἐξ αὐτῶν, θὰ σημειώσωμεν πᾶν ὅτι τὸ νέον μᾶς προσφέρει τὸ σύγχρονον περιβάλλον ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς πρώτας κινήσεις τῆς προόδου τῶν δυτικῶν οἰκονομικῶν ἀπὸ τοῦ XVIIIου αἰῶνος. Π.χ. τὴν ὑποδομὴν τῶν ἀγορῶν, τὰς μορφὰς τῶν ἀγορῶν, τὴν ἱκανότητα λογιστικοῦ προσδιορισμοῦ καὶ προβλέψεως, τὴν ἔκτασιν τῆς συγκεντρώσεως

τῶν σταθερῶν κεφαλαίων. Ἀλλὰ ἡ ἐπὶ τοῦ παρόντος παρατήρησις θέλει μεταβάλλει τὴν ἐπὶ τοῦ παρελθόντος ἀποψὶν μας.

Οὕτω θὰ περιλάβῃ σημαντικὰ μέρη τῆς οἰκονομικῆς πραγματικότητος, ἅτινα μία ἀνάλυσις προσκεκολλημένη εἰς τὸ σύστημα τοῦ δυτικοῦ καπιταλισμοῦ παρέλειπε καὶ μία ἰδεολογία ἀπολογίας καὶ ἀγῶνος ἀπέκρυπτε.

Α. Ἡ δημιουργία.

Ἐκεῖνο τὸ ὅποιον προκαλεῖ ἐντύπωσιν εἰς τὸν σύγχρονον παρατηρητὴν τῶν ὁμαδικῶν οἰκονομικῶν δράσεων ἐν ταῖς Ἑνωμέναις Πολιτεῖαις καὶ ἐν τῇ Ρωσσίᾳ, τῶν ἡμερῶν μας, ἀπεδόθη ἀσθενῶς διὰ τῆς λέξεως οἰκονομικὴ δημιουργία.

Πρόκειται περὶ μιᾶς ἀναδημιουργίας τῆς τε φύσεως καὶ τοῦ ἀνθρώπου ὡς μέρους τῆς φύσεως, ἀναδημιουργίας, ἥτις σημειώνει τὰς εἰς τὰς μεγάλας κινήσεις τάσεις τῶν κοινωνιῶν τούτων. Αὗται ἀποτελοῦσιν ἀντίθεσιν πρὸς τὰς ἰδιωτικὰς καινοτομίας (τὰς ὑπὸ τοῦ Κράτους ἐνθαρρυνθείσας) καὶ τὰς ἀτομικὰς τοιαύτας, π.χ. τὰ ἔργα τοῦ βιομηχάνου καὶ τοῦ ἐμπόρου, ἅτινα παρουσιάσθησαν κατὰ τὸ τέλος τοῦ δεκάτου ὑγδόου αἰῶνος καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ δεκάτου ἐνάτου. Μετὰ τὴν πρώτην «βιομηχανικὴν ἐπανάστασιν», ἡ οἰκονομικὴ πρόοδος εἰς τὴν Δύσιν, παρουσίασε τὸν εἰδικὸν χαρακτῆρα τῆς ἐναντι τῆς πνευματικῆς προόδου, δι' ἐνὸς ζεύγους μέσον-σκοπός, τὸ ὅποιον δὲν διαφέρει τοῦ ζεύγους κέρδος-ἀνεσις¹. Κερδίζειν χρήματα, ἀναψύσκειν τὸ ὕλικόν ἐπίπεδον τῆς ζωῆς. Ἡ ἐκμετάλλευσις τῶν σχετικῶν κινήσεων εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ὁ Ἄγγλος οἰκονομολόγος Alfred Marshall ὠνόμασε χρησιμοποίησιν τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων, τῶν πλέον «ἰσχυρῶν» (οὐχὶ τῶν πλέον «ὕψηλῶν»). Ἀναμφιβόλως, τοῦτο ἦτο μία μεγάλη ἀπλοῦστευσις, ἀλλ' οὐχὶ τοιαύτη ὥστε νὰ κατασταθῇ ἀγνώριστος ἡ πραγματικὴ κίνησις τῶν οἰκονομικῶν προόδων τῆς ἐξεταζομένης ἐποχῆς.

Ὅθεν, ἐντὸς τοῦ περιβάλλοντος ἐνθα μία ἀναδημιουργία τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἀνθρώπου λαμβάνει χώραν, τὸ ὅριον μεταξὺ τοῦ «ἰδιωτικοῦ» καὶ τοῦ «δημοσίου» τομέως ἔχει ὑπερπηδηθῇ ἢ δυσχερῶς δύναται νὰ καθορισθῇ. Ἡ φύσις τοῦ πειραματισμοῦ καὶ τὸ ἀντικείμενόν του (κίνδυνος καὶ τύχη) ἐνδιαφέρουν τεραστίως μάζας ἀνθρώπων, ἴσως δὲ ἅπαντας τοὺς ἀνθρώπους : αἱ ἔρημοι καὶ τὰ ὄργανα προστασίας δὲν παρέχουσι καθολικὴν ἀσφάλειαν εἰς ἓνα πληθυσμόν, ὅστις γνωρίζει τοὺς κινδύνους τῶν ὁμαδικῶν πειραμάτων θερμодυναμικῆς ἐνεργείας.

Ὁ βίος τῶν δημιουργῶν εἶναι ἐπικίνδυνος. Ἡ περιπέτεια ἐπακολουθεῖ ὡς

1. Τὸ κέρδος ἐλήφθη, ἐντεῦθεν, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τὴν πλέον εὐρυτέραν. Ὁ ὅρος τοῦ χρηματικοῦ κέρδους δὲν δηλοῖ ὅθεν τὸ ἐπιχειρηματικόν κέρδος, ἐπίτηδες.

ἐὰν οἱ ὑπεύθυνοι ἐκινούντο μὲ τὴν θέλησιν τῆς ἰσχύος, τὴν ἐπιθυμίαν νὰ κυριαρχήσωσι ἐπὶ τῆς φύσεως καὶ ἔδει νὰ ὑπολογίζωσιν ἐπὶ μιᾷ ἐπανευρέσεως τῶν ἀξιών τοῦ ἀσκητισμοῦ, παρ' ἐκείνοις οἵτινες κάμουν χρῆσιν ἑνὸς ἀσκητισμοῦ, ὅστις ὑποτάσσει τὴν οἰκουμένην ἀντὶ ν' ἀπομακρύνεται αὐτῆς. Διὰ νὰ κριθῶσι βάσει τῶν ἔργων καὶ οὐχὶ βάσει τῶν λόγων, αἱ κοινωνίαι καὶ αἱ οἰκονομίαι αὗται παρουσιάζουσιν ἀντίθεσιν πρὸς τὰς προγενεστέρας αὐτῶν ἀτομικιστικὰς καὶ ἐμποροκρατικὰς. Ὁ Peter Drucke Drucker¹ ὠμίλησε περὶ τοῦ «τέλους τοῦ homo economicus». Ὑπὸ τὸν ὅρον ὅπως ληφθῇ ὑπ' ὅψιν ὅτι πρόκειται περὶ μιᾷ μεταμορφώσεως τῶν βασικῶν σχέσεων, εἶναι θεμιτὸν ὅπως μετὰ τοῦ σχολιαστοῦ, σημειωθῇ ὅτι, ἐντὸς τῶν κοινωνιῶν περὶ τῶν ὁποίων γίνεται λόγος, αἱ πλέον ἀποφασιστικῆς σημασίας δραστηριότητες δὲν δύνανται πλέον νὰ πραγματοποιηθῶσι, ὑπὸ «τῶν ἀπροσώπων καὶ ψυχρῶν δυνάμεων τοῦ συμφέροντος» καὶ τοῦ οἰκονομικοῦ ἀνταγωνισμοῦ.

Ἐντὸς τοῦ πλαισίου τούτου ἡ οἰκονομικὴ δημιουργία ἐνδιαφέρει σύνολα ἀνθρώπων ἐπὶ ἐδαφῶν λίαν ἐκτεταμένων, σύνολα διαρκῶς αὐξανόμενων διαστάσεων (ἐπὶ τοῦ παρόντος οἱ ἄνθρωποι ἀριθμοῦνται μόνον καὶ οἱ χώροι ἐπιφανειῶν μετροῦνται εἰς φυσικὰς μονάδας).

Τοῦτο συμβαίνει διὰ δύο λόγους :

— Ἡ χρησιμοποιομένη τεχνικὴ ἔχει μίαν δύναμιν πρὸς τὸ παρὸν ἄγνωστον καὶ αὐξανόμενῃ. Τὴν βλέπομεν εἰς αὐξήσιν τῆς ταχύτητος καὶ τῆς ἀκτίνος δράσεως τοῦ ἀεροπλάνου, εἰς τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἔκτασιν τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν νέων πηγῶν ἐνέργειας (ἐνέργεια ἀτομικὴ, ἡλιακὴ, θαλασσία εἰς τὰς συνεπείας τῶν νέων «συλλογικῶν ἀγαθῶν» (Keirstead) τῶν πραγματοποιηθέντων, ἢ τῶν προβλεπομένων (βιομηχανικοὶ μετασχηματισμοὶ τοῦ θαλασσίου ὕδατος εἰς πόσιμον ὕδωρ, βιομηχανικὴ χρησιμοποίησις τῆς φωτo-συνθέσεως).

Ἐν τῇ πραγματικότητι, οἱ πολιτικοὶ ἀρχηγοὶ καὶ ἡγέται βιομήχανοι, εἰς τοὺς κόλπους τοῦ ἔθνους καὶ τὰς συμμαχίας τῶν ἐθνῶν, εἶναι ἡναγκασμένοι, διὰ τὸ κέρδος ἢ διὰ τὴν ἰσχὺν νὰ θέσωσι σκοποὺς καὶ νὰ διαμορφώσωσι σχέδια ἀφορῶντα εὐρείας περιοχὰς τοῦ κόσμου. Ἀξιοποιοῦσι τὴν Ρωσικὴν Ἀσίαν, τὴν Μέσσην Ἀνατολήν, τοὺς Κινεζικοὺς χώρους. Ἐνδιαφέρονται διὰ τὴν ἐκ μετάλλευσιν τῆς Σαχάρας, ἥτοι διὰ χώρους καὶ πληθυσμούς ἐπηρεαζομένους ἐκτῆς μεταμορφώσεως τῆς «ἐρήμου» ταύτης. Αἱ ἐξουσίαι τῶν βιομηχανῶν ἐπὶ τοῦ ἔθνους καὶ ἐπὶ τοῦ κόσμου ἀσχοῦνται κατὰ τρόπον ὥστε τὰ ἐδαφικὰ τῶν ὁρίων δὲν δύνανται πλέον νὰ εἶναι σαφῶς καὶ ἀκριβῶς καθωρισμένα.

Αἱ δημιουργίαι αὗται ἐκτεταμέναι ὡς πρὸς τοὺς τομεῖς των καὶ ὡς πρὸς

1. Ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Julien Huxley : La revolution actuelle, Heinemann καὶ Z. Solnay, Londres 1946, σ. 26.

τὰ ἀποτελέσματά των, εἶναι συλλογικαὶ ὑπὸ μίαν πλουσίαν ἔννοιαν, ἥτις ἀναλύεται ἐπὶ τριῶν κατ' ἐλάχιστον πεδίων. Πραγματοποιῦνται αὗται διὰ τῆς συνεργασίας πλειόνων ἐξουσιῶν, λεγομένων κυριάρχων, καὶ ὑπὸ ἑνὸς πολὺ μεγάλου ἀριθμοῦ παραγωγῶν. Δὲν ὑπάρχει ἐν Κράτος, οὔτε μία ὁμὰς βιομηχάνων καὶ κεφαλαιούχων, ἥτις νὰ δύναται, μόνη αὐτῇ, νὰ προμηθεύσῃ τὰ μέσα εἰς προσωπικόν, εἰς πραγματικά κεφάλαια καὶ εἰς ρευστὰ κεφάλαια, ἀπαραίτητα διὰ τὴν ἀξιοποιήσιν μιᾶς μεγάλης περιοχῆς τοῦ κόσμου.

Ἐν τῷ κομμουνιστικῷ στρατοπέδῳ ἐπιβάλλεται ἐπίσης μία συνεργασία μεταξὺ χωρῶν ἥδη ἐκβιομηχανισμένων καὶ χωρῶν εὐρισκομένων εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ἐκβιομηχανίσεως. Ἐκάστη δύναμις, ἰδιωτικὴ ἢ δημοσία, ἀποκτᾷ τὸ μέτρον τῆς ἀποτελεσματικότητος αὐτῆς ἐντὸς τῶν συμμαχιῶν καὶ ἐνώσεων. Καὶ ἐν ἀρνήσει τοῦ οἴκον. παραλογισμοῦ¹, ἥτοι τῆς μαζικῆς καταστροφῆς ἀνθρώπων καὶ χρησίμων πραγμάτων, αἱ δυνάμεις αὗται δεόν ὁμοῦ νὰ ἐξέρωσι ἓνα συνδυασμὸν μὴ πολεμικὸν τῶν προσπαθειῶν αὐτῶν.

— Αἱ δημιουργίαι αὗται ἐμφανίζονται καὶ καθίστανται ἀποτελεσματικαὶ οὐχὶ διὰ τῆς σωρεύσεως ἐργασίας (δραστηριότητος βαρέας πρὸς χρήσιμον ἀποτέλεσμα), ἀλλὰ δι' ἐνὸς συνθέτου καὶ κινήτου συνδυασμοῦ τῶν κεκτημένων ἥδη ἐφευρέσεων καὶ τῶν ἐνεργουμένων τοιοῦτων. Ὅθεν, ἡ ἐφεύρεσις καὶ ὁ συνδυασμὸς τῶν ἐφευρέσεων εἶναι ἐξόχως συλλογικαὶ — ὡς πρὸς τὰς τεχνικὰς ἐφευρέσεις καὶ μεθόδους — ἀλλ' ἐπίσης καὶ ὡς πρὸς τὰς κοινωνικὰς ἰσορροπίας. Ἡ περίπτωσις αὕτη οὐδαμῶς ἀποκλείει, ὅλως ἀντιθέτως μάλιστα, τὸν ρόλον τῶν δημιουργικῶν προσωπικοτήτων. Αὕτη ἀποκαλύπτει μόνον, ὅτι ἡ ἀποτελεσματικότης τῶν τελευταίων τούτων, διὰ τὸ εἶδος τοῦτο ἔργων ἐξαρτᾶται :

— Ἐκ τῶν συλλογικῶν μεθόδων μεταβιβάσεως πληροφοριῶν.

— Ἐκ τοῦ συντονισμοῦ τῶν πρωτοβούλων προσπαθειῶν καὶ τῶν ἐρευνῶν.

— Ἐκ τῆς εὐφυοῦς χρησιμοποίησεως τῶν συλλογικῶν ὀργάνων καὶ μηχανῶν.

— Αἱ δημιουργίαι αὗται εἶναι συλλογικαί, ὑπὸ μίαν τρίτην ἔννοιαν τὴν ὁποίαν θεωρῶ λίαν ἐνδιαφέρουσαν. Ἐχουσιν αὗται μίαν πολὺ μεγάλην δύναμιν ὅπως θέσωσιν εἰς ἐπικοινωνίαν πολιτιστικὰ περιβάλλοντα διάφορα μεταξὺ των. Ἡ ἀνανέωσις τῆς ρωσικῆς Ἀσίας καὶ αἱ συνέπειαι τῆς θέτουσιν εἰς ἐπικοινωνίαν τὰ πολιτιστικὰ πλαίσια : σοβιετικὸν καὶ κινεζικόν. Ἡ ἀξιοποιήσις τῆς Μέσης Ἀνατολῆς ζευγνύει τὸν ἀραβικὸν μὲ τὸν δυτικὸν κόσμον. Ἡ ἀφύπνισις μιᾶς οἰκονομίας τῆς Σαχάρας θὰ ἔθετεν εἰς ἐπικοινωνίαν τὰς χώρας τῆς Ἀφρικῆς μὲ τὰς τῆς Εὐρώπης.

Παρετηρήσαμεν ἤδη, ὅτι αἱ συλλογικαὶ οἰκονομικαὶ δημιουργίαι, οἱ ὁροὶ

1. Ὅστις οὐδεμίαν δύναται νὰ ἔχῃ ἔννοιαν ἐντὸς τοῦ καθαρῶς οἰκονομικοῦ πλαισίου.

καί αἱ συνέπεια αὐτῶν, ὥς ἐσημειώσαμεν, συμπαθῶς διάκεινται πρὸς τὰς περιεργείας καί τὰς μὲ ἀξιοσημείωτον ἀνάλυσιν ἐρεῦνας τῆς προόδου τὰς ὑποίας ὀφείλομεν εἰς τὸν C. Lévi-Strauss ¹.

Ἡ ἐπιστημονικὴ μας ἐρευνα πλουτίζεται ἐκ τῶν ἤδη γενομένων ἐρευνῶν ὑπὸ τὴν ζωντανήν ταύτην σκέψιν, ἐπὶ περιόδων εὐρυτέρων καὶ διὰ περιβάλλοντα πλέον ἐκτεταμένα· αὕτη πρὸς τοὺς σκοποὺς αὐτῆς χρησιμοποιοῖ ἐννοίας καὶ σχέσεις, αἵτινες ἀποδεικνύουσι τὴν γονιμότητά των ἐφαρμοζόμεναι ἐπὶ οἰκονομικῶν δραστηριοτήτων.

Αἱ περίοδοι τῆς οἰκονομικῆς προόδου τὰς ὑποίας ἡ ἱστορία μας παρουσιάζει προφανέστατα κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς στασίμους ἢ ὑποσθηδρομούσας, διαφωτίζονται ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ C. Lévi-Strauss ὑποστηριχθείσης ιδέας, «περιοδῶν σωρευτικῆς ἢ προοδευτικῆς ἱστορίας». Σχηματίζονται αὗται διὰ τοῦ συνδυασμοῦ ἐφευρέσεων καὶ καινοτομιῶν, αἵτινες δύνανται νὰ προστεθῶσιν εἰς τὰς προηγουμένας καὶ προσανατολίζονται ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα. Δὲν παράκεινται ἀλλήλαις, δὲν διαδέχονται ἀλλήλας χωρὶς νὰ περιπλέκωνται. Συνθέτουσιν ἐν σύνολον τὸ ὅποιον ἀυξάνει εἰς ἀποτελεσματικότητα καὶ τὸ ὅποιον δύνανται, a posteriori, νὰ ἐρμηνευθῇ ὥσει ἐὰν ἡ ἐποχὴ κατεῦχε «τὸ δῶρον τῆς συνθέσεως».

Ἡ πρώτη βιομηχανικὴ ἐπανάστασις, διὰ τὰς δυτικὰς οἰκονομίας, αἵτινες συμμετέσχον τῆς μεταμορφώσεως ταύτης, παρουσίασεν ἀσφαλῶς τὴν χαρὰν ταύτην. Αἱ ἐφευρέσεις καὶ αἱ καινοτομίαι σωρεύονται ἐν αὐτῇ καὶ συνδυάζονται ἐν μιᾷ ἐπιφανειακῇ ἀταξίᾳ, ἥτις δὲν δύνανται ν' ἀποκρύψῃ μίαν σύνθεσιν. Αἱ ἐπιστημονικαὶ προσπάθειαι καὶ αἱ τεχνικαὶ μέθοδοι, ἐξελθοῦσαι ἐκ τῆς πειραματικῆς γνώσεως τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ὑπακούουσιν εἰς μίαν λογικὴν ². Κατόπιν, γνώσις καὶ τεχνικὴ ἐστράφησαν πρὸς τὴν μετὰμύρφωσιν τοῦ ὅλκου κόσμου.

Τέλος, μία λογικὴ πλουτισμὸς τοῦ ἔθνους προστίθεται εἰς τὰς προηγουμένας ἀκολουθοῦσα μετ' ἐκείνων μίαν καὶ τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν τῆς συλλογικῆς προσπάθειας.

Ἐντὸς τῶν περιοδῶν τούτων τῆς σωρευτικῆς ἢ προοδευτικῆς ἱστορίας, ἡ μεταβολὴ δὲν κατενοήθη ὑπὸ τῆς περιγραφῆς καὶ τῆς ἀναλύσεως ἐκάστης τεχνικῆς, ἐκάστης μεθόδου, ἐκάστου θεσμοῦ μεμονωμένως θεωρουμένων. Τὸ κύριον εἶναι ἡ συνδυαστικὴ δύναμις καὶ ὁ ρυθμὸς τοῦ συνδυασμοῦ τῶν στοιχείων τούτων ἐντὸς μιᾶς κοινωνικῆς ομάδος, τὸ ἔθνος ἐπὶ παρὰδείγματι, συμπράξεων ομάδων, τῶν πλέον στοιχειωδῶν, ἢ ἐντὸς ἐνὸς συνόλου ἔθνων.

Πράγματι, ἡ ἀνάλυσις τῆς προόδου εἰς τὰς στοιχειώδεις οἰκονομικὰς

1. «Race et Histoire», Unesco, Paris 1953.

2. Σῶμα μαθηματικο-φυσικῶν τύπων διατυπωθέντων κατὰ τοιοῦτον τρόπον ὥστε νὰ δικαιοῦνται εἰς ὅποιανδήποτε προσφυγὴν εἰς τὰ ἐμπειρικὰ δεδομένα.

μονάδας (ἐπιχειρήσεις-οἰκογένεια) — ἡ κατὰ βιομηχανίας, ἢ ἀκόμη, ἢ μακρο-οικονομικὴ ἀνάλυσις διὰ τῶν συνολικῶν κινήσεων, ἀποδεικνύεται ἀνεπαρκής. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἐξέτασιν τῶν φαινομένων τῆς «καθαρᾶς» αὐξήσεως (αὐξησις τῶν διαστάσεων), καὶ πρὸς τὸ σκοτεινὸν τῶν καταγραφῶν τοῦ πραγματικοῦ μέσου προϊόντος, ἡ ἀνάλυσις τῆς δομῆς ὑπόσχεται ἱκανὰ καὶ τηρεῖ. ἤδη, τινὰς τῶν ὑποσχέσεων τῆς, πρᾶγμα ὅπερ, ἐπιτρέπει νὰ κυριαρχῶμεν τῶν συνδυασμῶν τούτων τῆς θέσεως εἰς ἐπικοινωνίαν τῶν ὁμάδων καινοτομιῶν καὶ τῶν κοινωνικῶν ὁμάδων, ποὺ συνοδεύονται ἀπὸ ἄλλατα, ἀποτόμους μεταβολὰς καὶ καθαρὰ ὠφελήματα ὅταν συντελῇται ἡ σύνθεσις.

Αἱ ἀντιφάσεις εἰς τὴν περὶ προόδου ἀνάλυσιν τοῦ C. Levi Strauss δὲν εἶναι ἀνώτεραι ἐκείνων τὰς ὁποίας ἀποκαλύπτει ἡ νεωτέρα οἰκονομικὴ θεωρία. Πάντως εἰς ἓν σημαντικὸν σημεῖον ἡ γενικὴ θεωρία καθοδηγεῖ τὴν οἰκονομικὴν θεωρίαν.

Προβαίνουσα ἡ πρόοδος μετὰ τὴν θέσιν εἰς ἐπικοινωνίαν πολιτισμῶν διαφορωτάτων, μετὰ τὰς ἐντεῦθεν μεταφορὰς καὶ συνθέσεις θὰ ἐξήντλει τὰς δυνάμεις τῆς δι' αὐτῆς τῆς ἐξαπλώσεώς της, ἥτις προκαλεῖ ὁμοιογένειαν τῶν εἰσφορῶν τῶν κοινωνιῶν τῆς ἐπικοινωνίας ἐξ ἧς ἡ πρόοδος αὕτη προέρχεται.

Θὰ ἐλέγαμεν ὅτι ἐκάστη συλλογικὴ δημιουργίᾳ οἰκονομικοῦ βίου, ἥτις διαδίδεται ἀπὸ ἐνὸς περιβάλλοντος εἰς ἄλλο τείνει νὰ μειώσῃ τὰς ἀνομοιότητας μεταξὺ μέσων, συστημάτων καὶ οἰκονομικῶν δομῶν, καὶ νὰ στενεύσῃ τὰ περιθώρια μεταξὺ ἐπιπέδων ἀναπτύξεως. Αἱ δυτικαὶ οἰκονομίαι, ἀπὸ ἐξήγαγον τὴν ἐκβιομηχάνισιν, κατέστησαν γῶραι ὀλιγώτερον ἀνεπτυγμέναι, ὀλιγώτερον ἑτερογενεῖς ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτῶν δομὴν. Δὲν εἶναι καθόλου βέβαιον, ὅπως δ' ἀντιθέτως, ὅτι ὁ ὄγκος τῶν ἀνταλλαγῶν ἡλαττώθη, αἱ μισραὶ ὁμοῦ τῶν ἰσοζυγίων μετεβλήθησαν ὡς ἐπίσης — διὰ τὸν λόγον τούτων καὶ διὰ πολλοὺς ἄλλους — μετεβλήθη καὶ ὁ ρυθμὸς αὐξήσεως τῶν παλαιῶν βιομηχανιῶν. Στενῶς νοουμένη, ὀριζομένη μετὰ ὅρους ἐμποροκρατικῶς καὶ ἐν σχέσει πρὸς μίαν βιομηχανίαν ἢ ἐν ἔθνει, δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ἡ οἰκονομικὴ πρόοδος ἔχει τὴν δεχθεῖσαν τάσιν ν' αὐτοκαταστρέφεται διὰ τῆς ἐξαπλώσεώς της.

Ἀλλὰ πάντοτε συμφώνως πρὸς τὸν C. Levi-Strauss αἱ ἀντίθετοι τάσεις σώζουσι τὴν πρόοδον.

Ἡ μία αὐτόματος : Τὸ σύνολον ἀνθρώπων μεταμορφούμενον διὰ τῆς προόδου, εὐρυνόμενον καὶ ἐπεκτενιούμενον, διαφοροποιεῖται ὡς αὐτότως, προκαλεῖ διαφοροποιήσεις μεταξὺ μερῶν καὶ ὁμάδων, αἵτινες διὰ τῶν νέων ἐπικοινωνιῶν παρέχουν μέσα περαιτέρω προόδου.

Ἡ ἑτέρα συνειδητὴ : Ὁ συλλογικὸς κοινωνὸς (partenaire collectif), ὃς εἵπωμεν τὸ ἔθνος ἢ ἡ ὁμάς τῶν ἐθνῶν, ἥτις θὰ ἐδοκίμαζε μίαν ἐπιβράδυνσιν τῆς προόδου, ἔχει τὰ μέσα, ὅπως εἰσαγάγῃ εἰς τὴν σφαῖραν τῶν δραστηριοτήτων της, τοῦ παιγνίου της, νέους «κοινωνοὺς» πολὺ διαφορετικοὺς ἐκείνης καὶ χάρις εἰς τοὺς ὑποίους ἡ διαλεκτικὴ τῆς προόδου δύναται ἐκ νέου νὰ χωρῇ.

Ἄνευ ἐτέρου σκοποῦ, ἐπὶ τοῦ παρόντος, πλὴν τοῦ νὰ διανοιχθῶσιν αἱ προοπτικαὶ πρὸ τῶν λεπτομερειακῶν ἐρευνῶν, ζῶηράν αἰσθανόμεθα ἐντύπωσιν ἐκ τῶν ἐφαρμογῶν τῶν ἀπόψεων τούτων εἰς τὴν συλλογικὴν οἰκονομικὴν δημιουργίαν. Ἐθνὸς τὸ ὁποῖον ἐπιδίδεται εἰς συλλογικὴν δημιουργίαν ἐν τῇ οἰκονομίᾳ, περιλαμβάνει, πράγματι ἐν τῇ σφαίρᾳ τῆς προϋδεντικῆς οἰκονομίας, κοινωνικὰς ομάδας αὐξοῦσας ἐνθα ἀναδεικνύονται νέαι διαφοροποιήσεις, νέαι ἀνισότητες, καὶ νέαι εὐκαιρίαι μεταβολῶν ὑπὸ τὴν εὐρύτεραν ἔκφρασιν. Καὶ πρόσθετα μέσα προωθήσεως τῆς οἰκονομικῆς προόδου παρέχονται, ὅταν τὰ ἔθνη, ἢ αἱ ομάδες τῶν ἐθνῶν, κατορθώνουν νὰ εἰσαγάγουν ἐν τῇ σφαίρᾳ τῆς οἰκονομικῆς αὐτῶν δραστηριότητος, νέα περιβάλλοντα διάφορα τοῦ ἰδίου αὐτῶν περιβάλλοντος, καί, πρακτικῶς, συνηθέστερον ἄνισα ἀπὸ ἀπόψεως ἀπαιδοτικότητος ἐν τῇ συγχρόνῳ παραγωγῇ.

Οὕτως ἔχει χαρακτηρισθῇ, ἐν σχέσει πρὸς ἑαυτὸ καὶ πρὸς μίαν γενικὴν θεωρίαν τῆς προόδου, τὸ πρῶτον τοῦτο συστατικὸν (ἢ δημιουργία) ἢ «σταθμοί» τῆς οἰκονομικῆς προόδου.

Ἡ ἔννοια αὕτη τῆς οἰκονομικῆς δημιουργίας, εἰδικώτερον τῆς συλλογικῆς οἰκονομικῆς δημιουργίας, θὰ μᾶς ὀδηγήσῃ πολὺ μακρὰν τῆς κλασικῆς θεωρίας, ἥτις δίδει προνομιακὴν θέσιν εἰς τὸ κεφάλαιον τὸ προερχόμενον ἐκ τῆς ἰδιωτικῆς ἀποταμιεύσεως καὶ μακρὰν ἐπίσης τῆς νεο-κλασικῆς ἀναλύσεως τοῦ J. Schumpeter ἥτις, δίδει προνομιακὴν θέσιν εἰς τὸν μέγχα καινοτόμον-ἐπιχειρηματίαν διὰ τὴν ἀρχικὴν κίνησιν καὶ τὴν ἐξάπλωσιν τῆς οἰκονομικῆς προόδου.

Β. Ἡ διάδοσις.

Ὁ δεύτερος «σταθμὸς» τῆς προόδου εἶναι ἐν σύνολον φαινομένων ἅτινα δύνανται νὰ ἐκφρασθῶσι διὰ τοῦ ὅρου «διάδοσις».

Αἱ εἰς μακρὰς περιόδους μεταβολαὶ αὗται τῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν δομῶν εὐρέων συνόλων, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὴν πλεόν ὁρατὴν μορφήν προόδου διὰ τὸν ἱστορικόν, συντίθεται ἐκ σειρῶν φαινομένων, ἅτινα δύνανται ν' ἀπομονωθῶσι καὶ παρακολουθηθῶσιν ἐπὶ βραχυτέρων περιόδων.

Αἱ συλλογικαὶ δημιουργίαι εἶναι σύνολα ἐφευρέσεων καὶ καινοτομιῶν, αἵτινες χρησιμοποιοῦσι καὶ ἀλλοιοῦσι τὸ περιβάλλον διαδόσεως.

Συνθεθέστερον, ἡ τεχνικὴ ἐφευρέσις καὶ ἡ οἰκονομικὴ καινοτομία εἶναι ἔργον ἀτόμων καὶ διαφόρων ομάδων, ἡ δὲ μετάβασις ἐκ τῆς μιᾶς εἰς τὴν ἄλλην λαμβάνει χώραν διὰ τῶν μεσολαβούντων ἀρχηγῶν ἐπιχειρήσεων ἢ ἐκμεταλλεύσεων καὶ διὰ τῶν μεταβολῶν ἐν ταῖς λειτουργίαις τῆς παραγωγῆς τῆς προσθέτου ἐπενδύσεως. Εἶναι ἐν τούτοις ἐνδιαφέρον, ὅπως διακριθῶσι δύο μορφαὶ διαδόσεως : καινοτομία εἰς τὰς ὑπαρχούσας βιομηχανίας, ἥτις θεωρη-

τικώς, δύναται νά χωρισθῇ ἀπὸ τὴν πρόσθετον εὐρείαν ἐπένδυσιν, καινοτομία διὰ τῆς δημιουργίας νέων βιομηχανιῶν, ἥτις θεωρητικώς, δύναται νά ἀναχθῇ εἰς τὴν πρόσθετον ἐπένδυσιν. Ἐκκινουῦντες ἐκ μιᾶς ἀρχικῆς καταστάσεως στατικῆς ἰσορροπίας εἶναι λοιπὸν δυνατὸν νά χαρακτηρίσωμεν καὶ νά παρακολουθησώμεν τὴν διάδοσιν δύο στοιχείων μὲ διαφορετικούς μεταξὺ των σκοπούς: τὴν τῆς κάψεως τῶν καμπυλῶν τῶν παραγωγικῶν δαπανῶν (μὲ πτώσιν, ἀνάλογον ἢ ὅχι, τῶν τιμῶν) ἐντὸς μιᾶς ζώνης καὶ τὴν τῆς προσθέτου εὐρείας ἐπενδύσεως. Εἶναι δυνατοί, ἐννοεῖται, συνδυασμοὶ ποικίλοι τῶν δύο ἀκραίων τούτων μορφῶν μεταβολῶν. Αὗται διαδίδονται ἐντὸς ἐνὸς περιβάλλοντος, τὸ ὁποῖον εἶναι ἐν δίκτυον κινητῶν μεγεθῶν τιμῶν καὶ προβλέψεων.

α) Ἡ κίνησις τοῦ νομισματικοῦ μεγέθους καὶ ἡ νομισματικὴ κυκλοφορία, ὁρίζεται διὰ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μονάδων (N), πολλαπλασιαζομένων ἐπὶ μιᾷ μέσῃ τιμῇ (M), ἐνὸς ὑποτιθεμένου ὁμοιογενοῦς συνόλου ἀγαθῶν ἢ ὑπηρεσιῶν, τὸ ὁποῖον, κατὰ τὴν διάρκειαν μιᾶς περιόδου, μεταβαίνει ἐξ ἐνὸς οἰκονομικοῦ συνόλου εἰς ἕτερον.

Ἡ πραγματικὴ κίνησις μεγεθῶν δύναται νά νοηθῇ ὑπὸ δύο ὁρισμοὺς οἵτινες δὲν εἶναι ἰσοδύναμοι μεταξὺ των.

Αὕτη εἶναι πλῆθος, εἰς φυσικὰς μονάδας ὑπηρεσιῶν ἢ ἀντικειμένων ἐν τῇ φυσικοτεχνικῇ αὐτῶν συγχροτήσῃ, ὅπερ, κατὰ τὴν διάρκειαν μιᾶς περιόδου κυκλοφορεῖ ἐκ τοῦ ἐνὸς οἰκονομικοῦ συνόλου εἰς ἕν ἕτερον. Τῶν ὑπηρεσιῶν καὶ τῶν ἀντικειμένων μὴ ὄντων ποτὲ τῶν αὐτῶν μεταξὺ των, ἐπιβάλλεται συμφωνία καθορισμοῦ τῆς ὁμοιογενείας τῆς ὁμάδος. Αἱ ὁμάδες δὲν εἶναι ὑπὸ ὅρους φυσικῶν μονάδων δεκτικαὶ προσθέσεως, ἐνῶ παράκεινται ἀλλήλαις καὶ ἀριθμοῦνται ὡς πυσά.

Αἱ πραγματικαὶ κινήσεις μεγεθῶν κατὰ τὸν πρῶτον τοῦτον ὁρισμὸν σχηματίζονται ἐξ οἰκονομικῶν ἀγαθῶν μὲ φυσικο-τεχνικὸν ὑπόστρωμα καθωρισμένον. Ταῦτα ἐν σχέσει πρὸς τὸν παραγωγικὸν συνδυασμὸν ἐνὸς συνόλου, εἶναι διαφορετικοῦ εἶδους.

Αἱ πραγματικαὶ κινήσεις μεγεθῶν οὕτως ὁριθεῖσαι εἶναι ἀπαραίτητοι διὰ τὴν ἀνάλυσιν τῶν προσαρμογῶν, τῶν βραχυχρονίων κύκλων καὶ τῶν μακροχρονίων, εἰδικώτερον δὲ διὰ τὴν ἐξέτασιν τῆς διαδόσεως τῆς οἰκονομικῆς προόδου, τῆς ἐπιβραδύνσεως αὐτῆς ἐκ τῶν ἀνασχετικῶν ἐπ' αὐτῆς δυνάμεων καὶ τοῦ περιορισμοῦ αὐτῆς ἐκ τῶν ἐπιβραδύνσεων προσαρμογῆς καὶ ἐκ τῶν ἐντεῦθεν κοινωνικῶν δαπανῶν.

Αἱ πραγματικαὶ αὗται κινήσεις μεγεθῶν ἀπαιτοῦσι μίαν εἰδικὴν ἀνάλυσιν τῆς δομῆς. Ἡ καινοτομία ἐντὸς ἐνὸς συνόλου μετακινεῖ κεφάλαιον (πραγματικόν) καὶ ἐργασίαν (πραγματικὴν), ἐντὸς συνόλου τὸ ὁποῖον λόγῳ τῆς φυσικο-τεχνικῆς δομῆς τῶν μεγεθῶν αὐτοῦ δύναται νά φέρῃ ἢ δεχθῇ καθαρὰν αὐξησιν, θετικὴν ἢ ἀρνητικὴν εἰς τὸν τομέα ἐνθα δρᾷ ἡ καινοτομία.

Κατὰ δεύτερον ὄρισμόν, αἱ πραγματικαὶ κινήσεις μεγεθῶν δὲν εἶναι ἄλλαι ἀπὸ τὰς νομισματικὰς κινήσεις διηρημέναι δι' ἑνὸς δεύκτου καταλλήλου διατυπώσεως. Γίνονται ἀφορμὴ διὰ μίαν ἀνάλυσιν δομῆς κατὰ τομεῖς, ἑνὸς τελείως διαφορετικοῦ τύπου καὶ διὰ μίαν συνολικὴν ἀνάλυσιν συνολικῶν κινήσεων. Αἱ ἐκ καινοτομιῶν συνέπειαι καθορίζονται ὡς πρὸς τὴν καθαρὰν αὐτόνομον ἐπένδυσιν (δραῖσις τῆς προσθέτου ἐπενδύσεως ἐπὶ τοῦ εἰσοδήματος) καὶ ὡς πρὸς τὴν παράγωγον καθαρὰν ἐπένδυσιν (δραῖσις τῆς ἀνέξεως τοῦ εἰσοδήματος ἐπὶ τῆς ἐπενδύσεως). Ἡ θεωρία ὑπὸ πραγματικοῦ ὅρους ἐν τῇ δευτέρᾳ ταύτῃ ἀποδοχῇ ἀναφέρεται εἰς ἐκείνην ἑνὸς συστήματος, τὸ ὅποσον γνωρίζει τὸ νόμισμα, ἀλλὰ ἔνθα αἱ μεταβολαὶ μελετῶνται εἰς ἐπίπεδον τιμῶν υποτιθέμενον δεδομένον καὶ σταθερόν.

β) Ἡ διὰ δόσεις διὰ τῶν τιμῶν, ἥτις δὲν εἶναι ποτὲ ἀνεξάρτητος τῆς διαδόσεως διὰ τῶν κινήσεων τῶν μεγεθῶν, δύναται τεχνητῶς νὰ διαχωρισθῇ τῆς τελευταίας ταύτης καὶ νὰ παραχολουθηθῇ ἐπὶ τῶν προτύπων (modeles) συγκριτικῆς στατιστικῆς διὰ καθεστῶτα τιμῶν σαφῶς καθωρισμένα. Ὁ πλήρης συναγωνισμός, καθαρὸς καὶ τέλειος, εἶναι θεωρητικῶς τὸ καθεστῶς τῆς τελείας μεταβιβάσεως ἑνὸς οἰκονομικοῦ ἀποτελέσματος καθέτως καὶ ὀριζοντίως. Τὰ στατιστικὰ ταῦτα πρότυπα, ἢ τὰ δυναμικὰ πρότυπα, τὰ προσερχόμενα ἐξ αὐτῶν οὐδεμίαν ἔχουν σχέσιν πρὸς τὰς ὑπὸ παρατήρησιν οἰκονομίας καὶ δὲν ἐφαρμόζονται εἰς μίαν ἀνάλυσιν τῶν οἰκονομικῶν προόδων ἐντὸς τῶν συγχρόνων δομῶν, διὰ βραχεῖας περιόδους, διὰ κυκλικὰς περιόδους καὶ δι' ἑκατονταετείς περιόδους. Αἱ μεταβολαὶ τῶν «δεδομένων» εἰς τὸν σχηματισμὸν τῶν τιμῶν καὶ τῶν εἰσοδημάτων εὐρίσκονται εἰς τὸ βάθος τῆς παρατηρήσεως καὶ τῆς ἀναλύσεως τῶν προόδων καὶ τῆς προόδου. Ἡ κυριαρχοῦσα μονὰς ὡς πρὸς τὰς τιμὰς ὑπὸ καθεστῶτα διάφορα τυποποιηθέντα ἤδη : — μερικὸν μονοπώλιον, δυοπώλιον διαφόρων τύπων, ἡγέτις ἢ βαρομετρικὴ (barometrique) ἐπιχείρησις — δύναται νὰ μεταδώσῃ εἰς τὸ περιβάλλον τῆς τὰς ἰδίας αὐτῆς ἀποράσεις ἐπὶ τῶν παραγωγικῶν δαπανῶν καὶ τῶν τιμῶν. Αἱ οἰκονομικαὶ προόδοι, ὑπὸ τὴν εἰδικωτέραν ταύτην ἀποψιν δὲν ἐξαχρῶνται ἐκ μιᾶς καινοτομίας ἐξ ἴσου παρουσιαζομένης ἐν τῇ οἰκονομικῇ συνόλῳ καὶ ὁμοίως διαδεδομένης ἐν περιβάλλοντι περίπτῳ ὁμοιογενεῖ, ἀλλὰ κυρίως ἐκ τῶν σχέσεων μονάδων μεταξὺ των καὶ μὲ τὸ περιβάλλον αὐτῶν.

γ) Ἐξ ὅσων ἐλέγχθησαν προκύπτουσι συνέπειαι ὡς πρὸς τὸ περιβάλλον διαδόσεως, νοούμενον ὡς ἐν δέικτον προβλέψεων. Αἱ μονάδες δὲν ἔχουσι τὴν αὐτὴν ἑκτασιν προβλέψεων (d'anticipations), εἴτε διότι ἀνήκουσιν εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν κατηγορίαν (αἱ ἐπιχειρήσεις ἀναλόγου δομῆς), εἴτε διότι ἀνήκουσιν εἰς διαφόρους κατηγορίας (αἱ ἐπιχειρήσεις, αἱ δημόσιαι ἐκμεταλλεύσεις, τὸ Κράτος ἢ : αἱ μεγάλα καὶ μικρὰ ἐπιχειρήσεις, αἱ κατα-

ναλωται άνωτέρων τάξεων και οι καταναλωται πτωχών ή εξαθλιωμένων τάξεων).

Η οικονομική καινοτομία και τούτου σαφώς καθωρισμένου είδους οικονομικής καινοτομίας, διαδίδονται διαχρόνως κατ' την έκτασιν της προβλέψεως των δρώντων ατόμων.

Αίδεσαι ούτω μία πρώτη άποψις του συνόλου της επιλογής μεταξύ επενδύσεως πραγματοποιούσης μίαν καινοτομίαν επιφέρουσαν σήμεραν εν δεδομένον κόστος διά μίαν ιδιωτικήν μονάδα και μίαν δεδομένην απόδοσιν μετά βραχείαν περίοδον συστολής και ωριμάνσεως — και μιᾶς άλλης επενδύσεως επιφερούσης σήμεραν τό αὐτό κόστος και απόδοσιν σημαντικῶς ὑψηλότεραν μετά μακράν περίοδον.

Διά μίαν δημοσίαν μονάδα τό Κράτος παρεμβαίνον ὑπέρ ενός έκτεταμένου συνόλου, ή αναλυτική μελέτη του τομέως των επιλογών και των κριτηρίων επιλογής μεταξύ μακρών και βραχείων επενδύσεων είναι μιᾶς ἐξόχου πολυπλοκότητος. Η πολιτική των επενδύσεων όλων των μεγάλων οικονομίων του κόσμου επικαλεῖται πάντως διά των συγκεκριμένων συζητήσεων¹, τὸν δεσμὸν μεταξύ της έκτάσεως της προβλέψεως των μονάδων και της διαδόσεως των προόδων².

Εντός των συγγράμνων οικονομίων δύο ομάδες παρατηρητέων γεγονότων χαρακτηρίζουσι την διάδοσιν της καινοτομίας.

1) Η πρώτη είναι ή σπουδαιότης της διαδόσεως ἐκτός των μηχανισμῶν της αγοράς. Η διάδοσις των τεχνικῶν ἐφευρέσεων και των καινοτομιῶν ἀδιαφύρως μηχανισμοῦ της αγοράς ἐλευθέρου συναγωνισμοῦ μελετηθέντος ὑπὸ τὰς γνωστὰς μορφάς, ἐβεβαιώθη ἐπαρκῶς ἀπὸ τοῦ 19ου αἰῶνος διά της αὐξήσεως των δυνάμεων καταστροφῆς ὀφειλομένων εἰς τὰς προόδους ἐν τῇ βιομηχανίᾳ ἐξοπλισμοῦ, π.χ. ή ἀντικατάστασις τοῦ ὀρειγάλκου ὑπὸ τοῦ γάλλου δια τὰ τηλεβόλα, ή εἰσαγωγή των ὀβιδων δια τοῦ οὐραίου ἀντὶ της δια τοῦ στομίου³. Κατὰ τὰς ἡμέρας μας, ή ἱστορία της ατομικῆς βόμβας και τοῦ «μυστικῶν αὐτῆς» δεικνύει την διάδοσιν ἀσχετῶς ἀγορᾶς και ἐναντίον της θελήσεως Κρατῶν. Ὁ Robert Wiener παρατηρεῖ και προσθέτει ὅτι τὸ «μυστικὸν» ἦτο ἀρκετὰ μάταιον, καθ' ὅσον ή γενική γνώσις ὅτι ή βόμβα «ἦτο πιθανή ἀφοῦ εἶχεν ἤδη πραγματοποιηθῇ» παρίστα ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ την ἀποφασιστικήν πληροφορίαν. Καί ὁ κ. Raymond Ruyer, προσθέτει τοῦτο, τὸ ὅποῖον εἶναι δι' ἡμᾶς λίαν διαφωτιστικόν⁴ : «ὅτι τὸ οὐσιαστικόν

1. Αἱ συζητήσεις ἐπὶ της ἀγγλικῆς πολιτικῆς επενδύσεων ἀπὸ τοῦ πολέμου.

2. Εἶναι δυνατόν ν' ἀντιταχθῇ μία πολιτική, προόδων δι' επενδύσεων μακρῶν πρὸς μίαν πολιτικὴν προόδων δι' επενδύσεων βραχείων.

3. R. Scherb : L'apogée de l'expansion Européenne, P.U.F. 1955, σ. 698.

4. Raymond Ruyer : La cybernetique et l'origine de l'infondation Flammarion 1954, 6. 155.

διὰ μίαν συνειδησιν εἶναι τὸ πεδῖον τῶν πιθανοτήτων, τὰς ὁποίας καλύπτει . . . Ἀργὰ ἢ γρήγορα τὰ ἀντίστοιχα ἔργα θέλουσι πραγματοποιηθῇ : τὸ διαβλεφθὲν πεδῖον θέλει μεταβληθῇ εἰς πληροφoρίας νέας». Ἀποψις εὐρεῖα, ἐπὶ τῶν κοινωνικῶν διαδόσεων, τῆς ὁποίας δὲν μοῦ εἶναι ἐπιτρεπτόν νὰ διατηρήσω, διὰ τὸ εἰδικὸν θέμα μου παρὰ τὴν διάδοσιν καὶ καινοτομίαν ἐκτὸς τῶν μηχανισμῶν τῆς ἀγορᾶς τοῦ ἐλευθέρου συναγωνισμοῦ. Τοῦτο μεταβιβάζει ἀπὸ ὁμάδος εἰς ὁμάδα τὴν πληροφoρίαν διὰ τῶν τιμῶν καὶ μόνον μέσῳ αὐτῶν.

Ἡ πληροφoρία ἐκ τοῦ ἐθνικοποιημένου τομέως εἰς τὸ ἐλεύθερον τομέα, ἢ ἐκ μεγάλης ἐπιχειρήσεως εἰς μεγάλην ἐπιχείρησιν, ἢ μεταξὺ συμπράξεων ἐπιχειρήσεων, μεταβιβάζεται δι' ἐνδιαμέσων πολὺ περισσότερον ἐκτεταμένων καὶ πολυπλόκων ἀπὸ τὴν πείραν τοῦ νεωτερισμοῦ — τοῦ ὁποίου οἱ μηχανισμοὶ δὲν δύνανται ν' ἀποκρυβῶσι ἀπὸ τῶν τρίτων — μέχρι τῶν βεβαιωμένων πληροφoριῶν καὶ ἐρευνῶν.

2) Ἡ δευτέρα ὁμάς γεγονότων, ἣτις ἐπιθέτει τὰ ἀποτυπώματα αὐτῆς ἐπὶ τῶν συγχρόνων οἰκονομῶν εἶναι ἡ αὐξοῦσα μέριμνα τῆς μεθοδικῆς ὀργανώσεως ὀργάνων διαδόσεως, διὰ συνειδητῆς πολιτικῆς.

Ἡ μεθοδικὴ αὕτη ὀργάνωσις συλλαμβάνεται ἀπὸ δύο ἀπόψεων ἀρρήκτως ἀλληλεγγύων μεταξὺ των.

Αἱ ἀνισότητες μεταξὺ κινήσεων μεγεθῶν συνολικῶν ἢ κατὰ τομεῖς (προσφορᾶς καὶ ζητήσεως, ἐπενδύσεως καὶ ἀποταμιεύσεως εἰσαγωγῶν καὶ ἐξαγωγῶν) καταπολεμοῦνται διὰ τῶν μεθόδων «αὐτομάτου σταθεροποιήσεως» ἢ διὰ τῶν συμψηφιστικῶν δράσεων, διὰ τῶν φορολογικῶν καὶ νομισματικῶν κινήσεων.

Ἡ πολιτικὴ αὕτη, δὲν εἶναι παρὰ φαινομενικῶς μηχανιστικὴ, αἱ προσρμογαὶ μεταξὺ τῶν συνολικῶν καὶ τῶν κατὰ τομεῖς κινήσεων ἐνέχουσι πάντοτε τὴν πρόθεσιν ὅπως καταστήσῃ ὀλιγώτερον ἀσυμβιβάστους τοὺς σκοποὺς πρὸς τὴν συμπεριφορὰν τῶν κοινωνικῶν ὁμάδων. Ἐντὸς πολὺ βραχείων περιόδων κυκλικῶν καὶ μακροχρονίων, αἱ ὁμάδες τείνουσι νὰ μεταβάλλωσι τὴν σχετικὴν τῶν θέσιν¹, ἥτοι νὰ δράσωσι ἐπὶ τοῦ εὗρους καὶ τῆς δομῆς τῶν κινήσεων τῶν μεγεθῶν τούτων τῶν ἐξ ὧν ἐξαρτᾶται τὸ συμφέρον των. Τὸ Κράτος προβαίνει εἰς συμβιβαστικὰς ἐπεμβάσεις διαχύτους καὶ μὴ ὁρατὰς ἢ καταφανεῖς καὶ νομοθετημένας. Ἡ διάδοσις τῶν εἰδικῶν οἰκονομικῶν προόδων ἐξαρτᾶται, ὡς καὶ ὁ προοδευτικὸς χαρακτήρ μιᾶς κοινωνίας, ἐκ τῆς ἀποτελεσματικότητος καὶ ποιότητος τῶν ἐνεργειῶν τούτων.

Αἱ οἰκονομικαὶ πρόοδοι, ἐν ταῖς δυτικαῖς οἰκονομίαις ἔχουν τὸν χαρακτήρα διαδόσεως των. Τείνουσιν αὐταὶ ὅπως διαδοθῶσι. Ἐκ λόγων σχετικῶν πρὸς τὸν μηχανισμόν τοῦ συστήματος, ἐκ λόγων οἷτινες σχετίζονται πρὸς μίαν πλέον ἐκτεταμένην καὶ πλέον εὐαίσθητον ἐπικοινωνίαν (διάδοσις ἡθελ-

1. Ὡς πρὸς τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ἰσχύν.

μένη, μίμησις), ἐκ λόγων οἷτινες ἀφορῶσι τὰς ἰδεολογίας, διότι καὶ ὀρθοκεῖται, αἱ ἠθικαὶ ἐθεμελίωσαν εἰς τὰ πνεύματα καὶ τοὺς θεσμούς, μίαν παγκοσμιότητα (universalisme), ἥτις — καὶ ἐὰν ἀκόμη εἶναι ὁλως διόλου ὑποκριτική — τὴν ἐπικαλοῦνται εἰς τοὺς κοινωνικοὺς ἀγῶνας, παρέχουσιν ἐπιχειρήματα καὶ ὅπλα¹, εὐθύς ὥς οἱ μετέχοντες καθίστανται ὀλιγώτερον ἄνιστοι.

Ἡ παρεμπόδισις τῶν οἰκονομικῶν προόδων ὑπὸ χωριστῶν ὁμάδων ἔθνων καὶ τάξεων φαίνεται νὰ κατέστη περισσότερον δυσχερὴς τοῦλάχιστον ἐπὶ μακρόν, ἐκ τῆς τεχνικῆς ἐπικοινωνίας καὶ ἐκ τῶν ἰδεολογιῶν τῶν συγχρόνων κοινωνιῶν.

Ὁ τελευταῖος σύνδεσμος ὁδηγεῖ εἰς τὸν τρίτον σταθμόν, τὴν «σύνθεσιν» τῆς «προοδευτικότητος» τῆς δεδομένης οἰκονομίας καὶ κοινωνίας.

Γ. Ἡ σημασία.

Αἱ οἰκονομικαὶ ὁργανώσεις, ἀκριβέστερον, αἱ δράσεις τῶν δυνάμεων αἰτινες, διὰ διαδοχικῶν μεταμορφώσεων, ἐπιτρέπουσι τὴν τέλεσιν τῶν θεμελιωδῶν οἰκονομικῶν λειτουργιῶν, ἔχουσι μίαν σημασίαν ἐν τῇ συνειδήσει τῶν ὑποκειμένων. Ἡ σημασία αὕτη εἶναι οἰκονομικῶς ἀποτελεσματικὴ ὑπὸ τὰς συνθήκας τῆς συγχρόνου οἰκονομίας, διότι «ἡ βία ἐπὶ τῶν πραγμάτων δὲν ἀσχεῖται ποτὲ ἄνευ ἐνὸς ἐξαναγκασμοῦ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων» (jeur haetoix). Ἡ οἰκονομικὴ ἡγεσία δέον νὰ εἶναι νόμιμος.

Τοῦτο ἐκδηλοῦται εἰς πλεῖστα ἐπίπεδα.

1) Ἡ παραγωγικὴ μονὰς καὶ τὰ σύνθετα σύνολα παραγωγικῶν μονάδων, δι' ὧν ἐνεργεῖται συλλογικὴ οἰκονομικὴ δημιουργία περιλαμβάνουσι μὲ γ α ἄ ρ ι θ μ ὶ ν ἄ τ ὴ μ ω ν. Τὸ σύνολον εἶναι διαφοροποιημένον καὶ διαφοροποιεῖται ἀναπτυσσόμενον. Ἡ συνεργασία μετὰ προόδου ὑποθέτει τὸν σεβασμὸν τῶν διαφοροποιήσεων τούτων καὶ μίαν σίμπρασιν ὑπὸ τὰς ρυθμιστικὰς ἐξουσίας. Ὅθεν, ἡ θέσις εἰς ἐπικοινωνίαν πολυαριθμῶν ἀτόμων μὲ τὰς προσωπικὰς τῶν στοιχεῖα καὶ μὲ τὰς εἰδικότητάς των, εἰς τὴν κλίμακα τῆς μεγάλης μονάδος, ἡ θέσις εἰς ἐπικοινωνίαν διαφορετικῶν πολιτισμῶν καὶ μορφῶν οἰκονομικῶν ὁργανώσεων πολὺ διαφόρων ἐν τῇ κλίμακῃ τοῦ ἔθνους ἢ εἰς μίαν ἀνωτέραν κλίμακα, γ ε ν ν ᾱ μ ῖ α ν ἄ μ φ ι σ β ῆ τ η σ ι ν τῶν κατὰ παράδοσιν

1. "Ἐν σύγχρονον κράτος δὲν δύναται νὰ κηρύττῃ ἀορίστως τὸ δόγμα τῆς αὐτοδιαθέσεως τῶν λαῶν καὶ νὰ παραμῇ ἀποικιακόν. Μία ὀρθοκεντρικὴ ὁργάνωσις, ἥτις διδάσκει τὴν ἔξοχον ἀξιοπρέπειαν τοῦ πένητος, δὲν δύναται νὰ διατηρῇ ἀθίκτους τὰς συμμαχίας μὲ τοὺς ἰσχυροὺς καὶ τοὺς πλουσίους. Μία ὁμάς, ἥτις διακηρύττει τὴν ἐλευθερίαν, διὰ τῆς ἀπελευθερώσεως ἐκ τῆς ἀνάγκης καὶ τοῦ φόβου, δὲν δύναται νὰ κλείεται εἰς ἓν συλλογικὸν μονοπώλιον, στηριζόμενον ὑπὸ τῶν ὀπλων. Αἱ πρέοδοι οὐδέλως εἶναι συνεχεῖς καὶ εὐθεταί, ἀλλὰ ἰσχυρὰ ἰδεολογικὰ ἐλατήρια εἶναι, πράγματι, ἐν δράσει διὰ τὴν διάδοσιν τῶν οἰκονομικῶν Προόδων καὶ τὴν συναγωγὴν τῆς πλήρους ἐννοίας τῆς οἰκονομικῆς Προόδου.

ἐξουσιῶν — καὶ ἐὰν ἀκόμη ἔχουσι ξεπερασθῇ καὶ ἀντικατασταθῇ — καὶ νέας ἐξουσίας ἐὰν αὐταὶ κατήντησαν ρουτίνα¹.

Ἡ οἰκονομική, ὅθεν, ἡγεσία ὀφείλει ἀναγκαιῶς νὰ ἐφεύρῃ, ἄνευ ἀναβολῆς τὴν κατάλληλον τεχνικὴν ἀπαρνούμενη τὸν αὐτοματισμὸν καὶ τὸν γυμνὸν ἐξαναγκασμὸν (ἀπειλὴ πείνης) καὶ δέον ἐπίσης νὰ νομιμοποιηθῇ ἥτοι νὰ δύνανται νὰ ἐπικαλῇται ἐν «ἰδεῶδες» τὸ ὅποῖον ἐπάγεται ἂν ὄχι τὴν ῥητὴν συναίνεσιν, τὴν κατόπιν συζητήσεως, τοῦλάχιστον τὴν ἀποδοχὴν καὶ τὴν συγκατάνευσιν. Διὰ νὰ καταστῇ ἀποτελεσματικὴ ἡ οἰκονομικὴ ἡγεσία δέον νὰ λάβῃ ἐν νόημα.

α) Τῶν μεταδόσεων τῶν πληροφοριῶν κηθισταμένων πολυαριθμῶν καὶ εὐρείων εἰς τὰς συγχρόνους κοινωνίας, συγκρίσεις ἰδρύνονται μεταξύ τῶν ἰδεῶν τῶν προτεινομένων εἰς τὰς ὁμάδας ἀνθρώπων τῶν συνεργαζομένων ἐν τῇ οἰκονομικῇ δράσει καὶ οὕτω, μεταξύ τῆς οἰκονομίας, ἥτις ἐπικαλεῖται τὸ προσωπικὸν συμφέρον καὶ ἐκείνης ἥτις ἐπικαλεῖται τὴν συλλογικὴν ἐξυπηρέτησιν. Αἱ ἐρμηνεῖαι αἱ χριθεῖσαι πεπλανημέναι ἢ «σφαλεραί» ὑπὸ τῶν δεῖνα παρατηρητῶν ὑφίστανται κοινωνικῶς, ὡς καὶ πᾶσα ἄλλη. Αἱ «συλλογικαὶ πλάναι» εἶναι καὶ αὐταὶ φαινόμενα κοινωνικά. Τοῦτο φαίνεται καὶ ἐκ μόνης τῆς ἀπόψεως τῆς ἀποδοτικότητος τῶν εἰς τὰς παρχωρικὰς ὁμάδας συνεργασιῶν ὅπου συναγωνισμὸς μεταξύ τῶν μορφῶν οἰκονομικῆς ἡγεσίας καὶ τῆς ἀνάγκης ἐνὸς ἰδεώδους εἰς τὸ ὅποῖον ν' ἀναφέρονται τὰ μέλη τῆς ὁμάδος.

β) Ἐν τῇ διεθνεί σφαίρᾳ, δὲν παρατηροῦμεν μόνον μίαν αὐξήσιν τῶν διαστάσεων τῶν κοινωνικῶν ὁμάδων, αἵτινες ἐπιτελοῦσιν ἔργα οἰκονομικά. Ἀκριβέστερον ὡς ἐλέχθη, ἡ ἀξιοποιήσις περιγῶν τοῦ κόσμου ἐπιφέρει συνεργασίαν, ἔνωσιν ἢ συμμαχίαν πολλῶν ἐθνῶν ἀνηκόντων εἰς διαφόρους πολιτισμοὺς καὶ ἐργαζομένων ἐπὶ ἀνίσων ἐπιπέδων ἀναπτύξεως. Ἡ θέσις εἰς ἐπικοινωνίαν τῶν ὁμάδων τούτων τὰς διαφοροποιεῖ, πολλαπλασιάζει τὰς ἐπαφὰς αὐτῶν, αἵτινες «συνθλίβουσιν» (E. Dupreel) αὐτὰς καὶ ὑποσικᾷται τὰς κατὰ παράδοσιν ἢ καθ' ἑξῆς ἐξουσίας ἐντὸς τοῦ ἔθνους ἢ μεταξύ τῶν ἐθνῶν. Ἡ ἐφεύρεσις τῆς τεχνικῆς τῆς ἡγεσίας, ἐν τῷ νέῳ τούτῳ ρυθμῷ, ἀπαιτεῖ τὴν δημιουργίαν ἰδεωδῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων νὰ δύνανται νὰ συμφωνοῦν τὰ μέρη.

Ἡ προσδευτικὴ κοινωνία δημιουργεῖ ἰδίαν ἐννοιαν τῶν μεταξύ τῶν ἀτόμων οἰκονομικῶν σχέσεων.

Ἡ ἐννοια αὕτη χαράσσεται εἰς τοὺς θεσμοὺς καὶ εἰς τοὺς συνδυασμοὺς τῶν ὕλικων πραγμάτων. Λαμβάνει μίαν ἀντικειμενικότητα, ὑποβάλλεται εἰς

1. Ἡ routine : ἐλήφθη ἐνταῦθα ὑπὸ μίαν ἀκριβῆ ἐννοιαν : ἡ routine, δι' ἐν ἄτομον ἢ μίαν τάξιν, ἥτις ἀσκεῖ τὴν οἰκονομικὴν ἡγεσίαν, συνίσταται εἰς τὴν ἐφαρμογὴν εἰς μίαν ὠρισμένην κατάστασιν μεθόδων μειώσεως τῶν κοινωνικῶν ἀντιθέσεων σημειωθείσων ἐν προγενεστέρα περίοδῳ.

τὴν ἔρευναν τοῦ λόγου (raison) καὶ ἐπιβάλλει τὸν παραμερισμὸν τῶν ὑποκει-
μενικῶν ἐκτιμήσεων.

Εἴτα, ἡ οἰκονομικὴ δραστηριότης κέκτεται τὸν ἴδιον αὐτῆς ἔλλογον
χαρακτῆρα, ὅστις συνίσταται εἰς τὴν μείωσιν τῶν μεταξὺ τῶν ἀνθρωπίνων
ὁμάδων ἀντιθέσεων διὰ τὴν χρῆσιν τῶν πραγμάτων, τῶν δεκτικῶν λογιστικοῦ
προσδιορισμοῦ.

Τέλος, ἡ ἰδίᾳ αὕτῃ δραστηριότης κέκτεται τὸν ἴδιον αὐτῆς ἔλλογον χα-
ρὰκτῆρα ὑπὸ τὴν ἐξῆς ἀκόμη ἔννοιαν, ὅτι τὸ optimum αὐτῆς δὲν δύναται νὰ
συλληφθῇ εἰ μὴ ἐν ἀναρροῇ πρὸς πάντα τὰ πράγματα τὰ δεκτικὰ λογιστικοῦ
προσδιορισμοῦ καὶ πρὸς ὅλους τοὺς δρῶντας (agents). τοὺς ὁποίους πρό-
κειται νὰ ἱκανοποιήσουν.

Καὶ δέον κυρίως ὑπὸ τὴν σχέσιν ταύτην νὰ κατανεηθῇ, ὅτι ὑπὸ τὴν ἐπι-
φύλαξιν ἱμπεριαλισμοῦ τῶν ὁμάδων, ὁ φιλελευθερισμὸς καὶ τὸ ἀντίθετον τοῦ
τείνουσι νὰ περιλάβουν τὸν σύνολον κόσμον, διὰ λόγους καθ' ὧς
οἱ κοινωνικοὶ "Ὅσον ἡ ἀγορὰ δὲν περικλείει ὅλα τὰ ἄτομα καὶ ὅλα
τὰ ἀγαθὰ. ὑπάρχει, ἐπέκεινα τοῦ maximum τὸ ὅποιον πραγματοποιεῖ διὰ
τοῦ μηχανισμοῦ τῶν τιμῶν καὶ τῶν συγκριτικῶν παραγωγικῶν δαπανῶν, ἐν
ἀνώτερον maximum. "Ὅσον τὸ σχέδιον δὲν εἶναι παγκόσμιον (universel),
ὁφίσταται εἰς καλλίτερος συνδυασμὸς ἐκεῖνου, τὸν ὅποιον πραγματοποιεῖ ἐκ
τῶν προσωπικῶν ὑπηρεσιῶν καὶ ἐκ τῶν ἀγαθῶν.

Εἶναι δυνατόν νὰ συλλάβωμεν — θὰ ἐπανέλθωμεν ἐπὶ τούτου ἐν λεπτο-
μερεῖᾳ — ὑπὸ τριπλῇ ἔννοιᾳ τὴν «σημασίαν» τῆς προοδευτικῆς κοινωνίας.

Ἐπὶ τὴν πρώτην, ἡ κοινωνικὴ εἰρήνη ἐπιτυγχάνεται διὰ μιᾶς ἰδεολογίας,
καθ' ἣν τὸ ἔθνικόν συμφέρον νοεῖται ὡς ἐκεῖνο ἐνὸς προσώπου ἢ μᾶς οἰκο-
γενεῖας μεγεθυνθείσης. Εἶναι προγενεστέρα τῆς οἰκονομίας ὑπὸ τὰς νεωτέρας
αὐτῆς μορφαί. Εἶναι προελεύσεως καὶ συνεπειῶν προκαπιταλιστικῶν. Ἀπὸ
τῆς ἐμφανίσεως καὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ καπιταλισμοῦ, τὸ ἔθνικόν συμφέρον
ἀπεσυνετέθη, ὑποβλήθην εἰς μίαν οἰκονομικὴν κριτικὴν, ἥτις τὸ ἀποστερεῖ τῆς
δυνάμεως ὅπως διδῇ συνοχὴν εἰς τὴν ὁμάδα.

Δεύτερον ἡ ἔννοια περιέχει τὰς δυνατότητας ἀναπτύξεως maximum
εὐζωίας δι' ὅλα τὰ μέλη τῆς ὁμάδος. Ἀλλὰ δὲν πραγματοποιεῖται τοῦτο παρὰ
ἐν μιᾷ συγκεκριμένῃ στρατηγικῇ τῶν ὁμάδων ἀγωνιζομένων μεταξὺ των.

Διὰ τοῦτο πέραν τῆς εἰρήνης, τῆς, οὕτως εἰπεῖν, θεμελιωμένης ἐπὶ τῶν
σκοπῶν καὶ τῆς τεχνικῆς τῆς ἀτομικιστικῆς δημοκρατίας μία νέα ἐντὸς τῶν
συγχρόνων κοινωνιῶν ἀναδεικνύεται ἔννοια : ἐκείνη, τῆς συνεργασίας καὶ τοῦ
ἀγῶνος μεταξὺ τῶν κοινωνικῶν ὁμάδων, συγκεκριμένως χαρακτηριζομένων.

Ἐκ τούτου ἀποκαλύπτεται ὁ προοδευτικὸς χαρακτῆρ τῆς οἰκονομίας ὅταν
ἡ οἰκονομικὴ δραστηριότης, ἀποκτώσα μίαν παγκοσμίαν σημασίαν, ἀποκτᾷ
ἐπίσης μίαν ἔννοιαν παγκοσμίως νοητήν.

Τοιοῦτον εἶναι τὸ σῶμα τῶν ὀργανωμένων ὑποθέσεων, θεωριῶν εἰς τὸ στάδιον τῆς συλλήψεως τὰς ὁποίας θὰ προσπαθήσωμεν νὰ δοκιμάσωμεν μετὰ λεπτολογίας, νὰ ἀναλύσωμεν εἰς πολλὰ μικρότερα ζητήματα, ἅτινα θὰ πρέπει νὰ καθορίσωμεν ἐν πρὸς ἐν τηροῦντες ταῦτα πάντα ἐν συσχετισμῷ μετὰ τῶν.

Δύο συνέπειαι ἀπορρέουσιν ἐκ τῆς ἐκλογῆς μας.

1. Ἐπιβάλλονται νέαι μετρήσεις ἢ ποσοτικοὶ προσδιορισμοί : Κατανέμονται εἰς δύο ομάδας :

— Αἱ μετρήσεις τοῦ χρόνου διαδόσεως μετὰ τῶν ἐφευρέσεως, καινοτομίας καὶ τῆς εὐρείας χρήσεως τῆς καινοτομίας, ἀπαιτοῦσιν ἄλλους πολυαριθμούς ποσοτικῶν προσδιορισμῶν, ὡς τοῦ χρόνου ἀντιδράσεως (προσαρμογῆς) εἰς τὴν καινοτομίαν τῶν μονάδων, θέτουν ζήτημα τὸν σύνθετον καὶ δυσκόλως πράγματι καθοριζόμενον κοινωνικὸν χρόνον, ἀλλὰ θεωρητικῶς προσδιορίσιμον ποσοτικῶς τὸν «χρόνον τῆς νεωτεριστικῆς δραστηριότητος» τῶν ἀτόμων καὶ τῶν ἀνθρωπίνων ομάδων ἐν τῷ οἰκονομικῷ καθεστῶτι.

— Ἀφ' ἐτέρου, αἱ μετρήσεις τοῦ ἀμέσου καὶ ἐμμέσου κοινωνικοῦ κόστους τῶν προόδων καὶ τῆς προόδου. Ἐστω καὶ ἀτελῶς προσδιοριζόμεναι προκαλοῦν μίαν παρατήρησιν μεγάλης σημασίας. Εἰς τὰς δυτικὰς κοινωνίας, ἀπὸ τῆς πρώτης βιομηχανικῆς ἐπανάστασεως, διαπιστοῦνται, ὅτι αἱ γενεαὶ αἵτινες ὑπέστησαν τὰ βάρη τῆς προόδου, ἐννοουμένης ὡς μίας μεταβολῆς τῶν μακρῶν δομῶν εὐρέων συνόλων, δὲν εἶναι ἐκεῖναι αἵτινες συνέλεξαν τοὺς καρπούς. Εἶναι ἡ ἐννοια μιᾶς διασήμευ ρήσεως τοῦ J. M. Keynes ἐπὶ τῶν τάξεων, αἵτινες κατασχευάζουσιν ἐν γλῶκισμα τοῦ ὁποίου δὲν θὰ γευθῶσι ποτέ, ἐννοοῦντος τοὺς ἀποταμιευτὰς τοὺς ἐλαττοῦντας τὴν κατανάλωσιν των διὰ νὰ σχηματίσουν περιουσίαν ὑποτιμωμένην ἐκ τῶν νομισματικῶν ἀτυχημάτων. Καὶ εἶναι ἐπίσης τὸ μάθημα τῶν ἐργατικῶν ἀγώνων, οἵτινες ἐπιφέρουν, κατὰ τὰς μέσας ἢ μακρὰς περιόδους, σχετικὰς προόδους τῆς ἐργατικῆς τάξεως καί, ἀκόμη, διαρκῆ ἐμπόδιον πρὸς τὰς οἰκονομικὰς προόδους τῶν συγχρόνων κοινωνιῶν. Εἰς τὰς συγχρόνους κοινωνίας δὲν βλέπει τις λόγους ὅτι ταῦτα εἶναι διαφορετικά, ὥστε εἶναι ἐξαναγκασμένος νὰ διερωτηθῇ ἐὰν — πλὴν προόδου παντελῶς τυφλῆς καὶ μὴ συνειδητῆς — τὰ κίνητρα τοῦ κέρδους καὶ τοῦ προσωπικοῦ συμφέροντος, ἀκόμη δὲ καὶ τὰ κίνητρα ἀνέσεως καὶ εὐημερίας εἶναι κατάλληλα ὅπως δημιουργήσουν μίαν κοινωνίαν οἰκονομικῶς προοδευτικὴν καὶ ἐὰν ἡ οἰκονομικὴ πρόοδος αὕτη αὕτη δὲν ἐξαρτᾶται ὡς πρὸς τὸν ὁρισμὸν τῆς καὶ ὡς πρὸς τὰ ἐλατήριά της, ἐκ τῆς ἱκανότητος τὴν ὁποίαν ἀποδεικνύουσιν αἱ κοινωνίαι, ὅπως γεννήσωσι ἓνα κοινωνικὸν ἰδεῶδες, τὸ ὅποιον νὰ δικαιολογῆται ἐκ τῆς πείρας.

2. Ἐκ τῆς ἐπιλογῆς μας ἀπορρέει μία ἐκ νέου ἐπεξεργασία τῶν ἐπὶ τῆς προόδου γνωμῶν.

Κατὰ μῆκος τῶν αἰώνων, ἐν τῇ φάσει τῆς σχετικῆς σταθερότητος τῶν τιμῶν (1815-1915), ἡ ἐν μιᾷ φάσει ὑψώσεως τῶν τιμῶν μακροχρονίων

πληθωρισμῶν (1915 μέχρι τῶν ἡμερῶν μας), ἡ πρόοδος, ὡς ἔχει νῦν χαρακτηρισθῇ, δὲν δύναται νὰ ἀναλυθῇ μόνον βάσει τῶν σκυτείνων πληροφοριῶν καὶ τῶν λίαν συνοπτικῶν ἐρμηνειῶν, αἵτινες συνελέγησαν διὰ τὰς ἐν λόγῳ μακρὰς περιόδους.

Αἱ σχέσεις ἐπίσης αἱ συμβατικαὶ μεταξὺ προόδου καὶ κύκλου (εἰδικώτερον, αἱ ἀπόψεις περὶ τῆς ἐξυγιάνσεως διὰ τῆς συστολῆς) δὲν ὑφίστανται ἐν τῇ νέᾳ ὀπτικῇ.

Μίαν μακρὰν ὁδὸν θέλομεν διατρέξει ἀναλύοντες διαδοχικῶς τὰ στοιχεῖα καὶ τὴν πορείαν τῆς οἰκονομικῆς προόδου.

François Perroux
